

ДОВІДНИК ШКОЛЯРА І СТУДЕНТА

УКРАЇНСЬКА МОВА

Рекомендовано учням, батькам і вчителям

Фонетика. Графіка

Лексикологія
і фразеологія

Будова слова
і словотвір

Морфологія

Синтаксис

Стилістика

Орфографія

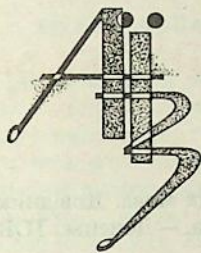
Пунктуація

УКРАЇНСЬКА МОВА

УКРАЇНСЬКА МОВА

*Рекомендовано
Міністерством освіти України*

Донецьк
2003

ББК 81.411.4
У45

У45 Українська мова. Довідник школяра /Уклад.
О. А. Росінська. — Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2003.
— 400 с.
ISBN 966-548-068-5

Довідник з української мови складений у відповідності з оновленими програмами для загальноосвітніх шкіл і охоплює матеріал за весь шкільний курс.

Лаконічний, системний виклад матеріалу, наявність різноманітних ілюстративних прикладів до найбільш складних правил української граматики, велика кількість схем та таблиць, вміщених у цьому посібнику, допоможуть школярам і абітурієнтам у вивченні рідної мови. Книга буде корисна всім, хто бажає удосконалити свою грамотність.

ББК 81.411.4

*Усі права на книгу знаходяться під охороною видавців.
Ніяка частина даного видання, включаючи назву
і художнє оформлення, не підлягає переробці,
перевиданню, ксерокопіюванню, репродукції
чи тиражуванню будь-яким іншим способом.*

ISBN 966-548-068-5

© ТОВ ВКФ “БАО”, 2003
укладання, оформлення

ПЕРЕДМОВА

Цей довідник призначений, в першу чергу, для учнів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій і абітурієнтів, оскільки він дає змогу повторити та закріпити знання з української мови за весь шкільний курс. Посібник може бути використаний вчителями, оскільки містить велику кількість таблиць та схем, що допомагають урізноманітнити подачу матеріалу на уроках. Знадобиться він і широкому колу людей, що хочуть знати українську мову.

Довідник складається з трьох частин. Перша містить відомості з основних розділів курсу: фонетики, орфоєпії, лексикології і фразеології, морфології, синтаксису і стилістики.

Друга частина включає всі основні правила орфографії та пунктуації, без знання яких неможливо підвищити грамотність.

Третя частина — додаток розбору та аналізу слів, словосполучень і речень. Представлені приклади лексичного, морфологічного, синтаксичного розбору.

Всі правила української граматики проілюстровані прикладами, взятими з творів українських письменників і поетів ХХ століття.

Органічно доповнюють довідник словник основних лінгвістичних термінів, а також короткий орфографічний словник та короткий тлумачний словник, що пояснює деякі незрозумілі прислівники і терміни, пов'язані зі сферою культури та мистецтва. В посібник також включені слова, що змінили свій правопис.

Навчальний посібник відповідає вимогам оновлених програм загальноосвітніх шкіл, відрізняється лаконічністю та доступністю подачі досить складного, але необхідного для засвоєння матеріалу.

РІДНА МОВА

Мово рідна!

Колискова
Материнська ніжна мово!
Мово сили й простоти, —
Гей, яка ж прекрасна Ти!

Перше слово — крик любови,
Сміх і радість немовляти —
Неповторне слово “Мати” —
Про життя найперше слово...

Друге слово — гімн величний,
Грім звитяг і клекіт орлій, —
Звук “Вітчизна” неповторний
І простий, і предковічний ...

Ну, а третє слово — “Ми́ла” —
Бу́ря крові, пі́сня рвїйна
І така, як пах любистку,
І така, як мрїйка мрїйна...

Переїшов усі світи я —
Є прекрасних мов багато,
Але першою, як Мати,
Серед мов одна лиш ти є.

Ти велична і проста.
Ти стара і вічно нова.
Ти могутня, рідна мово!
Мово — пі́сня колискова.
Мова —
матері вуста.

Іван Багрянний

СПИСОК ПРИЙНЯТИХ У ДОВІДНИКУ СКОРОЧЕНЬ

1. Назви частин мови та їх ознак

самостійні слова — *самот. сл.*

іменник — *ім.*

дієслово — *дієсл.*

прикметник — *прикм.*

числівник — *числ.*

займенник — *займ.*

прислівник — *присл.*

дієприслівник — *дієприсл.*

дієприкметник — *дієприкм.*

сполучник — *спол.*

прийменник — *прийм.*

частка — *част.*

наказовий спосіб — *нак. спос.*

дійсний спосіб — *дійсн. спос.*

умовний спосіб — *умовн. спос.*

доконаний вид — *док. вид*

недоконаний вид — *недок. вид.*

минулий час — *мин. час*

теперішній час — *теп. час*

майбутній час — *майб. час*

Назви родів

жіночий рід — *ж. р.*

чоловічий рід — *ч.р.*

середній рід — *сер. р.*

рід — *р.*

Назви відмінків

називний відмінок — *наз. відм.*

родовий відмінок — *род. відм.*

давальний відмінок — *дав. відм.*

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

Розділ I

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА

Фонетика (походить з грецького слова *phonetikos* — “звуковий”) — це розділ мовознавства, який вивчає звуковий склад мови.

Фонетика української мови розглядає звукову систему саме цієї мови, вивчає умови творення звуків, їх класифікацію, зміни та чергування, що з ними відбуваються.

Основним об'єктом вивчення фонетики є звуки, які вважаються найменшими одиницями мовного потоку.

Самі по собі звуки не мають ні лексичного, ні граматичного значення (наприклад, [п], [р], [в], [ж], [х]), але вони є матеріалом для творення слів та їх значущих частин. Наприклад, названі звуки вживаються в словах *панір*, *риба*, *весна*, *жатва*, *хліб*.

Крім того, за допомогою звука можна змінити значення слова.

Наприклад: *кіт та кит*, *стіл та стіг*, *пісня та пісна* тощо.

Слова можуть складатися з одного, двох або більше звуків.

Наприклад, з одного чи двох звуків складаються службові слова:

- сполучники *а*, *і*, *та*;
- прийменники *у(в)*, *на*, *до*, *з*;
- частки *но*, *то*, *бо* тощо.

З двох звуків можуть складатися самостійні слова.

Наприклад: *я*, *ми*, *ти*, *ви*.

Але частіше самостійні слова складаються з більшої кількості звуків.

Наприклад: *коса*, *дерево*, *мати*, *земля*, *сонце* тощо.

Фонетика вивчає звуки з різних поглядів.

Одним з аспектів вивчення є способи творення звуків. Звуки людської мови, як і всі звуки, є результатом коливання повітря, яке сприймає вухо. Це коливання може бути ритмічним і неритмічним.

Ритмічними коливаннями вважають такі, які повторюються однаково кількість разів у певних відрізках часу.

Неритмічними коливаннями є такі, що повторюються неоднаково кількість разів.

За допомогою ритмічних коливань утворюються музикальні звуки, які називаються *голосом*. За допомогою неритмічних коливань творяться немусикальні звуки, які ще називають *шумами*.

При творенні одних звуків бере участь тільки голос. Наприклад: [а], [о], [у], [и], [і], [є].

Інші звуки утворюються тільки за допомогою шуму. Наприклад: [ф], [п], [т], [к].

У творенні ж деяких беруть участь і голос, і шум. Наприклад: [в], [г], [д], [л], [м], [н].

В залежності від амплітуди коливання повітря можуть утворюватись звуки різної сили. Із збільшенням амплітуди збільшується і сила звука.

Висоту звука визначає частота коливань. Чим більша частота коливань у певний відрізок часу, тим вищий тон має звук. Відповідно, при меншій частоті утворюються звуки нижчого тону.

Крім сили і частоти, звук може мати ще тембр, або забарвлення. Забарвлення звукам надають побічні тони, які супроводжують основні. Звуки людської мови є складними утвореннями з кількох простих тонів. Одні з них є основними, а інші — побічними.

Такі характеристики, як сила, висота, тембр, дають уявлення про звук з точки зору його фізичної природи. В даному випадку суміжною для фонетики наукою є акустика, окремий розділ фізики. Але різниця в тому, що акустика вивчає звуки, не виділяючи з-поміж них звуків людської мови, які є особливими утвореннями.

Крім фізичної природи, звук має ще психофізіологічну, оскільки він утворюється мовними органами людини

і сприймається органами її чуттів. Психологічна природа звука визначається тим, що він виникає з нашого бажання і є свідомим.

З фонетикою тісно пов'язана наука, що називається *орфоенією*.

Орфоенія (походить від грецького *orthos* — “правильний” та *epos* — “мова, слово”) — це розділ мовознавства, який вивчає систему правил вимови звуків та наголошування слів.

Наприклад шиплячі в українській мові завжди вимовляються твердо: *доц, м'яч, помовч, пишеш* тощо.

§ 1. КЛАСИФІКАЦІЯ ЗВУКІВ

Перш за все звуки поділяють на дві основні групи за участю у їх утворенні голосу і шуму.

Звуки, що творяться тільки за допомогою голосу, називаються *голосними*.

До них належать такі: [а], [о], [у], [е], [и], [і].

Голосні в свою чергу поділяються на лабіалізовані, тобто звуки, в утворенні яких активну участь беруть губи, та нелабіалізовані.

Лабіалізовані: [о], [у].

Нелабіалізовані: [а], [е], [и], [і].

В утворенні приголосних звуків участь беруть і голос, і шум. В залежності від цього серед звуків виділяють шумні, в яких переважає шум, та сонорні, в яких переважає голос.

Шумні: [б], [п], [д], [т], [з], [с], [ц], [ж], [ш], [дж], [дз], [г], [к], [х], [г'], [ф], а також відповідні деяким з них м'які [з'], [с'], [ц'], [дз'], [д'], [г'].

При творенні приголосних звуків у ротовій порожнині струмінь повітря натрапляє на різні перешкоди. Це можуть бути, наприклад, зімкнені губи: [б], [п], або передня частина язика, що притискається до верхніх зубів: [д], [т], або щілина між передньою частиною язика і верхніми зубами: [з], [с], [ж], [ш], [х].

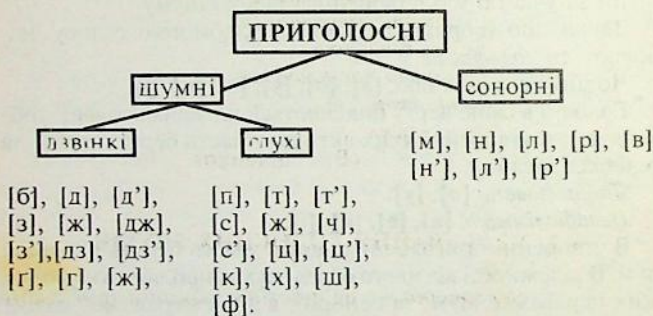
Носові приголосні творяться за участю носової порожнини: [н], [м], [м'].

Крім того, приголосні поділяються на *глухі* та *дзвінкі*, утворюючи пари:

- [д] — [т],
- [д'] — [т'],
- [б] — [п],
- [г] — [к],
- [з] — [с],
- [з'] — [с'],
- [ж] — [ш],
- [дж] — [ч],
- [дз] — [ц],
- [дз'] — [ц'],
- [г] — [х]

Окремі приголосні в такі пари не входять: [м], [н], [л], [р], [й], [в], [ф].

Схематично це можна представити так:

Як видно з таблиці, приголосні звуки поділяються на *тверді* та *м'які*.

Деякі з приголосних в українській мові можуть бути тільки твердими.

Наприклад: [ж], [ш], [ч], [дж], [в], [б], [м], [п], [ф], [г], [к], [х].

Приголосний [й] завжди м'який.

Інші приголосні утворюють пари:

- [д] — [д'],
- [т] — [т'],

[з] — [з'],
[с] — [с'],
[ц] — [ц'],
[л] — [л'],
[н] — [н'],
[р] — [р'].

Розрізнення звуків за певними особливостями вимови пов'язане з поняттям артикуляції.

Артикуляція (від латинського *artikulo* — “розчленяю”) — це рух і положення мовних органів при вимові певного звука.

Хоч прямого зв'язку між звучанням слова та його значенням встановити не можна, інколи поети використовують нагромадження певних звуків, щоб передати особливості якогось предмета дійсності чи явища.

Наприклад: *Як легко ідеться
в цей радісний день!
Співають дзвіночки...
Веселі дзвіночки...
До школи нас кличуть:
дзень-дзень,
дзень-дзень.*

(В. Панченко).

§ 2. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Чергування — це постійні закономірні зміни звуків в одній і тій же частині слова.

Наприклад: *вечір — вечора, село — сільський, Київ — Києва, осінь — осені, сон — сну, відкрити — одкрити.*

Ці чергування можуть відбуватись в корені, суфіксі, префіксі та закінченні.

До найдавніших чергувань належать такі чергування:

[e] — [o]: нести — носити, брести — бродити, везти — возити;

[i] — [a]: лізти — лазити, сідати — садити, сад;

[e] — [i]: пекти — випікати, гребти — вигрібати, мести — вимітати;

ках жіночого роду, як правило, з незмінним наголосом: *ворон* — *ворона*, *огорож* — *огорожа*, *сторож* — *сторожа*.

Але: *доріг*, *корів*, *беріз*, *берізка*, *корівка*;

— у всіх відмінках, крім називного, іменників чоловічого роду за аналогією до називного відмінка: *творець* — *творця*, *огірок* — *огірка*, *будень* — *будня*. ([о], [е] випадні);

— у прикметниках на *-ов* (*-ьов*, *-йов*), *-ев* (*-єв*), що походять від власних імен: *Чернишевський*, *Іванов* (але: *Гаврилів*, *Вінтонів*);

— у деяких безсуфіксних іменниках, утворених за допомогою префікса: *загон*, *переор*, *покос* (але: *потік*, *розгін*, *удій*);

— у складних словах з частинами *-вод*, *-нос*, *-роб*, *-воз*: *водонос*, *виконроб*, *діловод*, *паровоз* (але: *-хід*, *-ріг* у словах *місяцехід*, *пішохід*, *козеріг* тощо);

— у деяких книжних словах: *Бог*, *верховний*, *вирок*, *закон*, *народ*, *основний*, *потоп*, *прапор*, *пророк*, *словник*.

Чергування [о] з [е]

Чергування [о] з [е] відбувається в українській літературній мові у позиції після [ж], [ч], [ш], [шч], [й].

Наприклад: *четверо* — *чотири*, *мішечок* — *мішок*.

Звук [е], як правило, вживається перед складом з м'яким приголосним, а також перед складами з [е] та [и], яке походить з давньоруського *и*.

Наприклад: *вечеря*, *оженити*, *чернець*, *пшениця* (пор. російське *пшеница*), *учень*, *учениця* (пор. російське *ученица*).

Але: у суфіксі *-ост(і)* іменників жіночого роду III відм. маємо [о]: *більшості*, *старшості*;

— у давальному і місцевому відм. однини деяких іменників теж маємо [о]: *щоці*, *на щоці*;

— у займенниках та числівниках прикметникового типу маємо [о]: *пекучої*, *вашої*.

Звук [о] після шиплячих та [й] вимовляється перед твердим приголосним, зокрема перед складом з [а], [о], [у] та [и], що походить з давньоруського *ы*.

Наприклад: *пшоно*, *чоло*, *щока*, *бджола*, *чотири* (пор. російське *четыре*).

Але замість [o] вимовляється [e]:

— у суфіксах *-енк(о), -єнк(о), -єчок, -ечка, -єнн(ий), -єзн(ий)*: *Степанченко, Огієнко, вершечок, краєчок, величезний*;

— у книжних словах іншомовного походження: *жертва, печера, чек, ковчег, чемпіон, жетон, шеф*;

— у деяких словах за традицією: *кочерга, червоний, щедрий, чепурний, шепотіти, чекати, черпати, щезати, черкати, женоненависний, женоподібний* тощо.

Чергування голосних у дієслівних коренях

У певних дієсловах спостерігається чергування [o] з [a]:
допомогти — допомагати, котити — катати.

Це чергування відбувається при словотворенні. Дієслова з голосним [o] у корені, як правило, означають тривалу незакінчену дію або одноразову закінчену.

Наприклад: *могти, стояти, скопити.*

Дієслова із голосним [a] у корені означають повторювану одноразову дію.

Наприклад: *хпатати, катати, краяти, скакати.*

Однак це чергування не спостерігається у більшості дієслів української мови.

Наприклад: *простити — прощати, виростити — вирощувати* тощо.

У коренях дієслів також при зміні їх значення може відбуватися чергування [e] з [i]. При цьому [e] вимовляється в дієсловах доконаного виду, а [i] — в дієсловах недоконаного виду.

Наприклад: *летіти — літати, причепити — чіпляти, наректи — нарікати.*

Це чергування відбувається також у дієсловах із суфіксом *-ува(-юва-)*, коли кореневий голосний [i] наголошений, та в іменниках на *-ння*, утворених від цих дієслів.

Наприклад: *завертіти — завірчувати, викорінювання — викоренення, чекати — очікувати.*

Але: *завершувати, перевішувати, вивершувати, потребувати, прищеплювати.*

В деяких дієсловах випадний голосний [e] чергується з [и] перед приголосними [л], [р].

Наприклад: беру — *забираю* (брати), вистелю — *вистилати* (вистлати), запер — *запираю* (запру) тощо.

Взагалі, чергування [o] з [a] у коренях більше поширене в російській мові, ніж в українській.

Наприклад: *косить* — *скашивати* (укр. *косити* — *скошувати*); *стойкий* — *отстаивати* (укр. *стійкий* — *відстоювати*).

Увага!

У деяких українських словах, на відміну від російських, вимовляється голосний [a], а не голосний [o].

Наприклад: *хазяїн*, *багатий*, *гарячий*, *качан*.

Чергування [o] та [e] з нулем звука

Цей тип чергування є поширеним як в українській, так і в російській та білоруській мовах.

Наприклад: *пісня* — *пісень* (рос. *песня* — *песен*), *будень* — *будня*, *вінок* — *вінка* тощо.

Це чергування може відбуватись при словозміні, тобто при відмінюванні слова.

Наприклад:

Наз. відм.	сосни	весни	пісні
Род. відм.	<i>сосон</i>	<i>весен</i>	<i>пісень</i>
Дав. відм.	соснам	веснам	пісням
Знах. відм.	сосни	весни	пісні
Орудн. відм.	соснами	веснами	піснями
Місц. відм.	(на) соснах	веснах	піснях
Кличн. відм.	сосни	весни	пісні

В одному випадку голосні [o] та [e] є вставними. В такому разі вони відсутні в початковій формі слова, тобто в називному відмінку. Прикладом слів із вставними голосними є вищенаведені слова: (у наз. в.) *пісня*, *сосна*, *весна*.

Голосні [o] та [e] також можуть бути випадними, коли вони наявні в наз. відм, а в непрямих відсутні.

Наприклад: *вогонь* — *вогню*, *стілець* — *стільця*, *кінець* — *кінця*, *садок* — *садка*.

§ 3. ВІДПАДАННЯ ТА ПОЯВА ГОЛОСНИХ НА ПОЧАТКУ СЛОВА

У деяких словах в українській мові перед приголосними звуками [р], [л], [м] на початку слова в процесі історичних змін з'явився новий голосний [і].

Наприклад: *іржа* (пор. російське *ржавчина*), *іржати* (пор. російське *ржать*), *імла* (пор. російське *мгла*), *Ільвів*, *Іржищів*.

§ 4. ЧЕРГУВАННЯ [У] - [В]

Чергування голосних [у] — [в] відбувається у випадках, коли необхідно полегшити вимову.

Як правило, вимовляти поряд три приголосних важко, тому між ними краще вживати прийменник *у*: *ніс у баби великий*.

Правила чергування [у] — [в] такі:

Таблиця 1

У вимовляємо і пишемо:

Правила	Приклади
1. Між двома приголосними звуками	Сад у мене чудовий.
2. На початку речення або словосполучення перед приголосним	У діда була велика пасіка. У вас є вільний час?
3. Перед приголосними та сполученнями приголосних [в], [ф], [хв], [л'в], [тв], [св]	У хвилюючу мить, у тебе, у твоїх, у свято, у фільмі, у Львові.
4. Після паузи при вимові, на місці якої на письмі стоїть розділовий знак, перед приголосним.	Я знаю: у тебе все гаразд.

В вимовляємо і пишемо:

Правила	Приклади
1. Між двома голосними	Поступила в академію, зазирнула в альбом.
2. На початку речення перед голосним звуком	В яскравому небі лунала пісня жайворонка.
3. Перед приголосним звуком після голосного	Сміється в небі, пахне в садку.
4. Перед голосним звуком у словосполученнях	В оточенні, в озері, в очах, в альбомі.

§ 5. ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

В сучасній українській мові часто відбуваються закономірні зміни приголосних при словозміні і словотворенні. Ці чергування зумовлені особливостями історичного розвитку мови.

До одного з найдавніших чергувань належать такі чергування:

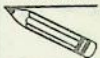
	І	ІІ
1. Чергування [г] — [ж] — [з'] — нога — ніжка — нозі;		
[к] — [ч] — [ц'] — рука — ручка — руці;		
[х] — [ш] — [с'] — вухо — вушко — у вусі.		

Чергування цього типу відбувається при словозміні (другий ряд) та словотворенні (перший ряд).

2. Чергування [г] — [ж] — лягти — ляжу;
 [к] — [ч] — плакати — плачу;
 [х] — [ш] — колихати — колишу;
 [д] — [дж] — водити — воджу;
 [т] — [ч] — котити — кочу;
 [з] — [ж] — возити — вожу;

✓ [с] — [ш] — носити — ношу;
 [зд] — [ждж] — їздити — їжджу;
 [ст] — [штч] — мостити — мощу,
 притаманні дієсловам.

Увага!

Часто під впливом розмовної мови південно-українських говорів це правило порушується. Наприклад: *носити* — *носю*, *косити* — *кою*, *ходити* — *ходю*, *летіти* — *летю*. Це є порушенням літературної норми! Таких форм у мовленні слід уникати.

3. Чергування [б] — [бл] — любити — люблю;
 [в] — [вл] — ловити — ловлю;
 [м] — [мл] — ломити — ломлю;
 [ф] — [фл] — графити — графлю,

в основному притаманне дієсловам, хоча може зустрічатися зрідка і в іменниках: *земний* — *земля*.

4. Чергування [п] — [пј] — хлопець — хлоп'ята;
 [б] — [бј] — голуб — голуб'ята;
 [в] — [вј] — дрова — дров'яний;
 [м] — [мј] — імена — ім'я.

5. Чергування приголосних при словотворенні.

Таблиця 3

Приголосні чи групи приголосних	Перед суфіксами	Змінюються на...	Приклади
[г], [ж], [з]	-ськ(ий), -ств(о)	-зьк(ий), -зтв(о)	Воронеж — воронезький, Париж — паризький, Буг — бузький.
[к], [ч], [ц]	-ськ(ий), -ств(о)	-цьк(ий), -цтв(о)	Кременчук — кременчуцький,

Приголосні чи групи приголосних	Перед суфіксами	Змінюються на...	Приклади
			німець — німецький, парубок — парубоцький, парубоцтво, ткач — ткацький — ткацтво.
[х],[ш],[с]	-ськ(ий), -ств(о)	-ськ(ий), -ств(о)	Карабах — карабаський, птах — птаство.
-ськ, -цьк, -ск	-ин(а)	[ч:] або [шч]	Вояк-воячина, німецький — Німеччина, Харківський — Харківщина, ліска — ліщина.
[с], [з]	-ш(ий)	[шч] [жч]	Високий — вище, низький — нижче, близький — ближче.
[зк]		[жч]	Брязкіт — бряжчати — бряжчу — бряжчиш.
-ськ, -шк, -зьк	-енко, -ук	[шч] [жч]	Терешко — Терешенко — Терешук, Вужченко — Вужчук.
[к], [ц]	-н(ик), -н(ий)	[чн]	Молоко — молочний, яйце — яєчний.

Увага!

Треба запам'ятати виключення з вищенаведених правил:

Дамаск — дамаскський,
Мекка — меккський,

тюрки — тюркський,
баски — баскський,
казах — казахський,
Галичина — галицький,
легкий — легше,
дворушник,
рушник,
рушниця,
мірошник,
сердешний.

§ 6. АСИМІЛЯЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ

При вимові в українській мові наступний приголосний може впливати на попередній або навпаки. Цей вплив викликає зміни в звучанні того приголосного, який відчуває на собі вплив іншого. В результаті вимова одного з приголосних змінюється, асимілюється.

Отже, *асиміляція* — це уподібнення звуків у мовному потоці під впливом наступного чи попереднього звука.

В українській мові виділяють:

— асиміляцію за дзвінкістю/глухістю.

Наприклад: *козьба* — звучить *козьба* [коз'ба́], *боротьба* — звучить *бородьба* [бород'ба́], *нігті* — звучить *ніхті* [н'іхт'і], *вожкий* — звучить *вохкий* [во́хкий].

— асиміляцію за м'якістю.

Наприклад: *новітня* — звучить *новітьня* [новіт'н'а].

— асиміляцію за місцем творення.

Наприклад: *коняці* — звучить *коняці* [кон'а́ц'і], *без жалю* — звучить *беж жалю* [беж жал'у].

В асиміляції за м'якістю ніколи не приймають участь приголосні звуки [б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ч], [ш], [г], [к], [х] та [р] перед м'якими приголосними.

§ 7. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

В українській мові, яка завжди прагнула милозвучності, як у вимові, так і на письмі відбувалося спрощення складних для вимови груп приголосних.

Таблиця 4

Групи приголосних	Спрощені групи приголосних	Приклади
[ждн], [здн], [стн], [стл]	[жн], [зн], [сн], [сл]	Тиждень — тижневий, щастя — щасливий, честь — чесний, якість — якісний, приїзд — приїзний, під'їзд — під'їзний тощо.
[зкн], [скн],	[зн], [сн]	Бризк — бризнути, бряк — брянути, писк — писнути, блиск — блиснути тощо.
[слн]	[сн]	Сонце, масло — мас- ний, мисль — умисний, навмисне, ремесло — ремісник.

Увага!

Необхідно запам'ятати слова, в яких спрощення не відбувається:

*зап'ястний,
кістлявий,
пестливий,
хвастливий,
хвастнути,
хворостняк,
шістнадцять,
випускний,
вискнути,
рискнути*

Крім того, спрощення не відбувається в словах іншомовного походження.

Наприклад: *аванпостний, форпостний, контрастний*.

§ 8. ПРИСТАВНІ ПРИГОЛОСНІ

На відміну від російської мови, в українській мові зустрічаються приставні, або протетичні приголосні [в] та [г], що вживаються на початку слова перед голосними [а], [о], [у] та [і], що походить з давнього [о].

Наприклад: *вудочка* (рос. *удочка*), *вугілля* (рос. *уголь*), *вухо* (рос. *ухо*), *вулиця* (рос. *улица*), *він* (рос. *он*), *вівця* (рос. *овца*, укр. *овець*), *гарба* (рос. *арба*), *гострий* (рос. *острый*), *горіх* (рос. *орех*), *Ганна* (рос. *Анна*).

В окремих словах спостерігається також паралельне вживання слів з приставним приголосним і без нього.

Наприклад: *вуста* — *уста*, *вогонь* — *огонь*, *віття* — *отця*,
від — *од*.

§ 9. ФОНЕТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЯ

Транскрипція, або фонетичний запис, передає на письмі точну вимову звуків, відображаючи ті зміни, яких звук зазнає в процесі мовлення. Існують два різновиди транскрипції. Одним з них користуються вчені, і така транскрипція точно відбиває всі особливості звучання. Школярі, як правило, користуються спрощеною транскрипцією.

Основні правила транскрипції такі:

1. Транскрипція не користується великими літерами, всі слова при транскрибуванні записуються з малої літери.

2. Текст або слово, які треба затранскрибувати, беруть в квадратні дужки [].

Основні позначки транскрипції:

['] — наголос;

['] — м'якість приголосного;

[йа] — я;

[йу] — ю;

[йе] — є;

[йі] — ї;

[шч] — ш

На приклад: яблуко [йаблуко];
юнак [йуна́к];
їжак [йіжа́к];
щедрий [шче́дрий];

[:] — довгий звук

На приклад: телебачення [телеба́чен':а]

[дж],

[дз] — злита вимова звуків

[∨] — позначка напівголосного-напівприголосного.

[e^u], [и^e] — призвуки.

[|] — пауза

[||] — довга пауза на межі речень.

На приклад: [йа зна́йу сі́лу слова́]
[ос'ін':ій де́н' | ос'ін':ій]

§ 10. СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ БУКВАМИ ТА ЗВУКАМИ

Звуки мови ми вимовляємо і чуємо, а букви ми пишемо. Отже, букви виступають позначками звуків в писемному мовленні.

Всі букви мови, розташовані в певному порядку, утворюють її алфавіт, або азбуку.

Український алфавіт складається з 33 букв, 32 з яких позначають на письмі звуки, а 33-я виступає знаком — це м'який знак (ь).

Букви поділяються на друковані та писані, а також на прописні (великі) та рядкові (маленькі).

Буква	Назва букви
Аа	А
Бб	Бе
Вв	Ве
Гг	Ге
Гг	Ге
Дд	Де
Ее	Е
Єе	Je
Жж	Же
Зз	Зе
Ии	И
Іі	І
Їі	Ї
Йй	Й (йот)
Кк	Ка
Лл	Ел
Мм	Ем
Нн	Ен
Оо	О
Пп	Пе
Рр	Ер
Сс	Ес
Тт	Те
Уу	У
Фф	Еф
Хх	Ха
Цц	Це
Чч	Че
Шш	Ша
Щщ	Ща
Ьь	М'який знак
Юю	Ју
Яя	Ја

Повної відповідності між буквами і звуками в українській мові немає. Деякі букви можуть позначати два

звуки. Так, букви *я, ю, є* передають два звуки, якщо вони стоять на початку слова, після апострофа або після голосних: *яблуко, стояти, п'ю, б'є*.

В позиції після приголосних вони позначають один звук: *тьмяний, мавпячий, люди, давнє*.

Буква *ї* завжди позначає два звуки: *їхали, їжак, під їзд*.

Буква *щ* також позначає два звуки [шч]: *щастя, щиро*.

Для позначення одного звука можуть вживатися дві букви.

Наприклад: звуки [дж], [дз] позначаються двома буквами *дж, дз*: *бджола, джміль, дзвінок, дзига*.

Буква *ь* (м'який знак) взагалі звука не позначає.

Якщо фонетика вивчає звуки мови, то букви мови вивчає наука, яка називається **графіка**.

§ 11. СКЛАД

Слова в українській мові, як і в інших мовах, поділяються на склади.

Склад — це частина слова, яка складається з одного або кількох звуків і вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря: *де-ре-во, дів-чи-на, мо-ва, роз-гром, прибор*.

В одному складі може бути тільки один голосний. Він і є складоутворюючим звуком. Голосні звуки так і називають складоутворюючими.

Склад може складатися з одного голосного звука без приголосних: *о-ма-на, а-на-нас*. Або склад утворюють голосний і приголосні: *яр-ма-рок, брат, ве-че-ря, ста-вок*.

У кожному слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків.

Якщо склад закінчується на голосний звук, він називається відкритим: *мо-ло-ко, го-ре, по-ле*.

Склад, який закінчується на приголосний, називається закритим: *дим, борг, дов-гий*.

Поділ слів на склади зумовлений певними правилами.

Правила	Приклади
1. Приголосний, що стоїть між двома голосними, належить до наступного складу.	О-рел, лі-так, жи-то.
2. З кількох приголосних, що стоять між двома голосними, [й], [в], [р], [л] належать до попереднього складу, якщо стоять зразу після голосного, а звуки, що знаходяться після них, належать до наступного складу. В іншому випадку приголосні відходять до наступного складу.	Лов-лю, ме-тро, ху-тро, дов-гий, го-ло-во-мий-ка.
3. Після наголосу один з кількох приголосних відходить до попереднього складу, а інші — до наступного.	Чис-тий, бать-ків, вір-ність.
4. Якщо приголосні [в], [й], [р], [л] в групі приголосних стоять на другому місці, то вони відходять до наступного складу разом з попереднім приголосним.	Ку-плю, ме-да-льйон.

З особливостями поділу слів на склади тісно пов'язані і правила переносу слів. Звичайно слова переносять, не порушуючи складів, але тут є свої особливості.

Переносячи частини слова з одного рядка в інший, слід враховувати наступні вимоги:

Правила	Приклади
1. При переносі не можна розривати сполучення <i>дж, дз</i> , які позначають один звук. У випадку ж, коли це два звуки, їх слід розривати.	Во-джу, гу-дзик, над-звичай-ний, під-живити
2. Апостроф та м'який знак при переносі не слід відривати від попереднього приголосного.	Мар'-яна, близь-ко, слизь-ко, пам'ять
3. Одну літеру не можна залишати на рядку під час переносу.	Обо-ро-на (а не <i>о-борона</i>), озе-ро (а не <i>о-зеро</i>)
4. При переносі складних слів не можна залишати в попередньому рядку початкову частину другої основи, що не становить складу.	п'яти-гранний (а не <i>п'ятиг-ранний</i>), далеко-глядний (а не <i>далеког-лядний</i>)
5. Не можна розривати абрєвіатури, що складаються з перших літер назв, а також абрєвіатури, що складаються з літер і цифр.	АЕС, ЛАЗ-105, УВК
6. При переносі намагаються не розривати значущі частини слова, хоча розривання їх не вважається порушенням правила.	Україн-ський та українсь-кий, мовознавст-во та мовознав-ство
7. Не залишаються в попередньому рядку ініціали біля прізвища та інші умовні скорочення, що до них відносяться.	Акад. Іванов (а не <i>акад. — Іванов</i>), Л.П. Косач (а не <i>Л.П. — Косач</i>)

Правила	Приклади
Якщо імена записані повністю, їх можна залишати на попередньому рядку.	Лариса Петрівна Косач
8. Не можна розривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони стосуються.	1971 р., 132 га, 98 куб. см.
9. Не можна розривати умовні скорочення.	т.п., вид-во, ім-к
10. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире) та залишати в попередньому рядку відкрити дужку.	Пишіть листи і одсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати. (Л. Костенко)

§ 12. НАГОЛОС

Наголос — це посилення голосу на одному із складів при вимові слова.

В українській мові наголос є силовим, або динамічним. Це означає, що наголошені склади вимовляються з більшою силою, ніж ненаголошені.

Наголос може бути і музикальним, якщо наголошений склад вимовляється підвищеним тоном (як, наприклад, в китайській мові).

Крім того, наголос може бути вільним і сталим. В українській мові він вільний: наголошуватись можуть і початковий, і серединний, і кінцевий склади. Однак це не значить, що наголос може пересуватись з одного складу на інший.

В деяких мовах наголос сталий. Наприклад, у французькій мові він падає виключно на останній склад, в англійській — на перший, а у польській — на передостанній.

В українській мові є ряд слів, значення яких розрізняються за допомогою наголосу.

Наприклад: *за́мок* — *замо́к*, *дорóга* — *дорога́*, *ко́лос* — *ко́лос* тощо.

У складних та великих за розміром складах може утворюватись побічний наголос.

Наприклад: *гідроелектростáнція*.

§ 13. ОРФОЕПІЯ

Орфоепія (від грецького *orthos* — “правильний” та *epos* — “мова, слово”) — це розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови.

Орфоепія як наука тісно пов'язана з фонетикою, яка вивчає звуки мови.

Норми вимови необхідні мові для ефективного її функціонування як основного засобу людського спілкування. Відхилення у вимові можуть викликати нерозуміння та спотворення змісту сказаного.

Предметом вивчення орфоепії, отже, є норми літературної вимови голосних та приголосних у різних позиціях, зміна їх якостей в залежності від наголошеності чи ненаголошеності позиції, правила вимови різних звукосполучень, слів та сполучень слів.

Порушення правильної літературної вимови окремими носіями мови може бути викликане впливом діалектного оточення тощо.

Наприклад, в східних регіонах України часто спостерігається неправомірне оглушення дзвінких приголосних або зредукування голосного [о] під впливом російської мови.

Основні правила орфоепії

1. Голосні в українській мові в наголошеному складі вимовляються чітко і виразно.

Наприклад: *[співа́ти]*, *[кіда́ти]*, *[молоко́]*

2. Голосні [a], [o], [i] однаково чітко вимовляються в наголошених і ненаголошених складах.

3. Тільки перед складом з наголошеним [y] голосний [o] отримує призвук [y].

Наприклад: голубка [го^улубка], йому [й^ому]

4. У ненаголошеному складі голосний [e] вимовляється-то як [e^н], то як [и^н](перед складом з наголошеними [и], [y], [i]).

Наприклад: перу [п^еру], несла [н^есла].

Так само ненаголошений голосний [и] вимовляється то як [и^н], то як [e^н](перед складом з наголошеними [e], [a]).

Наприклад: грибу́ [гр^ибу́], блезе́н'ко [бл^езе́н'ко].

У кінцевому складі [и] вимовляється майже чітко.

5. Дзвінки приголосні перед глухими в українській мові вимовляються дзвінко. Не оглушуються дзвінки приголосні і в кінці слова.

Наприклад: [д'ід], а не [д'ім].

Хоча в кількох словах відбувається оглушення (див. розділ Асиміляція)

6. Глухі приголосні перед дзвінками підлягають асиміляції та вимовляються дзвінко.

7. Приголосні [б], [п], [в], [м], [ф], [г], [к], [х] та [ж], [ч], [ш] завжди вимовляються твердо. Тільки перед і вони злегка підвищують артикуляцію.

Подовжені шиплячі приголосні вимовляються або твердо, або напівпом'якшено.

8. Приголосний [ц'] в кінці слова вимовляється м'яко.

9. Приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [н'], [л] перед наступними м'якими приголосними вимовляються м'яко, також м'яко вони вимовляються перед [i].

10. Сполучення *-шся* в дієсловах 2-ої ос. однини теп. часу вимовляється як [с':а].

Наприклад: смієшся [с'міїєс':а].

11. Сполучення *-жся* та *-чя* в дієсловах 2-ої ос. теп. часу нак. способу вимовляються як [з'с'а] та [з'с'а].

Наприклад: помажся [помáз'с'а], побачся [побáц'с'а].

12. Сполучення *-ться* в дієсловах 3-ої ос. однини і множини теп. часу та 2-ої ос. множини нак. спос. вимовляється як [ц':а].

Наприклад: *думається* [дúмаець'а].

13. Сполучення *жч*, *шч* та *щ* у дав. відм. однини іменників жіночого роду І-ої відм. та в називному відмінку множини іменників чоловічого роду 2-ої відм. перед закінченням *-і* вимовляються як [з'ц'], [с'ц'] та [ц':].

Наприклад: *ручці* [руц':і], *книжці* [кніз'ц'і], *дошці* [дóс'ц'і].

Розділ II

ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ

Лексикологія (від грецького *lexis* — “слово”) — це наука, що вивчає словниковий склад мови.

Словниковий склад мови, або *лексику* її, становить сукупність усіх слів даної мови. Це складна, але упорядкована система лексичних одиниць мови, що розглядаються в їх взаємозалежності і взаємодії.

Предметом вивчення лексики є синхронний стан словникового складу, тобто вивчення лексичної системи на сучасному етапі її розвитку. При цьому лексика цікавиться такими проблемами:

- співвідношення слова і поняття;
- лексичне багатство мови;
- основні типи лексичних значень;
- розвиток і шляхи збагачення словникового складу мови;
- стилістичне розшарування лексики української мови.

Слово — основна одиниця мови. Слово має кілька функцій, основна з яких — номінативна, тобто функція називання.

Слова бувають *повнозначними* та *неповнозначними*. Основною ознакою повнозначних слів є те, що вони називають предмети, явища, ознаки, дії, стани.

У граматиці повнозначними словами виступають іменники, прикметники, займенники, дієслова, числівники, прислівники і слова категорії стану.

Неповнозначні слова не виконують *номінативної функції*, не називають явищ, дій і так далі.

Неповнозначні слова виражають тільки відношення між повнозначними.

Кожне повнозначне слово має своє лексичне значення.

Лексичне значення слова — це його реальний зміст, тобто те, що називає слово.

Наприклад:

Метелик — комаха з двома парами крил, переважно яскравого кольору, покритих пилком.

Отже, слово “метелик” називає комаху особливого роду, це і є реальний зміст слова.

Слова можуть мати конкретне і абстрактне значення.

Слова з *конкретним значенням* називають предмети, властивості, дії.

Наприклад: *сонце, ходити, зелений, мати, писати, кислий* тощо.

Але є слова, що означають назви, які не співвідносяться з конкретними речами, ознаками, діями. Це слова з *абстрактним значенням*.

Наприклад: *мислення, любов, радість*.

До абстрактних назв належать і узагальнені назви кількостей.

Наприклад: *десять, тисяча*.

Більша частина абстрактних слів — іменники. Для них характерні такі особливості будови (див. таблицю 8).

Таблиця 8

Суфікси	Приклади
-ість	Сміливість, гордість, старість, молодість, свідомість, задумливість, старанність, бездіяльність

Суфікси	Приклади
-ств(о), -ств(о), -цтв(о)	Боягузтво, підлабузництво, жебрацтво, новаторство, учнівство.
-ни(я), -енн(я), -тт(я)	Бачення, сватання, освітлення, створення, буття, каяття, вороття.
-їзм, -изм, -їзм	Альтруїзм, практицизм, комунізм, опортунізм, ідеалізм

Серед абстрактних є, звичайно, слова з іншими суфіксами, або взагалі без них.

Наприклад: *горе, любов, освіта, біг, стрільба, порожнина, думка, спів, сон, стогін, розвиток* тощо.

Абстрактні та конкретні слова вживаються в усіх стилях української літературної мови, однак абстрактна лексика більш поширена в книжних стилях (науковому, публіцистичному).

§ 1. ОДНОЗНАЧНІ І БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА

Слово може мати одне або кілька лексичних значень. Слово, що має одне лексичне значення, називається *однозначним*.

Відповідно, *багатозначне слово* — це слово, що має кілька лексичних значень.

Наприклад:

Десерт — фрукти, ласощі та ін., які подають наприкінці обіду. (Слово однозначне).

Козак — 1. У XV — XVIII столітті — вільна людина із селян чи міської бідноти, утікачів від утиску феодалів, житель Запоріжжя, Дону, Яїку.

2. У дореволюційній Росії — представник

військового стану, уроженець Дону, Кубані та інших військових областей.

3. В українській народній творчості — лицар, носій позитивних фізичних і духовних якостей.

4. Парубок, юнак, неодружений чоловік.

(Слово багатозначне).

Різні значення слова встановлюються за контекстом (реченням, текстом), в якому вживається слово.

Гречка — 1. Трав'яниста медоносна рослина, із зерен якої виготовляють високопоживну крупу та борошно.

2. Зерна цієї рослини.

З гречки та проса і каша, і паша. (Друге значення)

На білу гречку впали роси,

Веселі бджоли відгули. (М. Рильський) (Перше значення)

Серед кількох значень багатозначного слова виділяють прямі та переносні значення.

Пряме значення — це основне, первинне лексичне значення багатозначного слова, яке безпосередньо вказує на співвідношення слова з явищами реальної дійсності.

Первинне значення виникає разом зі словом.

Переносне значення — це вторинне лексичне значення багатозначного слова, яке утворилось внаслідок перенесення назви з одного явища реальної дійсності на інше.

Н а п р и к л а д:

Свіжий — 1. Який ще не втратив своїх природних властивостей, недавно добутий. (*Свіжі квіти*)

2. Тільки що, недавно приготований. (*Свіжий борщ*).

3. Який ще не був або мало був у вживанні, чистий. (*Свіжий одяг*).

4. Доволі холодний, прохолодний. (*Свіжий вітер*).

5. Який тільки що, недавно з'явився. (*Свіжий сніг*).

6. Молодечий, дзвінкий. (*Свіжий голос*).

З усіх значень первинне (перше) значення є прямим. Інші значення утворилися шляхом перенесення назви.

На перенесенні значення з одного слова на інше створюються художні засоби мови: *порівняння, епітети, метафори, метонімія, синекдоха.*

Таблиця 9

Назва художнього засобу	Приклад
Епітет (від грецького <i>epitheton</i> “прикладка”) — це художнє означення, яке додається до назви предмета, виділяючи його якусь характерну ознаку та викликаючи певне ставлення до нього.	Золоте серце, чорне золото, ясна мова, шовкова вдача, красна врода. У цієї людини золоте серце, вона кожного зрозуміє.
Метафора (від грецького <i>metaphora</i> — “перенесення”) — це перенесення назви з одного предмета на інший за схожістю ознак, якостей тощо.	Сонце всміхається, дощ іде, хати засумували. На ясному небі привітно всміхалось сонце.
Метонімія (від грецького <i>metonymia</i> — “перейменування”) — це перенесення за суміжністю.	Читав Шевченка, солов’їні гаї тощо. Я цілий вечір читав Шевченка.
Синекдоха (від грецького <i>synekdoche</i> — “співпереймання”) — це вид переносного значення, при якому назву цілого замінює назва його частини.	Зелений капелюх ще довго блукав алеєю. Цей червоний светр стоїть в черзі переді мною.

В українській мові, як і в інших мовах, більшість слів належить до багатозначних, але вживаються в ній, звичайно, і однозначні слова.

§ 2. ОМОНІМИ

Омоніми (від грецького *homos* — “однаковий” та *опута* — “ім’я”) — це слова, що мають однакове звучання і написання, але різні значення.

Корч — пень, викорчований з корінням, розгалужене коріння дерев, кущів.

Корч — судорожне скорочення м’язів.

Косити — зрізувати траву, збіжжя косою або косаркою.

Косити — дивитися скося, дивитися вбік, не повертаючи голови.

Омоніми — це різні слова, які схожі між собою звуковим складом, звучанням, але не значенням, тоді як в багатозначному слові ми маємо справу з різними значеннями одного і того ж слова.

Омоніми схожі на багатозначні слова, але плутати їх не можна. Хоча часто буває дуже складно розрізнити, чи є слово багатозначним, чи це різні слова-омоніми. Це відбувається тому, що в деяких випадках омоніми виникають з багатозначних слів, однак не завжди.

Існує кілька способів розрізнення омонімів та багатозначних слів. Одним з таких способів є підбір синонімів до кожного омоніма або до всіх значень багатозначного слова, а потім порівняння цих синонімів. Якщо синоніми виявляються близькими за своєю семантикою (значенням), то перед нами багатозначне слово, якщо ні — омонім.

Н а п р и к л а д:

Застава — майно або коштовності, які віддаються кредиторіві, як гарантія того, що позичені ним гроші будуть повернені.

Синоніми: *гарантія, внесок.*

Застава — місце в’їзду до міста чи виїзду з нього.

Синоніми: *в’їзд, виїзд.*

Синоніми *далекі* за своїм значенням, отже перед нами омоніми (різні слова).

Пересадка — 1. Садіння викопаних рослин на новому місці.

Синоніми: *перенесення, перещеплення.*

2. Лікувальний метод, що полягає в перещепленні одному живому організмові хірургічним способом здорових органів або тканин іншого.

Синоніми: *прищеплення, перещеплення*.

Синоніми близькі за своїм значенням, що вказує на те, що перед нами багатозначне слово, а не омоніми.

Другим способом розрізнення багатозначних слів та омонімів є підбір споріднених (спільнокорневих слів). Якщо споріднені слова схожі або однакові — перед нами багатозначне слово.

Наприклад: слово *козак* в усіх своїх значеннях має такі споріднені слова: *козакувати, козарлюга, козацтво, козацький, козаччина, козачата, козачка*.

Це свідчить про те, що слово багатозначне.

Розглянемо тепер слово *коса*.

Коса — заплетене волосся.

Споріднені слова: *косиця, косичка, косище*.

Коса — сільськогосподарське знаряддя для косіння трави.

Споріднені слова: *косар, косарський, косарювати, косити, покіс*.

Оскільки споріднені слова не є спільними, ми можемо твердити, що перед нами два різних слова, а не одне багатозначне.

Розрізненню слів омонімів завжди допомагає контекст, в якому вони вживаються.

Наприклад: *Мама доню одягала, в коси бантик заплітала*. (П. Бойко) — заплетене волосся.

Який косар, така і коса. (Н. тв.) — сільськогосподарське знаряддя.

Повними або абсолютними омонімами називають слова, що за своїм звуковим складом та граматичною формою завжди однакові. Такими є всі вищенаведені омоніми.

В мові існують також явища, схожі на омонімію. Їх або взагалі не вважають омонімами, або називають неповними омонімами.

Це такі слова:

Омофони — це слова, які однакові тільки за звучанням, але мають різне написання та значення.

Омографи — це слова, в яких однаковим є тільки написання, але звучання та значення різні.

Омоформи — це слова, що збігаються за звучанням в якійсь одній з форм.

Таблиця 10

Слова	Приклади
Омофони	потри — по три, погас — по гас, про те — проте, орел — Орел, по стелі — постелі
Омографи	дзвони — дзвоні, жила — жилá, кóлос — колóс, зáмок — замóк, при́клад — приклáд
Омоформи	клич (іменник) — клич (дієслово в нак. спос.), дзвінка (іменник в род. відм.) — дзвінка (прикметник жін. р.), мати (іменник) — мати (дієсло- во), поза (іменник) — поза — (прий- менник)

Омоніми та схожі на них слова інколи використовуються в художньому мовленні для увиразнення образу.

Наприклад: *Поки виросте коса в дівчини Тетянки,*

Ще не раз пройде коса лісові галявки

(О. Підборська).

На косі трава росте,

Пляж найкращий на косі.

Поки ще трава в росі,

Із косою йде на косу

Хлопець той, що трави косить (А. Сващенко).

Песик шишку з лісу ніс

і подряпав нею ніс.

Довелось Трезора звати,

щоб наклав пов'язку з вати (Г. Плотніков).

§ 3. СИНОНІМИ

Синоніми (від грецького *synonymos* — “одноіменний”) — це слова, що по-різному називають одне і те ж поняття про предмет, явище, дію і т.д., але відрізняються одне від одного або відтінками значення, або стилістичним забарвленням.

Наприклад: *Безжалісний* — безсердечний (нечутливий до чужого болю) — жорстокий (дуже безжалісний).

Плакати — голосити (довго і невтішно плакати, дуже плакати), ридати (голосно і судорожно плакати), ревити (безперервно голосно плакати), рюмсати (надоїдливо плакати, іноді без сліз скиглити, нити), хлипати (тяжко зітхати, плачучи).

Синоніми поділяються між собою на такі групи: синоніми, що відрізняються одне від одного емоційним забарвленням;

обличчя — *лика*, *їсти* — *жертви*.

Синоніми, що розрізняються логічними ознаками (відтінками в значенні) — семантичні синоніми:

хуртовина — завірюха, метелиця, хуга, віхола, зав'юга;

відомий — видатний, славетний.

Стилістичні синоніми:

товар (використання більш широке) — *крам*.

Два і більше лексичних синоніма разом утворюють синонімічний ряд. В складі синонімічного ряду виділяється одне слово, що є семантично та стилістично нейтральним. Воно виступає стрижневим, основним словом синонімічного ряду і називається його домінантою.

§ 4. АНТОНІМИ

Антоніми (від грецького *anti* — “проти” та *onyma* — “ім'я”) — це слова з протилежним значенням.

Наприклад: *день — ніч, веселий — сумний, довгий — короткий, хвалити — ганити* тощо.

В українській мові антонімами можуть бути різні частини мови:

- іменники: *тиша — гамір, сон — безсоння*;
- прикметники: *солодкий — гіркий, добрий — злий, хоробрий — боязливий*;
- займенники: *кожний — ніхто, всякий — ніякий*;
- дієслова: *запам'ятати — забути, працювати — відпочивати*;
- прислівник: *вверх — вниз, далеко — близько, швидко — повільно*;
- прийменники: *до — від, у — з* тощо.

Хоча, говорячи про антонімію, ми перш за все говоримо про повнозначні слова, оскільки неповнозначні слова проявляють свою антонімічність тільки в сполученні з повнозначними.

Наприклад: *у кошик — з кошика, до порога — від порога*.

Для протиставлення тих чи інших понять повинна бути основа — слова-антоніми називають або ознаку, або дію, або предмет. Це можуть бути, наприклад, поняття простору і часу (*вверх — вниз, південь — північ, сьогодні — завтра*), почуття (*любов — ненависть, ласка — грубість*), ознаки за розміром (*великий — маленький*) тощо.

Антоніми називають поняття, що виключають одне одне.

Наприклад: *Чорними ярами покотівся білий туман. Вгорі темне непривітне небо, долі — холодна, мокра земля. І втома від важкої денної праці, і холод, і ця сумна картина мимохить насували мрію про теплу хату, гарячу страву, суху постіль* (М. Коцюбинський).

Антоніми та синоніми є важливою стилістичною категорією.

§ 5. ПАРОНІМИ

Пароніми (від грецького *para* — “біля” та *onyma* — “ім’я”) — це різні за значенням слова, що схожі за вимовою та в деяких випадках мають споріднені корені.

Н а п р и к л а д: *адресат* (той, кому пишуть) — *адресант* (той, хто пише);

ефектний (показний, виразний) — *ефективний* (результативний);

абонент (той, хто користується абонементом) — *абонемент* (документ, що дає право на користування чимось);

економний (ощадливий) — *економічний* (який має відношення до економіки);

вихований (який має уявлення про правила поведінки) — *виховний* (який пов’язаний з вихованням) тощо.

За схожістю вимови слова-пароніми деякою мірою наближаються до омонімів. Але вони відрізняються від останніх певними ознаками.

По-перше, пароніми мають різне написання: *диктант* — *диктат*, тоді як омоніми пишуться однаково: *коса* та *коса*.

По-друге, пароніми мають відмінності у вимові, тоді як омоніми вимовляються однаково.

Сплутування різних, але близьких за звучанням паронімічних слів характерне тільки для усного мовлення — в писемному вони чітко відрізняються.

Н а п р и к л а д: *боцман* — *лоцман*, *контакт* — *контракт*, *великий* — *величезний* тощо.

§ 6. СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

До словникового складу української мови входять всі слова, які в ній вживаються. Слів в нашій мові близько 130 тисяч. Причому кількість слів постійно

збільшується за рахунок входження в мову нових слів, що називають нові поняття.

Словниковий склад мови відбиває безпосередньо стан розвитку суспільства, яке обслуговує мова.

В словниковому складі є частина слів, що лишаються незмінними на протязі розвитку мови. Вони становлять *стійкий словниковий склад* української мови.

Слова стійкого складу можна об'єднати в певні групи за значенням.

Таблиця 11

Групи	Приклади
Назви людей за їх родинними відношеннями	Батько, мати, сестра, брат, дядько, тітка, чоловік, жінка, дід, баба, син, дочка.
Назви частин тіла людини	Голова, нога, рука, око, ніс, рот, вухо, лоб, зуб, губа тощо.
Назви відомих всьому населенню рослин	Дуб, ясен, береза, осика, пшениця, жито, морква, яблуна, вишня тощо.
Назви явищ природи	Дощ, сніг, мороз, сонце, град, день, ніч
Назви елементів біосфери	Земля, вода, ліс, ріка, поле, гора.
Назви свійських та добре відомих всім носіям мови диких тварин та птахів	Корова, курка, вівця, кінь, півень, качка, голуб, ведмідь, заєць, ластівка тощо.
Назви предметів одягу та взуття	Сорочка, сукня, шапка, чоботи, черевики тощо.
Назви приміщень та їх частин	Хата, будинок, кімната, поріг, двері, вікно тощо.

Групи	Приклади
Назви предметів побуту	Стіл, стілець, лава, ліжко, постіль, табуретка тощо.
Назви предметів та процесів їжі та питва	Їсти, пити, кусати, ковтати, сніданок, обід, вечеря, хліб, борщ, каша, вареники, сметана, горілка тощо.
Назви знарядь та процесів праці	Сокира, лопата, сапка, рубати, колоти, топити, сапати, гребти, носити, косити тощо.
Назви засобів пересування	Автобус, поїзд, літак, віз, машина тощо.
Назви кольорів та інших ознак предметів	Білий, червоний, чорний, високий, низький, довгий, короткий, веселий, сильний тощо.
Назви почуттів та переживань людини	Любов, ненависть, схвилюваність, стурбованість, щастя, біль, клопіт тощо.
Назви, пов'язані з суспільним життям людини	Держава, влада, робітник, підприємець тощо.
Назви культурних понять	Кіно, телебачення, театр, цирк, музика, живопис, художник, митець, письменник тощо.
Назви чисел	Один, два, десять, тисяча тощо.

Групи	Приклади
Всі займенники	Я, ти, ми, ви, наш, свій, такий, цей тощо.
Деякі абстрактні назви	Життя, страх, сон, смерть, бажання, благоговіння тощо.

Назви предметів та явищ, що не притаманні життю всіх верств населення або існують на протязі нетривалого часу, становлять *нестійку лексику*.

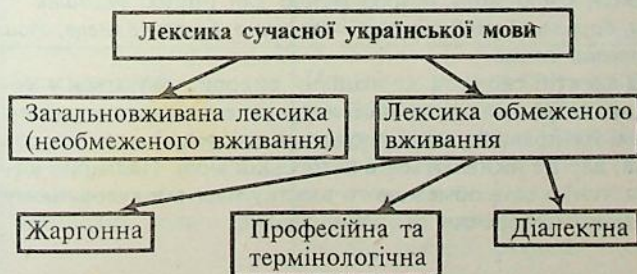
Так, наприклад, слово *перебудова* в першому значенні зникло з життя суспільства, тому його вважаємо належним до нестійкої лексики. Так само застарілими є *слова неп, соціалізм, червоні, білі* тощо. Як правило, це політичні назви.

До нестійкої лексики належать діалектні слова, застарілі слова та неологізми. Причому неологізми мають здатність переходити до стійкої лексики.

Перераховані вище групи слів, що належать до стійкої лексики, називають також загальноновживаними словами, тобто такими словами, що відомі всім категоріям носіїв мови та вживаються ними досить активно.

Крім загальноновживаних слів, в українській мові є ще категорія слів обмеженого вжитку. Це слова, що використовуються певними групами населення.

Схематично це можна відобразити так:

Професійна лексика містить в своєму складі слова, які вживають представники окремих професій. Це, як правило, назви виробничих знарядь, матеріалів, процесів праці. Наприклад: *долото, терпуг, вагранка, метан, азот, зяб, леміш, чепіга, обмолот, кравцювати, зварювати* тощо.

Термінологічна лексика містить в своєму складі слова, які обслуговують наукову сферу діяльності людей. Терміни вживаються для точного позначення певного поняття. Термін не має експресивного забарвлення і, як правило, має одне значення.

Наприклад: *орфографія, морфологія, лексикологія, фонема; чотирикутник, косинус; амідонірин; апеляція* тощо.

Діалектна лексика містить в своєму складі слова, які вживаються лише в певній місцевості. Такі слова називаються діалектизмами, вони не вживані в мові жителів інших районів України, хоча можуть бути їм зрозумілими. Наприклад: *газда, файний, зичити, загурка, оногди, кібель, дзюбак, шарварок.*

Жаргонна лексика містить в своєму складі слова, що використовуються людьми, які належать до певних соціальних груп. Такі слова називаються жаргонізмами, або соціальними діалектизмами.

Свою лексику, наприклад, створювали злодії, щоб зробити свою мову незрозумілою для інших: *шамати — їсти, баракло — речі, малина — схованка, безпечне місце; буза — дурниці* тощо.

Діалектні слова та жаргонізми використовуються у художніх творах для того, щоб яскравіше передати характер героя. Як правило, вони вводяться до прямої мови персонажа, але не вживаються в авторській мові. Надмірне використання слів обмеженого вжитку навіть в художньому мовленні недоречне та невиправдане.

§ 7. ЗАПОЗИЧЕНІ СЛОВА

Як ми знаємо, лексика кожної мови складається з власних та запозичених слів. В українській мові, наприклад, до власної лексики належать слова: *син, кінь, борона, масло, риба, косити, ткати, корова, мати, я, золотий, ходити, писати, робити, яблуко, білка, багаття, загальний, зозуля, гарний, мереживо*.

Причому деякі слова є спільними для всіх слов'янських чи східнослов'янських мов, а деякі є суто українськими. Такі, наприклад, як *мереживо, січень, жовтень, когут, газда* тощо.

Крім того, до складу української мови, як і до складу інших мов, входить певна кількість запозичених слів. Необхідність запозичень обумовлена тим, що з приходом нових предметів носії мови вважали доцільним використовувати ту назву, яку мав предмет в мові народу, де він був відомий. Крім того, запозичувалась велика кількість назв абстрактних понять тощо, що було пов'язано з особливостями розвитку нашої мови.

Таблиця 12

Запозичена лексика

Мова	Приклади
Старослов'янська мова	Буква, враг, влада, вождь, предтеча, прах, представити, раб, утверждати, приязнь, благо, багатство, глашатай, гординя, єдність та ін.
Грецька мова	Парус, кедр, кипарис, лавр, Євангеліє, монах, історія, театр, драма, хор, Олексій, Андрій і т.д.
Латинська мова	Меридіан, адвокат, юрист, декан, ректор, студент, екзамен, ангіна, гумор,

Мова	Приклади
	декламація, Марко, Павло, Юлія та ін.
Німецька мова	Майстер, штаб, офіцер, фарби, пензель, флейта, штопор, бинт, курорт, шприц, штатив, ландшафт та ін.
Англійська мова	Волейбол, футбол, катер, мітинг, яхта, жокей, комбайн, пудинг, спортсмен та ін.
Французька мова	Ескіз, бюст, атака, абажур, одеколон, сервіз, тротуар, вуаль, сапер, бюлетень, журі, попурі та ін.
Інші західноєвропейські мови	Боцман, бакен, верф, шлюпка (<i>голландська</i>), піанісимо, соло, соната, арія (<i>італійська</i>), ананас, карамель, сигара (<i>іспанська</i>), каста, кобра, макака (<i>португальська</i>) та ін.
Російська мова	Декабрист, мислитель, прораб, цілинник тощо.
Білоруська мова	Бадьорий, дьоготь, жлукто тощо.

Запозичуючи слова з інших мов, українська мова пристосовує їх до своєї фонетичної та граматичної системи.

Наприклад, в словах, що засвоєні українською мовою давно, може відбуватися чергування [о] та [е] з [і]: *якора* — *якір*, *паперу* — *папір*.

Притаманні іншим мовам дифтонги замінюються сполученнями звуків чи окремими звуками.

Наприклад: нім. *Hülse* – українське *гільза*, англійське *cook* – українське *кок* тощо.

Запозичені слова можуть міняти свій рід.

Наприклад: в німецькій мові слова *дах*, *паніп* – середнього роду, а в українській мові – чоловічого тощо.

§ 8. СТИЛЬОВИЙ РОЗПОДІЛ ЛЕКСИКИ

Стильовий розподіл лексики української мови схематично можна відобразити таким чином:

В залежності від мети свого висловлення, від певної ситуації, людина вибирає з лексичної системи української мови потрібні їй слова.

Наприклад, в офіційно-діловому та приватному листах на одну і ту ж тему будуть використані зовсім різні слова.

Шановний пане Сидоренко А.П. У відповідь на Ваш запит про початок занять і час прибуття повідомляємо, що заняття починаються 15 вересня. У відповідності з наказом ректора, Вам належить прибути 10 вересня для оформлення документів та отримання необхідної літератури. Секретар О. Савченко.	Дорогий Андрійку! З радістю виконала твоє доручення. Про все постаралася дізнатися докладно. Розкажую по порядку: заняття починаються 15 вересня, але тобі треба приїхати на кілька днів раніше, щоб оформити усі документи та взяти у бібліотеці книги. Чекаємо тебе з нетерпінням. Твоя сестричка Оленка.
--	--

В залежності від ситуації та за сукупністю мовних засобів, які ми вибираємо для оформлення мовлення в цих ситуаціях, виділяють певні *стилі мовлення*.

Таблиця 13

Стиль мовлення	Характеристика
Науковий	Логічність та послідовність викладу. Вживання термінологічної та абстрактної лексики. Відсутність розмовних слів та лексики обмеженого вжитку. Емоційно нейтральна лексика. Складні речення, звороти.
Публіцистичний стиль	Рідше вживання термінів, ніж у науковому стилі, абстрактна, суспільно-політична лексика. Ширше використання емоційно-забарвлених слів, вживання розмовної лексики. Складні та прості речення.
Художній стиль (художньо-белетристичний)	Використання емоційно-забарвлених слів, розмовної лексики, лексики обмеженого вжитку. Складні та прості (повні та неповні) речення.
Розмовний	Використання розмовної лексики, майже повна відсутність термінів, книжної лексики. Емоційна забарвленість мовлення. Прості, часто неповні речення.
Офіційно-діловий стиль	Використання термінологічної лексики, відсутність емоційно-забарвлених слів. Відсутність питальних, окличних, неповних речень.

Міжстильова лексика становить основу лексичної системи української мови та вживається в усіх стилях.

Наприклад: *день, рік, початок, прохання, голова, стіл, людина, чоловік* і т.д.

Книжна лексика в основному обслуговує науковий стиль, публіцистичний та офіційно-діловий, зустрічається в художньому.

Книжна лексика в свою чергу поділяється на групи:

— слова-терміни: *пряма мова, стилістика, морфема, клітина, тканина (біологічний)* тощо;

— слова, що не є термінами, але вживання яких пов'язане з книжним мовленням: *знаменувати, аргумент, звершення, намагання, прагнення, соратник* тощо;

— стилістично підвищена лексика, що передає відтінок урочистості: *воїн, стяг, предтеча, правиця, чоло, благословляти, приязнь, зореносний* тощо.

Розмовна лексика також неоднорідна за своїм складом і поділяється на:

— розмовно-літературну, яка допускається літературною нормою і може вводитись у словники. Ця лексика використовується в художньому та публіцистичному стилях.

Наприклад: *дрімати, вештатися, качани, ледащо, красуня, балакати, всістися*.

— Розмовно-просторічну лексику, що не допускається літературною нормою та майже не вводиться в словники. Вживається виключно в розмовному стилі.

Наприклад: *ляпати, цмокнути, учительша, офіцерша, роззява, дурепа, свинство*.

— Вульгаризми — грубі слова, які знаходяться поза межами літературної мови.

Наприклад: *лайдак, пхатися* тощо.

В художньому та публіцистичному стилях, крім того, вживається емоційно-забарвлена лексика. Ці слова виражають певне ставлення мовця, мають експресію. Як пра-

вило, емоційність виражається за допомогою пестливих або, навпаки, згрубілих суфіксів.

Наприклад: *дівчинонька, калинонька, хлоп'ятко, дідусь, бабунечка, миленький, сонечко, ніженька, бабище, дівчисько, ручище* тощо.

Але є слова, що виражають емоційність самим своїм значенням, без посередництва суфіксів.

Наприклад: *любов, горе, радість, жаль, туга, сум, ласка, ніжність, гнів* тощо.

§ 9. АКТИВНА І ПАСИВНА ЛЕКСИКА

Словниковий склад мови зразу відчуває на собі певні зміни в житті суспільства і відбиває ці зміни безпосередньо шляхом поповнення або, навпаки, втрати лексичних одиниць.

Ці явища пов'язані з тим, що з побуту народу можуть зникати якісь реалії, або можуть з'являтися нові поняття та предмети.

Основу ж словникового складу становлять слова, що існують без суттєвих змін на протязі тривалого часу. Ці слова використовуються повсякденно всіма носіями мови.

Склад української лексики з цієї точки зору схематично можна відобразити таким чином:

Архаїзми (від грецького *arhaios* — "старовинний, давній") — це слова, що вийшли з ужитку. Архаїзми називають реально існуючі предмети, для називання яких в мові стала вживатись інша лексична одиниця.

Наприклад: *тать* — *злодій*, *аероплан* — *літак*, *град* — *город*,
ректи — *говорити*, *десниця* — *права рука*, *чоло* — *лоб*.

Історизми — це слова, які називають зниклі з реально-го життя суспільства предмети і поняття.

Наприклад: *кріпак*, *кріпаччина*, *цар*, *князь*, *холоп*, *повіт*, *війт*,
свита, *кирея*, *очіпок*, *досвітки*, *земство*.

Неологізми (від грецького *neos* — “новий” та *logos* — “слово”) — це нові слова, виникнення яких пов’язане з появою нових предметів та понять.

Неологізми поповнюють словниковий склад мови і більшість з них з часом переходить до складу активної лексики.

Новими, наприклад, були слова: *комп’ютер*, *відео*, *атомник* тощо.

Особливим різновидом неологізмів є *оказіоналізми* (від латинського *occasionalis* — “випадковий”), або авторські слова, створювані письменниками.

Наприклад: *яблуневоцвітний*, *стодзвонний*, *густо-джмелиний*, *вигодинюється*, *громоносна*, *широкополі*.

§ 10. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Фразеологія (від грецького *phrasis* — “вираз” та *logos* — “вчення”) — це розділ науки про мову, який вивчає лексично неподільні сполучення слів, або фразеологізми.

Фразеологізм — це стійке сполучення слів, що за своєю природою відрізняється і від слова, і від словосполучення.

Як слово має своє лексичне значення, так і фразеологізм має своє особливе узагальнене *фразеологічне значення*, що не складається з окремих лексичних значень його компонентів.

Наприклад: фразеологізм *гладити по голові* означає — “хвалити”, тоді як слова “гладити” та “голова” мають зовсім відмінне від цього узагальненого значення лексичне значення.

Голова — “частина тіла людини або тварини, в якій міститься мозок”.

Гладити — “проводити рукою по кому-, чому-небудь, розправляючи, вирівнюючи що-небудь”.

Так само мають узагальнене значення й інші фразеологізми.

Наприклад:

Єдиним фронтом — “дружно, разом, загартовано”.

Народитися в сорочці — “бути щасливим”.

Пуста голова — “нерозумна, нетямуща людина”.

1. Він наче в сорочці народився — завжди йому щастить. 2. От пуста голова! Що тобі розказувати! Нічого не втямиш... 3. Не все ж тебе по голівці гладити — колись треба і посварити. 4. Вони наступали на мене єдиним фронтом, не дали навіть отямитися.

За ступенем злитості компонентів фразеологізми поділяють на **ідіоми** та **фразеологічні сполучення**.

Таблиця 14

<p><i>Ідіома</i> (від грецького ідіома — “особлива властивість) — це стійкий зворот, що виражає єдине поняття. Ідіому можна замінити одним словом</p>	<p>Руку тягнути за кимось (підтримувати), як вітром здуло (зник), ні пари з уст (мовчати), як води в рот набрати (мовчати), пускати під чотири вітри (відпускати), узяти гору (перемогти).</p>
<p><i>Фразеологічні сполучення</i> — це такі стійкі звороти, компоненти яких легко виділяються. Сполучення не можна замінити одним словом.</p>	<p>Правила пристойності (правила поведінки), німий як могила (вміє мовчати), великий почин (початок великої справи), чуття єдиної родини (почуття єдності, злагодженості).</p>

Існують і інші класифікації фразеологізмів, наприклад, поділ фразеологічних одиниць на фразеологічні зрощення, єдності, сполучення, яку пропонує В. Виноградов.

Як і лексичні одиниці (слова), фразеологічні одиниці можуть бути однозначними і багатозначними.

Наприклад:

Ні кола ні двора — 1. Зовсім нічого немає у когось.
2. Немає житла.

Вбити бобра — 1. (*ірон.*) Обманутися в розрахунках, вибравши погане замість хорошого.
2. (*прост.*) Отримати щось цінне чи досягти чогось значного.

Вливати живий струмінь — Оживляти, робити цікавим, різноманітним.

§ 11. ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Фразеологічна система української мови формувалася на протязі довгих років в процесі власної творчості народу, через спілкування з іншими народами, творчість видатних людей. Тому в надрах цієї системи можна виділити кілька пластів.

Таблиця 15

Джерело	Приклади
1. Народна мова (вислови, прислів'я, приказки, жарти)	Під лежачий камінь вода не тече. Дати гарбуза, байдики бити, розбити глека, купувати kota в мішку, ляси точить. Ви мовчіть, а я буду слухати.
2. Виробничо-професійна сфера	Де тонко, там і рветься (<i>мова ткачів</i>); на живу нитку, сім раз одмір, а один раз одріж (<i>мова кравців</i>); грати першу скрипку, підвищу-

Джерело	Приклади
	вати тон (<i>мова музик</i>); взяти під обстріл (<i>мова військових</i>); клювати на живця (<i>мова рибалок</i>).
3. Влучні вислови видатних людей	Пропаша сила (<i>П. Мирний</i>); баба Параска і баба Палажка (<i>І. Нечуй-Левицький</i>); лицар печального образу (<i>Сервантес</i>), бути чи не бути (<i>Шекспір</i>).
4. Античні та біблійні фразеологізми	Дамоклів меч, ахіллесова п'ята, прокрустове ложе, гомеричний сміх, діогенова бочка (<i>античні</i>); дерево пізнання, блудний син, берегти як зіницю ока, терновий вінок, до сьомого коліна, книга за сімома печатями (<i>біблійні</i>).
5. Переклади фразеологізмів інших народів	Як з гуся вода, як пити дати (<i>російські</i>); дивитися крізь пальці, тут собака зарита (<i>німецькі</i>) тощо.

§ 12. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Лексикографія (від грецького *lexikos* – “словесний” та *grapho* – “пишу”) – це розділ науки про мову, об’єктом вивчення якого є принципи систематизації слів та фразеологізмів, а також укладання їх у словники.

Виділяють кілька типів словників.

Тип словника	Характеристика
Перекладний	Переклади слів та фразеологізмів з однієї мови на іншу
Тлумачний	Пояснення значення слів, подача основних мовних характеристик
Антонімічний	Антонімічні зв'язки між словами української мови, представлення антонімічних пар.
Синонімічний	Синонімічні зв'язки між словами, представлення синонімічних рядів.
Паронімічний	Пароніми української мови.
Етимологічний	Пояснення походження слів, розкриття їх первинного значення, подача особливостей розвитку слів.
Фразеологічний	Пояснення значень фразеологізмів, особливостей вживання, походження.
Омонімічний	Омоніми української мови, розкриття відмінностей у значення омонімів.
Словники окремих письменників	Систематизація і пояснення значення та особливостей вживання слів, які використовують окремі письменники в своїх творах.
Орфоепічний	Особливості правильної літературної вимови.

Тип словника	Характеристика
Термінологічний	Визначення слів-термінів і відомості про їх використання.
Орфографічний	Правильне написання та наголошування слів.
Діалектний	Містить лексику окремого територіального говору, пояснює значення слів.

Крім вищеназаних лінгвістичних словників, існують ще енциклопедичні словники (нелінгвістичні), в яких пояснюється зміст і характер різноманітних предметів і явищ дійсності.

Розділ III

БУДОВА СЛОВА І СЛОВОТВІР

Словотвір — це розділ науки про мову, що вивчає структуру слів, способи їх творення і засоби, за допомогою яких утворюються нові слова.

Потреба в творенні нових слів постійно виникає у процесі розвитку суспільства, удосконалення виробництва, виникнення нових абстрактних понять. В такому випадку для утворення нових слів використовуються вже існуючі в мові слова.

Слова мови діляться на морфеми.

Морфема — це найменша значуща частина слова, яку можна виділити в структурі слова шляхом співставлення його з іншими словами.

Наприклад: *ліс* — *лісок* — *лісник* — *перелісок* — виділяється морфема *ліс-*; *прихід* — *прилітати* — *приробити* — *приписати* — виділяється морфема *при-*; *коник* — *слоник* — *шарик* — виділяється морфема *-ик-*; *слово* — *дерево* — *марєво* — *паливо* — виділяється морфема *-о*.

§ 1. ВИДИ МОРФЕМ

Розрізняють кореневі морфеми та афіксальні.

Кореневі морфеми виражають основне лексичне значення слова, *афіксальні* — додають відтінки.

Серед морфем виділяють наступні:

Таблиця 17

Назва морфеми	Приклади
<i>Корінь</i> — це коренева неподільна морфема, яка є спільною для всіх спільнокореневих слів і містить основне лексичне значення слова.	Книга — книгарня — книголюб — книжковий (корінь <i>книг-книж</i>). Стіл — стільниця — столяр — столярство — настільний (корінь <i>стіл-стол</i>)
Афіксальні морфеми	Приклади
<i>Суфікс</i> (від латинського <i>suffixum</i> — “підставлений”) — це морфема, що стоїть після кореня і утворює нові слова або нові форми того самого слова.	Ліс — лісник — суфікс утворює нове слово. Зелений — зеленіший — суфікс утворює форму того самого слова.
<i>Префікс</i> (від латинського <i>praefixum</i> — “прикріплений спереду”) — це морфема,	Хотіти — розхотіти — префікс утворює нове слово.

Афіксальні морфеми	Приклади
що стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів або форм того самого слова.	Читати — прочитати — префікс утворює форму того самого слова.
<i>Інтерфікс</i> (від латинського <i>interfixum</i> — “поміжскріплювальний”) — це сполучний елемент, що використовується при творенні нових слів.	Пароплав, атомохід, лісостеп, зореліт, трьохметровий, держикамінь.
<i>Флексія</i> (від латинського <i>flexio</i> — “згинання, перехід”) чи закінчення — це морфема, що стоїть після кореня або суфікса та виражає зв'язки між словами.	Веселий, веселого, веселому, веселим, вікна, дверей.
<i>Постфікс</i> (від латинського <i>postfixum</i> — “прикріплений після”) — це частки <i>-ся, -небудь, -будь, -но, -де</i> , що стоять в кінці слова і можуть утворювати нові слова чи форми того самого слова.	Вчити — вчитись, який — який-небудь (нові слова); Витирати — витиратися, спи-но (форми того самого слова).
<i>Афіксоїди</i> — це морфеми, що зустрічаються тільки в деяких словах, в тому випадку, коли корені виступають в ролі афіксів.	Зореносний, полевод, півмісяць, обер-лейтенант

Одним з основних термінів словотворення є термін “основа”.

Основа слова — це частина слова без закінчення, яка містить в собі лексичне значення даного слова.

Основа може бути похідною і непохідною. Непохідна основа не членується на морфемі і не мотивується іншою основою. Похідна, навпаки, членується на морфемі і мотивується іншою основою.

Наприклад: *лісу* — основа *ліс* непохідна;

лісний — основа *лісн* похідна (членується на морфемі — *ліс-н* та мотивується основою *ліс*)

Твірними в процесі словотворення можуть бути як непохідна, так і похідна основи.

Наприклад: *земля* — *земляний* — *землянка*.

§ 2. СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

В українській мові розрізняють кілька способів словотворення: морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний.

Таблиця 18

Способи словотворення	Приклади
Морфологічний	
1. Суфіксальний	Степовий — степовик, ніжка — ніженька, зелений — зелено, Донецьк — донецький, учитель — учителювати.
2. Префіксальний	Весело — невесело, писати — приписати, думати — задумати, тепер — відтепер.
3. Префіксально-суфіксальний	Стіл — настільний, земля — приземлити, наш — по-нашому, дах — піддашник.

Способи словотворення	Приклади
<p>4. Постфіксальний</p> <p>5. Безафіксний</p> <p>6. Основоскладання</p> <p>7. Аббревіація</p>	<p>Брати — братися, що — що-небудь, звати — зватися.</p> <p>Зелений — зелень, написати — надпис, косити — покіс, захистити — захист.</p> <p>Самоволка, лісостеп, перекотиполе, гідроелектростанція.</p> <p>УВК, ДонДУ, ДІСО, дитсад, медсестра, телемережа.</p>
<p>Морфолого-синтаксичний спосіб — перехід слів з однієї частини мови в іншу.</p>	<p>Черговий попросив усіх вийти з класу (<i>перехід прикметника в іменник</i>).</p> <p>Це — перший учень (<i>перехід числівника в прикметник</i>). Ми залишились одні (в значенні самі — <i>перехід числівника в займенник</i>).</p> <p>Роки спливали миттю (<i>перехід іменника в прислівник</i>).</p>
<p>Лексико-синтаксичний спосіб — два або більше слів вживаються на позначення одного поняття.</p>	<p>Двадцять — 20, п'ятдесят — 50, сьогодні — сього дня, спасибі — спаси Бог тощо.</p>
<p>Лексико-семантичний спосіб — перетворення багатозначного слова на різні слова-омоніми.</p>	<p>Завод, титан, супутник, мир, світ тощо.</p>

§ 3. СЛОВОТВІР ІМЕННИКІВ

Іменники можуть утворюватися за допомогою усіх способів словотворення, але найчастіше вони утворюються суфіксальним способом та способом складання основ.

Іменники утворюються за допомогою таких суфіксів.

Таблиця 19

Суфікс	Приклади
-ар, -яр	Токар, маляр, косар, плугатар, столяр, лікар.
-ач, -яч	Викладач, ткач, відвідувач, вусач, бородач, рогач, сіяч.
-ець, -сць	Чернігівець, жнець, стрілець, покупець, продавець, путиловець, партієць, боець.
-ник, -чик, -ильник	Будівник, будильник, фрезерувальник, зварювальник, льотчик, молотильник.
-ик, -овик, -ік	Фізик, боржник, керівник, кадровик, лісовик, хімік.
-ист, -іст, -їст	Пропагандист, лінгвіст, егоїст, альтруїст.
-ир	Бригадир, командир.
-ер	Монтер, шофер, режисер.
-тель	Учитель, вихователь.
-ун	Віщун, брехун, бормотун.
-ани, -яни, -ени, -єни, -іни, -ни, -тти	Прохання, бажання, сяяння, вчення, освоєння, хотіння, гоління, життя, каяття.

Суфікс	Приклади
-к	Співанка, сапанка.
-б, -от	Боротьба, сівба, робота, турбота, ломота.
-ість	Радість, молодість, страхопудливість, старість.
-інь	Бистрінь, височінь, глибочінь.
-ство, -त्व	Дитинство, материнство, молодецтво.
-чин, -щин	Донеччина, вояччина, Харківщина, обломовщина.
-в	Мушва, мишва.
-ор	Дітвора.
-няк	Вишняк, сосняк, дубняк.
-очок, -ечок, -єчок, -очк, -ечк, -ечк	Синочок, пучечок, травиночка, відеречко, маечка.
-иц, -ичк	Вулиця, сестриця, травиця, вуличка, сестричка, травичка.
-ух	Щебетуха, товстуха.

Творються іменники і за допомогою ряду інших суфіксів.

Основоскладання: *чорногуз, краєвид, краєзнавство, пароплав, водонос, сталевар, лісосмуга, трикутник.*

Префіксальний спосіб: *праліс, пасинок, Заволжя, поверх, сузір'я.*

Безафіксний: *синь, зелень, блакить, прохід.*

§ 4. СЛОВОТВІР ПРИКМЕТНИКІВ

Основний спосіб творення прикметників — морфологічний. Найчастіше прикметники утворюються за допомогою суфіксів та префіксів.

Словотворчими у прикметниках можуть бути наступні суфікси.

Таблиця 20

Суфікси	Приклади
-ези, -ецьк	Величезний, товстелезний, грубезний, старезний, здоровецький.
-ани, -ени	Невблаганний, здоровенний, товстенний.
-уч, -юч, -ач, -яч, -ущ, -ющ, -ащ, -ящ	Добрючий, гарнючий, добрячий, дурнючий, кусючий, путячий, пекучий, лежачий, болючий, стоячий.
-есеньк	Густесенький, зеленесенький, добресенький.
-ісіньк, -юсіньк	Чистісінький, добрісінький, малюсінький.
-еньк	Красенький, маленький, старенький.
-аст	Червонастий, горластий, ногастий, рукастий, вухастий.
-ат	Язикатий, бородатий, вусатий.

Суфікси	Приклади
-к	Пругкий, дзвінкий, гнучкий.
-н	Згодний, модний, рідний, мідний.
-ов, -ев	Овочевий, парчевий, дощовий.
-альн	Театральний, моментальний.
-ів	Батьків, синів.
-ин, -їн	Материн, Софіїн.
-ськ, -зьк, -цьк	Козацький, донецький, київський, запорізький, паризький.
-ичн	Столичний, соціалістичний, капіталістичний, демократичний.

Творються прикметники і за допомогою ряду інших суфіксів.

Префіксальним способом прикметники утворюються за допомогою наступних префіксів.

Таблиця 20а

Префікс	Приклади
За-	Заміський, загірний, залісний, замалий, завузкий.
Пре-	Предобрий, презлий, презелений.
Перед-	Передранішній, передобідний, передзимовий.
Най-	Найкращий, найцікавіший, найкоротший, найтовстіший.

Префікс	Приклади
<i>Без-</i>	Безголовий, безголосий, безтямний.
<i>Анти-</i>	Антисанітарний, антивоєнний.

Прикметники також утворюються способом осново-складання: *чорнобривий, маловідомий, малокорисний, всебічний, всевітній, хіміко-технологічний, ясно-червоний.*

§ 5. СЛОВОТВІР ДІЄСЛІВ

Дієслова в українській мові частіше утворюються від іменників або інших дієслів.

Суфіксальним способом дієслова творяться за допомогою наступних суфіксів.

Таблиця 21

Суфікси	Приклади
<i>-а(ти)</i>	Гуркіт — гуркотати, кашель — кашляти, сильніший — сильнішати.
<i>-и(ти)</i>	Срібло — сріблити, сіль — солити, старий — старити.
<i>-і(ти)</i>	Міцний — міцніть, жаль — жаліти, гомін — гомоніти.
<i>-ува(ти)</i>	Ніч — ночувати, день — днювати, полудень — полуднувати, переписати — переписувати.
<i>-ир</i>	Репетиція — репетирувати, марш — марширувати.
<i>-ну</i>	Кислий — киснути, густий — гуснути, кричати — крикнути, стрибати — стрибнути.
<i>-от(а-і)</i>	Муркотати — муркотіти, гуркотати — гуркотіти.

Дієслова можуть утворюватися за допомогою префіксів.

Таблиця 21а

Префікс	Приклади
<i>За-</i>	Писати — записати, співати — заспівати, питати — запитати
<i>В-(у-)</i>	Їхати — в'їхати, нести — внести, везти — увезти.
<i>На-</i>	Звати — назвати, брати — набрати.
<i>Ви-</i>	Читати — вичитати, їхати — виїхати.
<i>З-</i>	Вести — звести, нести — знести.
<i>Від- (од-)</i>	Писати — відписати, робити — одробити.
<i>Над-</i>	Гризти — надгризти, пити — надпити.
<i>О- (об-)</i>	Писати — описати, думати — обдумати.
<i>Пере-</i>	Робити — переробити, носити — переносити.
<i>По-</i>	Чорнити — почорнити, робити — поробити.
<i>Під-</i>	Чистити — підчистити, бити — підбити.
<i>При-</i>	Бути — прийти, судити — присудити.
<i>Про-</i>	Думати — продумати, гледіти — прогледіти

Розділ IV

МОРФОЛОГІЯ

Морфологія (від грецького *morphe* — “форма” та *logos* — “вчення”) — це один з розділів граматики, що вивчає поділ слів на класи (частини мови) та зміну форм слів.

Грамматика (від грецького *grammatike* — “буквений”) — це розділ мовознавства, в якому вивчають структурні особливості слів нашої мови, закономірності їх змін, творення їх форм і способи побудови різноманітних моделей словосполучень і речень.

Основною одиницею морфології, як і основною одиницею лексикології, є слово. Але як лексикологія вивчає лексичне значення слова, так морфологія вивчає *граматичне значення* слова.

Наприклад: слово “*дерево*”.

Лексичне значення слова таке — “рослина з гілками та стовбуром”. Граматичне значення слова встановлюється порівнянням слова з іншими словами, наприклад, *ліс, стіл, батько*. Таке порівняння дає нам змогу твердити, що слово належить до розряду слів із значенням предметності у формі середнього роду. Видозміни слова (*дерева, дереву, деревом, дерев*) дають поняття про форми відмінків та форми числа. Це і буде граматичне значення слова.

Морфологічне значення знаходиться у тісному зв'язку з лексичним значенням.

Наприклад: у слова *ліс* — значення предмета — та слова *ходить* — значення дії — будуть різні граматичні значення.

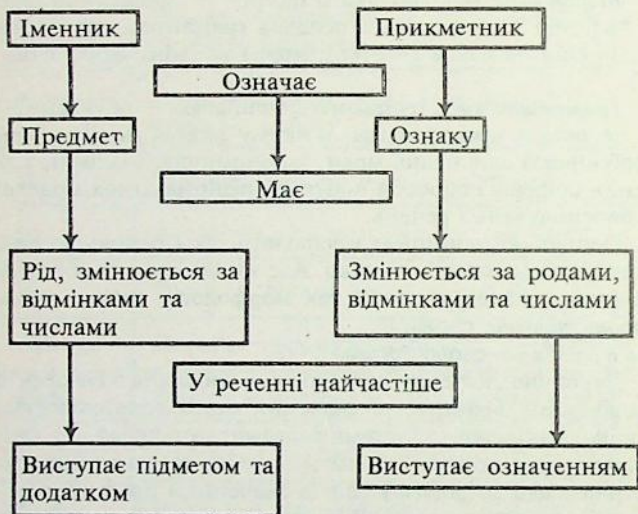
Отже, для морфології слово — це система всіх його форм з їх граматичним значенням.

Морфологію ще називають вченням про частини мови.

Частина мови — це розряд слів, що характеризуються спільним загальним значенням (наприклад, іменник — зна-

чення предмета, прикметник – ознака), однаковими граматичними ознаками та спільними формами словозміни, а також однаковими синтаксичними функціями.

Схематично це можна зобразити так:

Частини мови поділяються на повнозначні та неповнозначні. *Повнозначні* частини мови мають і лексичне, і граматичне значення. Вони називають предмети, дії, ознаки, кількості або вказують на них, виступають членами речення. *Неповнозначні* частини мови не мають лексичного значення і не виступають членами речення.

До повнозначних частин мови належать: іменники, прикметники, дієслова, числівники, займенники та прислівники.

До неповнозначних (службових) частин мови належать: прийменники, сполучники та частки.

Окремо стоять вигуки, що виражають почуття і не належать ні до повнозначних, ні до неповнозначних частин

мови. Крім того, не належать до них модальні слова типу *можливо, безперечно, звісно, безсумнівно, може* тощо.

Отже, виділяють такі частини мови:

Таблиця 22

Частина мови	Значення	Приклади
Іменник	Називає предмет	Стіл, будинок, сонце, дерево, дитина, мати, школа, теля тощо.
Прикметник	Виражає ознаку або властивість предмета	Красивий, довгий, тонкий, широкий, солодкий, добрий, веселий, зелений, приміський, батьків тощо.
Числівник	Означає абстрактну математичну кількість, кількість предметів та їх порядок при лічбі	П'ять, сто, чотири парти, вісім учнів, тисяча шкіл, вісімнадцятий, сотий, дві третіх, одна четверта склянки.
Займенник	Вказує на предмети, ознаки, кількості, але не називає їх.	Ти, він, себе, той, такий, кожний, всякий, ніякий, будь-хто, стільки, скільки тощо.

Частина мови	Значення	Приклади
Дієслово	Означає дію чи стан.	Бігати, ходити, писати, нехтувати, хворіти, думати, робитися, сміятися.
Дієприкметник	Називає ознаку предмета за дією.	Заспіваний, зроблений, пришитий, бачений, пишучий, читаючий тощо.
Дієприслівник	Пояснює дієслово, вказуючи на додаткову дію.	Носячи, сидячи, ходивши, лежавши, стоячи, засміявшись тощо.
Прислівник	Виражає ознаку дії чи іншої ознаки та називає обставину дії.	Вчора, весело, стомлено, верхи, швидко, так, навприсядки, потвоєму, зверху тощо.
Прийменник	Виражає відношення між предметами.	<i>В, до, над, з, з-за, завдяки, незважаючи на, між, коло, проти</i> тощо.
Сполучник	Об'єднує частини речення чи члени речення (однорідні).	<i>І, та, але, проте, то, чи, нібито, неначе, тому що, так що, незважаючи на те що</i> та інші.
Частки	Надають словам, словосполученням та реченням додаткових відтінків.	<i>Ось, ото, тільки, таки, хай, авжеж, отож, чи, невже, немов, будь-, -небудь, аби-</i> тощо.

Частина мови	Значення	Приклади
Модальні слова	Виражають відношення мовця до висловлюваного ним	<i>Можливо, напевне, здається, кажуть, певно, крім того тощо.</i>
Вигуки	Виражають почуття, не називаючи їх	<i>Ого, ой, гей, еге, цить, фух, горенько, боже.</i>

§ 1. ІМЕННИК

Іменником називається повнозначна частина мови, яка має значення предметності.

Наприклад: *Запахла осінь в'ялим тютюном,
Та яблуками, та тонким туманом, —
І свіжі айстри над піском рум'яним
Зоріють за одчиненим вікном.*

(М. Рильський).

Під значенням предметності об'єднуються різні за семантикою слова:

1. Назви конкретних предметів: *стіл, книга, годинник, кишеня, хата, дерево;*
2. Назви людей: *мати, хлопець, чоловік, письменник, Оленка, Шевченко;*
3. Назви тварин та птахів: *ведмідь, засць, голуб, орел, грак, корова, теля, курка;*
4. Назви явищ природи: *дощ, вітер, пожежа, злива, завірюха, град, грім, веселка, сніг;*
5. Назви абстрактних понять: *мрія, горе, радість, любов, чорнота, бажання, нехить;*

6. Назви установ та організацій: *завод, фабрика, училище;*

7. Назви частин тіла: *голова, рука, нирки.*

Та інші.

Значення предметності іменника виражається в наступних граматичних категоріях: рід, число, відмінок.

Усі іменники належать до трьох родів; чоловічого (*син, корабель*), жіночого (*дівчина, трава*), середнього (*сонце, знання*).

Категорія числа виявляється у формах однини (*білка, сон*) та множини (*білки, сні*).

Форм відмінків в українській мові сім: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний. Форму кличного відмінка мають не всі іменники.

В реченні іменник найчастіше виступає в ролі підмета чи додатка.

*Підмет: Курився шлях. Чужі іржали коні.
Твій рід поліг в нерівному бою.
А вслід тобі дивилася з ікони
Лиш Божжа Мати, схожа на твою.*
(О. Пахльовська).

*Душа належить людству і епохам.
Чому ж її так раптом потрясли
Осінні яблука, що сумно пахнуть льохом,
І руки матері, що яблука внесли?!*
(Л. Костенко).

*Додаток: ... Хто дав тобі імення — українка —
і долі цей страшний коловорот?*
(О. Пахльовська).

*Я не помру від розпачу і муки,
Лиш в самотній ночі навесні
Все будуть снитися милі, теплі руки
І оченята сині і ясні.*
(В. Симоненко).

Рідше іменник може виступати частиною іменного складеного присудка з пропущеною дієслівною зв'язкою.

Наприклад: *Поглянь: народ твій — раб з рабів,
Чужими й рідними забутий,
Гниє віки в недолі лютій
І віру в долю загубив.*

(О. Олесь)

Виступає іменник і в ролі неузгодженого означення:

Наприклад: *О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев.*

(О. Олесь).

Власні і загальні назви

Іменники — загальні назви — це узагальнені найменування однорідних предметів: *учень, стіл, вікно, корова, дощ, степ, розвага, думка, мислення.*

Наприклад: *Гіркою поля сонячна тернинка.
Шляхетна віть в селянському гербі.
Хто дав тобі імення — Українка? —
щоб сотні років плакало в тобі.*

(О. Пахльовська).

Власні назви — це індивідуальні назви людей та окремих предметів.

Наприклад: *Люблю жіночі імена.
Жива в них сила первозданна.
З глибин історії луна —
Марія. Анна. Роксолана.*

(В. Базилевський)

Серед власних назв виділяють:

1. Імена, прізвища та імена по батькові людей, їх прізвиська та псевдоніми: *Марко, Герасимов, Іванович, Леся Українка, Петро Ласун.*

2. Клички тварин: *Сірко, Білка, Жужик, Квітка, Лютик.*
3. Географічні та астрономічні назви: *Київ, Одеса, Україна, Карпати, Чорне море, Меркурій, Галактика.*
4. Назви газет, книг, журналів, кінофільмів, пароплавів, заводів, фабрик тощо: *завод "Азовсталь", газета "Київські відомості", передача "Ранкова зоря", пароплав "Швидкий".*
5. Назви марок, сортів, типів деяких предметів: *цукерки "Червона Шапочка", печиво "Шкільне", автомашина "Запорожець".*
6. Назви окремих посад: *Президент України* тощо.

Між власними і загальними назвами не можна провести чіткої межі. Деякі власні назви переходять до розряду загальних, якщо вони починають означати узагальнені назви.

Наприклад: *Дон Кіхот — донкіхоти, Рентген — рентген, Обломов — обломови, обломовщина.*

Деякі ж загальні назви, навпаки, переходять до розряду власних.

Наприклад: *орел — Орел, прогрес — "Прогрес".*

Розрізнення власних і загальних назв пов'язане не тільки з розрізненням значення, але й з формами числа. Так, загальні назви, як правило, вживаються і в однині, і в множині, а власні назви — або в множині, або в однині: *Донецьк, Карпати.*

Іменники з конкретним та абстрактним значенням

Іменники з конкретним значенням називають поняття, які людина бачить навколо себе і може сприймати органами чуттів.

Наприклад: *береза, дуб, лисиця, картина, стіна.*

До іменників з конкретним значенням відносять також назви, одиниць виміру, власні назви.

Наприклад: *кілометр, Володимир, кафе "Троянда"*.

Іменники з абстрактним значенням називають поняття, які людина не може сприймати своїми органами чуттів.

Наприклад: *сміливість, любов, дружба, воля*.

Іменники інколи можуть бути то абстрактними, то конкретними назвами в залежності від контексту.

Серед абстрактних іменників бувають *непохідні* (*воля, горе, зло*) та *похідні* (*швидкість, терпіння*).

Абстрактні назви, як правило, вживаються у формі однини (*гордість, слава*), а деякі — у формі множини (*жнива, вибори, переговори*), тоді як іменники з конкретним значенням вживаються і в однині, і в множині.

Окремі абстрактні іменники теж можуть утворювати пари однина-множина: *гордість — гордощі, радість — радощі, хитрість — хитрощі*.

Збірні іменники

Серед іменників загальних назв з конкретним значенням окреме місце посідають збірні іменники, що називають нерозчленовану сукупність предметів, що мислиться як єдине ціле.

Наприклад: *учнівство, студентство*.

Серед збірних іменників виділяють такі, що виражають поняття сукупності лексично, тобто без спеціальних суфіксів.

Наприклад: *люд, молодь, рвань, гніль, гілля, листя*.

Крім того, до збірних належать іменники, що виражають поняття сукупності за допомогою спеціальних суфіксів:

- ств, -цтв: *вояцтво, студентство, жіноцтво, людство;*
- еч: *малеча;*
- от: *гомота, кіннота;*

- ат: *пролетаріат;*
- ник, -няк: *вшшняк, молодняк, терник;*
- й: *ганчір'я тощо.*

Не входять до розряду збірних іменники, які називають сукупність неоднорідних предметів.

Наприклад: *юрба, народ, колектив, табун, трупа* тощо.

Збірні іменники вживаються, як правило, у формі однини, тому що значення множини вони і так виражають лексично.

Одиничні іменники

Одиничні іменники вживаються для виділення одного предмета з маси однорідних, які називаються збірною назвою чи назвою речовини.

Наприклад: *вугілля — вуглина, зерно — зернина, одяг — одержина.*

Ці назви, як правило, вживаються в однині, але у сполученні з числівниками набувають форм множини.

Наприклад: *чотири зернини, три очеретини.*

Назви істот і неістот

Всі власні та загальні назви можуть означати предмети або живі, або неживі, тобто поділяються на дві категорії: назви істот і назви неістот.

Іменники — назви істот відповідають на питання *хто?* Це назви людей (*чоловік, Одарка*) та тварин (*корова, синиця*).

Іменники, що називають неістоти (неживі предмети), відповідають на питання *що?*

Наприклад: *шафа, день, зошит.*

Граматичне уявлення про істоти-неістоти не завжди збігається зі звичайним життєвим уявленням про живе і неживе. Так, наприклад, назви дерев та рослин відно-

сяться до неістот, тоді як назви міфологічних героїв та божеств належать до істот.

У знахідному відмінку назви істот відповідають на питання *кого?*, а назви неістот — на питання *що?*

Н а п р и к л а д: *побачити хлопця, спекти хліб, зрозуміти товаришів, назбирати огірків.*

Хоча деякі іменники-назви неістот у знахідному відмінку мають паралельні форми: *зірвати огірок — зірвати огірка, отримати лист — отримати листа*. Так само в паралельних формах у знахідному відмінку вживаються назви нижчих організмів: *розглядали паразити (паразитів), мікроби (мікробів).*

Рід іменників

Кожний іменник, окрім тих, що вживаються тільки у формі множини, відноситься до одного з трьох родів:

- чоловічого: *кінь, стіл, батько, Микола, письменник, учень, суп, олівець;*
- жіночого: *мати, дівчина, каша, піч, ніч, дочка, Катерина, балка, розвага, материнка;*
- середнього: *озеро, марево, хвилювання, теля, море, становище, бігання, листя.*

Серед назв істот рід іменника можна встановити за такими чинниками:

- за закінченням: *син-о, батьк-о, сестр-а.*
- за різними основами: *півник — курка, бик — корова.*
- за суфіксами: *вчитель — вчителька, приятель — приятелька, учень — ученьця.*
- за зв'язком з іншими словами: *твій хліб — твоя кавка, веселий вихідний — весела розмова.*

У деяких назвах тварин статі не розрізняються.

Н а п р и к л а д: *орел, тигр, метелик* — чоловічого роду, *а миша, криса, синиця* — жіночого.

Назви маленьких тварин, як правило, середнього роду, незалежно від їх реальної статі.

Н а п р и к л а д: *ведмежа, лоша, теля, орля.*

Іменники чоловічого роду частіше мають нульове закінчення (*син, стіл, Пилип, Тарас*). Деякі з них мають закінчення *-а(-я)*: *староста, Микола*; або закінчення *-о*: *тато, батько, Михайло*.

Іменники жіночого роду частіше мають закінчення *-а(-я)*: *сосна, віця, курка, дівчина, жінка*; або нульове закінчення: *ніч, піч, річ, старість*.

Іменники середнього роду, як правило, мають закінчення *-о, -е*: *поле, море, точило, орало*; або закінчення *-я, -а*: *теля, ведмежа, провалля, роздоріжжя*.

Назви людей за професією належать до чоловічого роду, хоч і мають закінчення жіночого роду: *суддя, голова*.

Крім того, існують ще так звані іменники спільного роду — це іменники, рід яких визначається залежно від того, про особу якої статі іде мова.

Наприклад: *Пожалійте його, сироту малого, добрі люди. А вона вже сирота...*

Листоноша приніс листа. Листоноша принесла листа.

До іменників спільного роду належать такі назви, що даються особам і чоловічої і жіночої статі за якимись рисами вдачі чи поведінки. Це слова з емоційно-експресивним забарвленням: *стиляга, роботяга, гуляка, пияка, нікчема, нероба, лінько, гульвіса, сердега* тощо.

До іменників спільного роду належать також прізвиська типу: *Понежа, Кеба, Діброва*.

Серед деяких іменників спостерігається хитання у роді, коли, наприклад, в літературній мові, вони вживаються у формі чоловічого роду, а в розмовній мові — у формі середнього роду.

Птах — птаха, ковил — ковила, зал — зала, клавіш — клавіша.

Музика натискав клавіш за клавішем, а нам здавалося, що прямо перед нами розкривається безмежне море чудових звуків.

— Не бий по одній клавіші весь день! — закричав на маленьку сестру Іванко. — Я вже не можу слухати.

Деякі іменники вживаються в різних морфологічних родах, не міняючи свого морфологічного оформлення (закінчення): *фальш, зяб*.

Часто трапляються помилки у вживанні роду під впливом російської мови. Так, наприклад, слово **собака** вживається в жіночому роді, хоча в українській мові завжди чоловічого роду.

Наприклад: *Посеред двору лежав великий собака* (а не *Посеред двору лежала велика собака*).

Число іменників

Значення числа іменників відображає кількісні відношення предметів. Значення однини і множини реально відповідає одинності чи множинності предметів в реальній дійсності. Стіл (один) — столи (кілька), учень (один) — учні (кілька, багато).

За відношенням до значення числа іменники поділяються на три групи:

1. Іменники, які вживаються і в однині, і в множині: *місто — міста, гора — гори, сова — сови, рушник — рушники, береза — берези*.

Наприклад: *Стоїть у ружах золота колиска.*

Блакитні вії хата підніма.

Світ незбагнений здалеку і зблизка.

Початок є. А слова вже нема.

(Л. Костенко).

2. Іменники, що вживаються тільки в однині, до яких відносяться:

— назви речовин (*молоко, масло, бензин, олія*);

— збірні іменники (*мишва, худоба, студентство*);

— іменники з абстрактним значенням (*горе, сум, любов, злість*),

— власні назви (*Донецьк, Леся Українка*).

Наприклад: *У дитячі любі роки —*

Коли так душа бажала

Надзвичайного давнього,

Я любила вік лицарства.

(Л. Українка).

3. Іменники, що вживаються тільки в множині. До них належать такі назви:

- назви парних предметів: *двері, сани, ножиці, кусачки*;
- назви речовин та матеріалів: *висівки, дріжджі, макарони, недоїдки, консерви*;
- назви предметів одягу та взуття: *чоботи, черевики, штани*;
- назви проміжків часу: *канікули*;
- назви ігор: *піжмурки, городки, шахи, шахмати*;
- назви музичних інструментів: *цимбали*;
- назви обрядів: *хрестини, входуни*;
- назви інших понять: *прийми, поставки, жалоці, яси тощо*.

Наприклад: *...бо там було життя за тими мурами,
де кожний вечір здався нам останнім.*
(Л. Українка).

*Хочеш знати, чим справді було
Те, що так колись пишно цвіло?
Що на серце наводило чари,
Світ вбирало в барвисті примари?*
(Л. Українка).

Відмінювання іменників. Поділ на відміни і групи

За характером відмінкових закінчень іменники в українській мові поділяються на чотири відміни.

Таблиця 23

Відміна	Закінчення	Приклади
I	<i>-а, -я</i> (чоловічого та жіночого роду)	Земля, ставка, гора, площа, стаття, діжа, Оксана, Марія, Микола, нездара, голова, суддя.

Відміна	Закінчення	Приклади
II	Нульове закінчення та <i>-о, -е</i> (чоловічого роду), <i>-о, -е, -я</i> (середнього роду) горіння.	Дядько, степ, коровай, дядище, вудилище, озеро, молоко, весілля, бажання, хотіння,
III	Нульове закінчення (жіночого роду) та іменник <i>мати</i>	Мати, ніч, піч, зустріч, карусель, честь, мораль, акварель, даль, чернь, область, користь, неповторність.
IV	<i>-а, -я</i> (середнього роду) — при відмінюванні з'являються суфікси <i>-ат-, -ят-, -ен-</i>	Теля, лоша, поросля, слоненя, дитинча, ім'я.

I відміна

До першої відміни належать іменники жіночого, чоловічого та спільного роду з закінченням *-а, -я*.

Наприклад: *Чом "Марсельєза" в краї не лунає, —
Воля — на рідній землі.
Серце, як арфа, до вас простягає
Сонячні струни свої.*

(О. Олесь).

Залежно від того, на який приголосний закінчується основа слова, іменники I відміни поділяють на три групи: тверду, м'яку і мішану.

Тверда	М'яка	Мішана
Основа на твердий приголосний	Основа на м'який приголосний	Основа на шиплячий приголосний
Коса, роса, миска, Ганна, Микола, ставка, собака, діброва, корова	Земля, рілля, Ілля, стаття, свиня, воля, доля, краля	Листоноша, каша, душа, проща.

Кожна з груп має свій зразок відмінювання, тобто зміни форм за відмінками.

Називний	хто? що?
Родовий	кого? чого?
Давальний	кому? чому?
Знахідний	кого? що?
Орудний	ким? чим?
Місцевий	на кому? на чому?
Кличний	без питання (в більшій мірі властивий для іменників-назв осіб)

Запам'ятати питання та значення відмінків допоможе вам вірш Дмитра Білоуса:

ЦЕ Ж ЯК ВІРШ!

Називний питає хто ти? що ти?
Хоче він про наслідки роботи
і про тебе чути лиш похвали,
щоб тебе як приклад називали.

Родовий доскіпує свого —
хоче знати він: кого? чого?
І про тебе знать, якого роду,
що немає роду переводу.

Все *давальний* дасть — не жаль йому,
але хоче знать: **кому? чому?**
Знать про тебе, гожого на вроду,
що даєш і ти своєму народу:

У *знахідного* свої потреби:
він — кого? і що? — питає в тебе.
І кого ми всі за друзів маєм,
і що друзі роблять нам навзаєм?

А *орудний* хоче знать: **ким? чим?**
У труді орудуй разом з ним.
Хоче знать: що здатний ти утнути?
Чим ти сильний? Ким ти хочеш бути?

А *місцевий* — де: в якому місці?
Хоче знати — у селі чи в місті?

Кличний закликає всіх навколо:
гей, Іване, Петре чи Миколо,
ви не будьте сонні та байдужі —
у житті нема нічого гірш.
Рідна мова! В ній слова — як ружі,
а самі відмінки — наче вірш.

О д н и н а

Тверда група

Наз.	Коса	Микола	собака
Род.	кос-и	Микол-и	собак-и
Дав.	кос-і	Микол-і	собац-і
Знах.	кос-у	Микол-у	собак-у
Орудн.	кос-ою	Микол-ою	собак-ою
Місц.	(на) кос-і	Микол-і	собац-і
Кличн.	кос-о	Микол-о	собак-о

М'яка група

Наз.	Земля	Ілля	мрія
Род.	земл-і	Ілл-і	мрі-ї
Дав.	земл-і	Ілл-і	мрі-ї
Знах.	земл-ю	Ілл-ю	мрі-ю

Орудн.	земл-ею	Ілл-ею	мрі-ею
Місц.	(на) земл-і	Ілл-і	мрі-ї
Кличн.	земл-е	Ілл-е	мрі-е

Мішана група

Наз.	Тиша	груша	площа
Род.	тиш-і	груш-і	площ-і
Дав.	тиш-і	груш-і	площ-і
Знах.	тиш-у	груш-у	площ-у
Орудн.	тиш-ею	груш-ею	площ-ею
Місц.	(на) тиш-і	груш-і	площ-і
Кличн.	тиш-е(о)	груш-е	площ-е (о)

Множина

Тверда група

Наз.	Кос-и	Микол-и	собак-и
Род.	кіс	Микол	собак
Дав.	кос-ам	Микол-ам	собак-ам
Знах.	коси	Микол	собак
Орудн.	кос-ами	Микол-ами	собак-ами.
Місц.	(на) кос-ах	Микол-ах	собак-ах
Кличн.	кос-и	Микол-и	собак-и

М'яка група

Наз.	Земл-і	мрі-ї
Род.	земель	мрій
Дав.	земл-ям	мрі-ям
Знах.	земл-і	мрі-ї
Орудн.	земл-ями	мрі-ями
Місц.	(на) земл-ях	мрі-ях
Кличн.	земл-і	мрі-ї

Мішана група

Наз.	Тиш-і	груш-і	площ-і
Род.	тиш	груш	площ
Дав.	тиш-ам	груш-ам	площ-ам
Знах.	тиш-і	груш-і	площ-і
Орудн.	тиш-ами	груш-ами	площ-ами
Місц.	(на) тиш-ах	груш-ах	площ-ах
Кличн.	тиш-і	груш-і	площ-і

**Відмінкові закінчення іменників
першої відміни**

Таблиця 24

Відмінки	Однина			Множина		
	Тверда	М'яка	Мішана	Тверда	М'яка	Мішана
Наз.	-а	-я	-а	-и	-і, -ї	-і
Род.	-и	-і	-і	-	-	-
Дав.	-і	-і	-і	-ам	-ям	-ами
Знах.	-у	-ю	-у	-и	-і, -ї	-і
Орудн.	-ою	-єю, -єю	-єю	-ами	-ями	-ами
Місц.	-і	-і	-і	-ах	-ях	-ах
Кличн.	-о	-е	-е	-и	-і, -ї	-і

У частині іменників у родовому відмінку множини відбувається чергування голосних у корені слова.

Наприклад: *корова* — *корів*, *нога* — *ніг*, *зоря* — *зір*, *шкоринка* — *шкоринок*, *сотні* — *сотень*, *сестра* — *сестер*.

Деякі іменники можуть мати паралельні форми родового відмінка множини.

Наприклад: *губ* — *губів*, *легень* — *легенів*, *баб* — *бабів*.

Деякі ж іменники мають тільки закінчення *-ей* (*миша* — *мишей*) або тільки закінчення *-ів* (*суддя* — *суддів*).

II відміна

До другої відміни відносяться іменники чоловічого роду з нульовим закінченням (*будинок, степ*) та з закінченням **-о, -е** (*Петро, кабанище*), а також іменники середнього роду із закінченням **-о, -е** (*вудилище, озеро*) та **-я** (*гілля, подвір'я*), у яких при відмінюванні не з'являється суфікс **-ат-, -ят-, -ен-**.

Наприклад: *Гроном, вітрами, квітками, промінням*
Вкрийте, залийте весь край.
Луно! Далеким світам і створінням
Свято землі передай!

(О. Олесь).

Іменники другої відміни також поділяються на іменники твердої групи, м'якої групи та мішаної групи.

До твердої групи належать іменники з основою на твердий приголосний (крім шиплячих): *гриб, пароплав, коник, дурник, батько, долото*.

До м'якої групи належать іменники з основою на м'який приголосний: *день, вихователь, травень, татуньо, щастя, узбережжя, безмежжя, безсмертя*, а також іменники на **-ар, -ир**, у яких наголос переходить з основи на закінчення при зміні форми: *поводир, янтар*.

До мішаної групи належать іменники з основою на шиплячий (*кущ, плече, плач*), а також іменники з основою на **-яр** і наголосом на закінченні у непрямих відмінках (*гусляр, різьбяр*).

Взагалі іменники з основою на **р** розподіляються за групами таким чином:

Таблиця 25

Група	Іменники
Тверда	Іменники на -ар, -ер, -єр, -ир, -ір, -їр, -ор, -ур, -юр, -яр , у яких при відмінюванні наголос не переходить з основи на закінчення: <i>звір, мир, Назар, оратор</i> .

Група	Іменники
М'яка	Іменники на -ар, -ир , у яких при відмінюванні наголос переходить з основи на закінчення: <i>тягар, глухар, квітникар, пекар, жниввар, лікар, ліхтар, вівчар, володар</i> тощо.
Мішана	Іменники на -яр , у яких наголос переходить з основи на закінчення і які означають назви родів занять: <i>бджоляр, оленяр, вугляр, тесляр, столяр, зброяр, пісняр</i> тощо.

Зразки відмінювання

О д н и н а

Тверда група

Наз.	Стіл	батько	мир
Род.	стол-а	батьк-а	мир-у
Дав.	стол-у	батьк-ові	мир-у (ові)
Знах.	стіл	батьк-а	мир
Орудн.	стол-ом	батьк-ом	мир-ом
Місц.	(на) стол-і	батьк-ові	мир-у (ові)
Кличн.	стол-е	батьк-у	мир-е

М'яка група

Наз.	День	весілля	токар
Род.	дн-я	весілл-я	токар-я
Дав.	дн-ю	весілл-ю	токар-еві
Знах.	день	весілл-я	токар-я
Орудн.	дн-ем	весілл-ям	токар-ем
Місц.	(на) дн-і	весілл-і	токар-еві
Кличн.	дн-ю	весілл-ю	токар-ю

Мішана група

Наз.	Дош	післяр
Род.	дош-у	післяр-а
Дав.	дош-у	післяр-еві
Знах.	дош	післяр-а
Орудн.	дош-ем	післяр-ем
Місц. (на)	дош-і	післяр-еві
Кличн.	дош-у	післяр-е

М н о ж и н а

Тверда група

Наз.	стол-и	батьк-и
Род.	стол-ів	батьк-ів
Дав.	стол-ам	батьк-ам
Знах.	стол-и	батьк-и
Орудн.	стол-ами	батьк-ами
Місц.	(на) стол-ах	батьк-ах
Кличн.	стол-и	батьк-и

М'яка група

Наз.	дн-і	весілл-я	токар-і
Род.	дн-ів	весіль	токар-ів
Дав.	дн-ям	весілл-ям	токар-ям
Знах.	дн-і	весілл-я	токар-ів
Орудн.	дн-ями	весілл-ями	токар-ями
Місц.	(на) дн-ях	весілл-ях	токар-ях
Кличн.	дн-і	весілл-я	токар-і

Мішана група

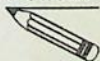
Наз.	дош-і	післяр-і
Род.	дош-ів	післяр-ів
Дав.	дош-ам	післяр-ам
Знах.	дош-і	післяр-ам
Орудн.	дош-ами	післяр-ами
Місц.	(на) дош-ах	післяр-ах
Кличн.	дош-і	післяр-і

Відмінкові закінчення іменників
другої відміни

Таблиця 26

Відмінки	Однина			Множина		
	Тверда	М'яка	Мішана	Тверда	М'яка	Мішана
Наз.	- <i>ь</i> , - <i>о</i>	- <i>ь</i> , - <i>е</i> , - <i>я</i>	- <i>ь</i> , - <i>е</i>	- <i>и</i> , - <i>а</i>	- <i>і</i> , - <i>я</i>	- <i>і</i> , - <i>а</i>
Род.	- <i>а</i> , - <i>у</i>	- <i>я</i> , - <i>ю</i>	- <i>а</i> , - <i>у</i>	- <i>ів</i> ,	- <i>ів</i> (- <i>їв</i>), - <i>ей</i>	- <i>ів</i>
Дав.	- <i>ові</i> , - <i>у</i>	- <i>еві</i> , - <i>єві</i> , - <i>ю</i>	- <i>еві</i> , - <i>у</i>	- <i>ам</i>	- <i>ям</i>	- <i>ам</i>
Знах.	Н. або Р.	Н. або Р.	Н. або Р.	Н. або Р.	Н. або Р.	Н. або Р.
Орудн.	- <i>ом</i>	<i>ем</i> (<i>єм</i>), <i>ем</i> (<i>ям</i>)	- <i>ем</i>	- <i>ами</i> ,	- <i>ями</i> , - <i>ьми</i>	- <i>ами</i>
Місцев.	- <i>ові</i> , - <i>і</i> (<i>у</i>)	- <i>еві</i> (- <i>єві</i>)	- <i>і</i> (- <i>у</i>), - <i>еві</i>	- <i>ах</i>	- <i>ях</i>	- <i>ах</i>
Кличн.	- <i>е</i> , - <i>у</i>	- <i>ю</i> , - <i>е</i>	- <i>у</i> , - <i>е</i>	- <i>и</i> , - <i>а</i>	- <i>і</i> , - <i>я</i>	- <i>і</i> , - <i>а</i>

Увага!

Іменники чоловічого роду в однині в родовому відмінку мають закінчення **-а(-я)** або **-у(-ю)** в залежності від їх значення.

Закінчення **-а(-я)** мають іменники:

1. Назви істот, імена та прізвища людей.

Наприклад: *токаря, бригадира, Івана, Шевченка.*

2. Назви предметів.

Наприклад: *стола, предмета, ножа, коржа, олівця, тома.*

3. Назви мір простору, довжини, ваги, часу тощо.

Наприклад: *аршина, гектара, кілометра, місяця, дня, тижня, понеділка, метра.*

Але: року, віку.

4. Числові та грошові назви: *карбованця, купона, десятика.*
5. Наукові та технічні терміни іншомовного походження, одиничні наукові та технічні поняття: *суфікса, електрода, квадрата, ромба, реферата.*
6. Українські терміни, утворені суфіксальним способом: *чотирикутника, числівника, займенника.*
Але: *складу, роду, виду, стану, способу.*
7. Назви міст та інших населених пунктів: *Донецька, Києва, Лондона, Мадрида.*
8. Деякі географічні назви: *Дніпра, Ніколаєвська, Дінця.*
9. Назви приміщень, будівель, споруд: *сарая, коридора, парника, комина.*
Але: *паркана — паркану, льоху.*
10. Назви танців та ігор: *волейбола, вальса.*

Із закінченням *-у(-ю)* пишуться такі іменники другої відміни:

1. Назви матеріалів та речовин: *алебастру, цементу, цукру, меду.*
Але: *хліба, вівса.*
2. Назви явищ природи: *дощу, грому, снігу, туману, граду, вогню.*
3. Назви переживань, почуттів: *болю, гніву, суму, страху, гніву.*
4. Назви літературних напрямів: *реалізму, романтизму.*
5. Збірні назви: *хору, оркестру, колективу.*
6. Назви держав і територій: *Китаю, Тунісу, Кузбасу.*
7. Слова із значенням місця, простору тощо: *гаю, лісу, лугу, саду, вигону.*
Але: *хутора, берега, горба.*

III відміна

До третьої відміни відносяться іменники жіночого роду з нульовим закінченням, а також іменник *мати*.

Наприклад: *Степи-брати і мати Січ!*

*Свідки життя, краси і сили,
Хто вас згадав в сю довгу ніч
І хто оплакав вас, могили?!
Ніхто!*

(О. Олесь).

Зразки відмінювання іменників третьої відміни

О д н и н а

Наз.	Любов	ніч	мати
Род.	любов-і	ноч-і	матер-і
Дав.	любов-і	ноч-і	матер-і
Знах.	любов	ніч	матір
Орудн.	любов'-ю	нічч-ю	матір'-ю
Місц.	(на)любов-і	ноч-і	матер-і
Кличн.	любов-е	ноч-е	мам-о

М н о ж и н а

Наз.	ноч-і	матер-і
Род.	ноч-ей	матер-ів
Дав.	ноч-ам	матер-ям
Знах.	ноч-і	матер-ів
Орудн.	ноч-ами	матер-ями
Місц.	ноч-ах	матер-ях
Кл.	ноч-і	матер-і

У деяких іменниках третьої відміни відбувається чергування голосних у корені.

Наприклад: *ніч — ночі, ніч — печі.*

У іменника *мати* з'являється суфікс *-ер*.

**Відмінкові закінчення іменників
третьої відміни**

Таблиця 27

Відмінки	Однина		Множина	
Називний	—	(мати) <i>-и</i>	<i>-і</i>	(мати) <i>-і</i>
Родовий	<i>-і</i>	<i>-ер-і</i>	<i>-ей</i>	<i>-ер-ів</i>
Давальний	<i>-і</i>	<i>-ер-і</i>	<i>-ам, -ям</i>	<i>-ер-ям</i>
Знахідний	—	—	<i>-і</i>	<i>-ер-ів</i>
Орудний	<i>-ю</i>	<i>-ір'-ю</i>	<i>-ами, -ями</i>	<i>-ер-ями</i>
Місцевий	<i>-і</i>	<i>-ер-і</i>	<i>-ах, -ях</i>	<i>-ер-ях</i>
Кличний	<i>-е</i>	<i>мамо</i>	<i>-і</i>	<i>-і</i>

Іменники третьої відміни майже не вживаються у формі кличного відмінка, лише зрідка в поезії.

В орудному відмінку однини приголосні основи можуть подвоюватися: *осінь* — *осінню*, *ніч* — *ніччю*, *піч* — *піччю*, *річ* — *річчю*, *сіль* — *сіллю*.

IV відміна

До четвертої відміни належать іменники середнього роду з закінченням *-а (-я)*, у яких при відмінюванні з'являються суфікси *-ат-, -ят-, -ен-*.

Наприклад: *теля, лоша, плем'я, ім'я*.

*Бач, як сунеться плем'я твоє,
Як Йордан переходить,
Єрихон добуває і скрізь
У річках крові бродить.*

(І. Франко).

**Зразки відмінювання іменників
четвертої відміни**

О д н и н а

Наз.	Теля	лоша	плем'я
Род.	тел-ят-и	лош-ат-и	плем-ен-ї
Дав.	тел-ят-і	лош-ат-і	плем-ен-і
Знах.	тел-я	лош-а	плем'-я
Орудн.	тел-ям	лош-ам	плем'-ям
Місц.	(на)тел-ят-і	лош-ат-і	плем-ен-і
Кличн.	тел-я	лош-а	плем'-я

М н о ж и н а

Наз.	Тел-ят-а	лош-ат-а	плем-ен-а
Род.	тел-ят	лош-ат	плем-ен
Дав.	тел-ят-ам	лош-ат-ам	плем-ен-ам
Знах.	тел-ят (-а)	лош-ат (-а)	плем-ен-а
Орудн.	тел-ят-ами	лош-ат-ами	плем-ен-ами
Місц.	(на) тел-ят-ах	лош-ат-ах	плем-ен-ах
Кличн.	тел-ят-а	лош-ат-а	плем-ен-а

**Суфікси, що з'являються при відмінюванні,
та відмінкові закінчення іменників
четвертої відміни**

Таблиця 28

Відмінки	Однина		Множина	
Називний	-а, -я	-я	-ат-а, -ят-а	-ен-а
Родовий	-ат-и, -ят-и	-ен-ї	-ат-, -ят-	-ен-
Давальний	-ат-і, -ят-і	-ен-і	-ат-ам, -ят-ам	-ен-ам
Знахідний	-а, -я	-я	-ат(а), -ят(а)	-ен-а
Орудний	-ам, -ям	-ям	-ат-ами, -ят-ами	-ен-ами
Місцевий	-ат-і, ят-і	-ен-і	-ат-ах, -ят-ах	-ен-ах
Кличний	-а, -я	-я	-ат-а, -ят-а	-ен-а

Суфікси **-ат-, -ят-, -ен-** з'являються у всіх відмінках, крім називного, знахідного, орудного та кличного відмінків однини.

**Відмінювання
множинних іменників**

Наз	окуляр-и	двер-і	Карпат-и
Род	окуляр-ів	двер-ей	Карпат
Дав.	окуляр-ам	двер-ям	Карпат-ам
Знах.	окуляр-и	двер-і	Карпат-и
Орудн.	окуляр-ами	двер-ями	Карпат-ами
Місц.	(на) окуляр-ах	двер-ях	Карпат-ах
Кличн.	окуляр-и	двер-і	Карпат-и

Таблиця 29

Відмінки	Закінчення
Називний	<i>-и, -і (-ї), -а, -я</i>
Родовий	<i>-ей, -ів, ∅</i>
Давальний	<i>-ам, -ям</i>
Знахідний	як Називний
Орудний	<i>-ами, -ями, -ми</i>
Місцевий	<i>-ах, -ях</i>
Кличний	як Називний

Деякі іменники мають паралельні форми орудного відмінка.

Ч а п р и к л а д: *двері — дверми, дверима, гроші — грішми, грошіма.*

Окремі іменники мають паралельні форми місцевого відмінка.

Н а п р и к л а д: *на воротах — на воротях; у штанях — у штанях.*

Відмінювання імен та по батькові

Чоловічі та жіночі імена та по батькові відмінюються як іменники відповідної відміни.

1. Імена з закінченням на **-а(я)** відмінюються як іменники I відміни.

Н. в.	Марія Олександрівна	Жанна Савівна
Р. в.	Марі-ї Олександрівн-и	Жанн-и Савівн-и
Д. в.	Марі-ї Олександрівн-і	Жанн-і Савівн-і
З. в.	Марі-ю Олександрівн-у	Жанн-у Савівн-у
О. в.	Марі-єю Олександрівн-ою	Жанн-ою Савівн-ою
М. в.	(на) Марі-ї Олександрівн-і	Жанн-і Савівн-і
Кл. ф.	Марі-є Олександрівн-о	Жанн-о Савівн-о

2. Чоловічі імена з нульовим закінченням та закінченням **-о** відмінюються як іменники II відміни.

Н. в.	Іван Петрович	Кирило Васильович
Р. в.	Іван-а Петрович-а	Кирил-а Васильович-а
Д. в.	Іван-ові Петрович-у	Кирил-ові Васильович-у
З. в.	Іван-а Петрович-а	Кирил-а Васильович-а
О. в.	Іван-ом Петрович-ем	Кирилом Васильович-ем
М. в.	(на) Іван-ові Петрович-у	(на) Кирил-ові Васильович-у
Кл. ф.	Іван-е Петрович-у	Кирил-е Васильович-у

3. Жіночі імена з нульовим закінченням відмінюються як іменники III відміни.

Н. в.	Любов Анатоліївна
Р. в.	Любов-і Анатоліївн-и
Д. в.	Любов-і Анатоліївн-і
З. в.	Любов Анатоліївн-у
О. в.	Любов'ю Анатоліївн-ою
М. в.	Любов-і Анатоліївн-і
Кл. ф.	Любов-е Анатоліївн-о

Увага!

Якщо імена по батькові утворені від імен, що закінчуються на **-й** (*Сергій, Віталій, Юрій*), то в чоловічих іменах та по батькові зберігається **-й**: *Сергійович, Юрійович, Віталійович*, а в жіночих виступає суфікс **-ївна**: *Анатоліївна, Юріївна, Олексіївна, Геннадіївна*.

Якщо жіночі імена вживаються з невідмінюваними прізвищами, відмінюються тільки імена: *Ірина Білик — Ірини Білик, Тетяна Кучеренко — Тетяни Кучеренко*.

Невідмінювані іменники

Окрему групу становлять іменники, що не змінюються за відмінками. Тому їх не можна віднести ні до однієї з чотирьох відмін. До незмінюваних належать деякі іменники іншомовного походження.

Це такі групи слів:

1. Деякі загальні і власні назви іншомовного походження, що закінчуються **голосними е(є), а(я), і(ї), о, у, ю**: *кашне, фойє, Золя, Дюма, колібрі, Сочі, Віньї, рагу, інтерв'ю*.
2. Українські, російські та іншомовні жіночі прізвища, що закінчуються на приголосний або на **-ко, -ло**: *Оксана Колотило, Марія Степаненко, Клара Цеткін*.
3. Деякі складноскорочені слова: *ДонГУ, МГУ, СПУ*.

Визначаючи рід невідмінюваних іменників, до чоловічого роду відносять назви, що стосуються осіб чоловічої статі, а також назви тварин (крім *цеце*).

До середнього роду відносять назви неживих предметів.

Рід географічних назв визначають за родовою назвою.
Н а п р и к л а д: *місто Сочі, держава Перу* тощо.

Рід незмінюваних аббревіатур визначають за опорним словом: *ДонДУ* (університет).

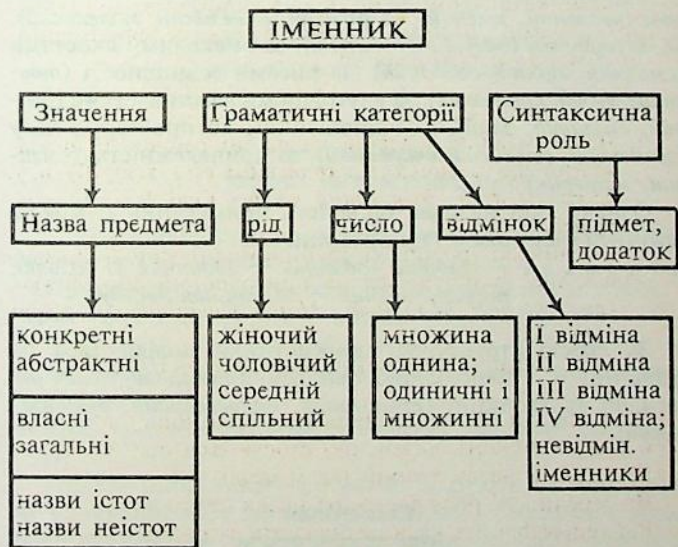
На приклад:

Чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
Кулі	мадам	кашне
аташе	міс	трюмо
поні	цеце	бюро
Дюма	леді	метро

*Десь є Марсель і з моря дух п'яний,
Десь є Париж, дух генія й гамена;
Десь жив Доде, гарячий і ясний;
Десь полювали милі Тартарени.*

(М. Рильський).

Словотвір іменників (дивіться розділ *Словотвір*)

§ 2. ПРИКМЕТНИК

Прикметник — це частина мови, що виражає ознаку предмета безпосередньо або по відношенню до інших предметів.

Прикметник відповідає на питання *який? яка? яке? чий? чия? чие?*

Наприклад: *Суди мене судом своїм суворим,
Сучаснику! — Нащадки безсторонні
Простять мені і помилки, й вагання,
І пізній сум, і радість передчасну, —
Їм промовлятиме моя спокійна щирість.*
(Є. Плужник).

Прикметники називають ознаки предметів за кольором (*червоний, зелений*), за розміром (*великий, маленький*), за матеріалом (*залізний, золотий*), за смаковими якостями (*смачний, гіркий, солодкий*), за рисами зовнішності (*товстий, худий, кремезний*), за внутрішніми властивостями (*добрий, сміливий, злий*), за відношенням до простору і часу (*заміський, сільський, вчорашній*), за приналежністю (*сестрин, материн*) тощо.

Ознаки, які називає більшість прикметників, можна замінити іменником з прийменником.

Наприклад: *золотий годинник — годинник із золота,
посудна полиця — полиця для посуду.*

За своєю структурою прикметники поділяються на первинні — з непохідною основою (*тепли-ий, зелен-ий, гір-кий*) та вторинні (*препоганий, найвеселіший, архіважливий*).

Семантичні групи прикметників

Прикметники в залежності від їх граматичних особливостей та характеру ознаки, що вони називають, поділяються на якісні, відносні та присвійні.

Якісні прикметники

Якісні прикметники називають ознаку безпосередньо.

За граматичними властивостями якісні прикметники достатньо різноманітні. Більшість з них має ступені порівняння: *великий* — *більший* — *найбільший*, *гарний* — *кращий* — *найкращий*, *добрий* — *добріший* — *найдобріший*. Якісні прикметники можуть утворювати пари антонімів: *великий* — *маленький*, *високий* — *низький*, *добрий* — *злий*, *прекрасний* — *потворний* тощо. Деякі якісні прикметники можуть служити основою для творення абстрактних іменників: *добрий* — *доброта*, *зелений* — *зелень*, *довгий* — *довжина*; для прислівників: *добрий* — *добре*, *гарний* — *гарно*, *зелений* — *зелено*, *злий* — *зле* тощо.

Наприклад: **Поважна мова врочистих вітрин.**

Уривчасто **скупі** її аннали:

— Ми жали хліб. Ми вигадали млин.

Ми знали мідь. Ми завжди воювали.

(О. Ольжич).

Ступені порівняння якісних прикметників

Ступінь порівняння — це можливість прикметника виявляти ознаку в різних кількісних вимірах.

Прикметники мають вищий та найвищий ступені, а також початкову форму — звичайний ступінь.

Звичайний ступінь передає ознаку як таку, що притаманна предмету, але на кількість чи міру ознаки цей ступінь не вказує.

Наприклад: *веселий*, *низький*, *червоний*, *глибокий*, *самотній*

Прикметники вищого ступеня вказують на міру ознаки у порівнянні із звичайним: *веселий* — *веселіший*, *низький* — *нижчий*, *червоний* — *червоніший*, *глибокий* — *глибший*, *самотній* — *самотніший*. Отже прикметники вищого ступеня набувають порівняльного значення відносно іншого предмета.

Прикметники найвищого ступеня вказують на те, що

за якою ознакою предмет переважає всі інші предмети: *глибокий — найглибший, темний — найтемніший, короткий — найкоротший*. Це вже не просто порівняння, а виділення предмета з ряду подібних до нього предметів.

Утворення ступенів порівняння

Вищий ступінь порівняння прикметників має дві форми вираження: просту і складену.

Проста форма утворюється додаванням суфікса *-ш-*, *-іш-* до основи прикметника.

Наприклад: *чарівний — чарівніший, червоний — червоніший, розумний — розумніший, талановитий — талановитіший, високий — вищий*.

При утворенні простої форми вищого ступені порівняння у словах можуть відбуватися певні зміни такого плану:

- випадання суфіксів *-к-*, *-ок-*, *-ек-*: *глибокий — глибокий, тонкий — тонкий*.
- Чергування приголосних: *високий — вищий, низький — нижчий, дорогий — дорожчий, вузький — вузький*.
- Утворення суплетивних форм (зміна основи): *гарний — кращий, поганий — гірший*.

Складена форма вищого ступеня порівняння прикметників утворюється додаванням слова *більш* до форми звичайного ступеня: *високий — більш високий, зрозумілий — більш зрозумілий, сміливий — більш сміливий*; або додаватися може слово *менш*: *завзятий — менш завзятий, довгий — менш довгий*. Таким чином можуть утворюватися антонімічні пари: *більш високий — менш високий, більш шкідливий — менш шкідливий*.

Найвищий ступінь порівняння може існувати у трьох формах: простій, складній та складеній.

Проста форма найвищого ступеня порівняння утворюється додаванням префікса *най-* до простої форми вищого ступеня.

Наприклад: *кращий* — *найкращий*, *веселіший* — *найвеселіший* — *швидший* — *найшвидший*, *тихіший* — *найтихіший*.

Складна форма найвищого ступеня порівняння утворюється за допомогою часток *як, що* та простої форми найвищого ступеня.

Наприклад: *найдовший* — *якнайдовший*, *найкоротший* — *щонайкоротший*, *сильніший* — *щонайсильніший*.

Складена форма найвищого ступеня порівняння прикметників утворюється за допомогою слів *найбільш, найменш* та форми звичайного ступеня.

Наприклад: *слабкий* — *найбільш слабкий*, *найменш слабкий*; *гордий* — *найбільш гордий*, *найменш гордий*, *палкий* — *найбільш палкий*, *найменш палкий*.

Якщо прикметник називає характерні особливості живих істот, то найвищий ступінь може утворюватися за допомогою слів *від усіх* та форми вищого ступеня порівняння.

Наприклад: *слабший від усіх*, *сильніший від усіх*.

Схематично це можна відобразити таким чином:

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

(М. Вороний).

Деякі прикметники вже своїм значенням можуть передавати певну міру ознаки і тому ступенів порівняння не утворюють. До таких належать:

- прикметники з суфіксами *-уват-*, *-юват-*: *зеленуватий, синюватий, чорнуватий*;
- прикметники з суфіксами *-ав-*, *-яв-*: *чорнявий, русявий*;
- прикметники з суфіксами *-еньк-*, *-есеньк-*, *-езн-*, *-енн-*: *коротенький, золотесенький, страшенний, здоровезний*;
- прикметники з префіксом *пре-*: *прегарний, презлий, премудрий*;
- прикметники, що називають непорівнювану ознаку: *кривий, русий, голий, хворий, готовий, порожній, живий* (хоча в художньому мовленні ступені порівняння утворюються і від цих прикметників).

Відносні прикметники

Відносні прикметники називають ознаку предмета не безпосередньо, а по відношенню до іншого предмета.

Наприклад: *дерев'яний стіл* — стіл з дерева, *сільська дорога* — дорога до села чи у селі, *мармуровий постамент* — постамент з мармуру, *золоті сережки* — сережки з золота тощо.

Основа відносних прикметників завжди похідна. Вони не утворюють ступенів порівняння і не поєднуються з прислівниками. Не утворюють відносні прикметники і антонімічних пар.

Відносні прикметники також бувають різними за значенням в залежності від того, по відношенню до якого предмета чи поняття вони називають ознаку.

- по відношенню до предмета чи абстрактного поняття: *садові яблука, грецька мова*;
- по відношенню до числа: *численні пропозиції, тризначне число*;
- по відношенню до обставини: *вчорашня подія, завтрашній день*;
- по відношенню до дії: *прасувальна дошка, підготовчі курси*.

Наприклад: *Снується дим опівнічних офір.
Несуть жерці на слані рядна лінні
Німим богам свої дари уклінні:
Прозорий мед і соковитий сир.*

*Поганська ніч — таємний час оман.
Пливе з озер мережаний туман,
І духмяніють напороті трутні.*

(М. Бажан).

Присвійні прикметники

Присвійні прикметники вказують на ознаку предмета за приналежністю якійсь живій істоті. Як правило, вони утворюються від іменників, що називають живих істот.

Присвійні прикметники утворюються за допомогою таких суфіксів:

- ин-: *сестрин, Миколин, білчин, тітчин* тощо;
- їн-: *Марїїн, Софїїн* тощо;
- ів-: *Степанів, Іванів, батьків* тощо;
- ев-: *Василев*;
- ов-, -ев-
(не поширені): *танталові муки, авгієві конюшні*;
- ськ-: *батьківський, материнський*.

Межі між розрядами прикметників досить умовні. В одному контексті прикметник може виступати, наприклад, присвійним, а в іншому — якісним: *батьківська хата — батьківське ставлення, вовче лігво — вовче життя*.

Повні та короткі форми прикметників

В українській мові розрізняються повні та короткі форми прикметників.

Повні	Короткі
<i>зелений</i>	<i>зелен</i>
<i>ясний</i>	<i>ясен</i>
<i>красний</i>	<i>красен</i>
<i>винний</i>	<i>винен</i>
<i>потрібний</i>	<i>потрібен</i>

Для літературної мови нормою є вживання повних форм прикметників чоловічого роду і форм жіночого та середнього роду зі стягненим закінченням.

Стягнене закінчення	Нестягнене закінчення
<i>добра</i>	<i>добрая</i>
<i>гарна</i>	<i>гарная</i>
<i>синє</i>	<i>синєє</i>
<i>веселе</i>	<i>веселеє</i>
<i>чисте</i>	<i>чистеє</i>

Короткі прикметники та форми з нестягненим закінченням зустрічаються у поетичному мовленні. Особливо вони характерні для народної творчості.

Наприклад: *Така її доля, ой Боже мій милий!
За що ж ти караєш її молоду?
За те, що так вірно вона полюбила
Козацькеє серце, прости сироту!*

(Т. Шевченко).

*Поміж скелі завили вітри,
Їх сердитії нути
Кліщать душу, мов стогін, та в них
Ще Єгови не чути.*

(І. Франко).

Відмінювання прикметників

В залежності від того, яким приголосним закінчується основа прикметників, вони поділяються на прикметники твердої та м'якої групи.

До твердої групи відносяться прикметники, основа яких закінчується на твердий приголосний (*веселий, швидкий, материн*).

До м'якої групи належать прикметники, основа яких закінчується на м'який приголосний. Це такі прикметники: *безодній, безсторонній, ближній, братній, будній, верхній, вечірній, вчорашній, городній, давній, домашній, достатній, дружній* (відрізнити від *дружний*), *житній, завтрашній, задній, зовнішній, колишній, крайній, кутній, літній, майбутній, мужній, незабутній, нижній, обідній, останній, передній, пізній, поздовжній, порожній, прийдешній, присутній, путній, ранній, самотній, середній, синій, спідній, справжній, сторонній, сусідній, тутешній, хатній, художній*.

Присвійні прикметники з суфіксами *-ів, -ин, -їн* відмінюються як прикметники твердої групи. Присвійні прикметники з суфіксом *-ів* при відмінюванні змінюють *і* на *о*: *братів — братового*.

ТВЕРДА ГРУПА

Однина

Наз.	зелений	веселий
Род.	зелен-ого	весел-ого
Дав.	зелен-ому	весел-ому
Знах.	як Наз. або як Род.	
Орудн.	зелен-им	весел-им
Місц.	(на) зелен-ому (-ім)	весел-омі (-ім)

Множина

Наз.	зелен-і	весел-і
Род.	зелен-их	весел-их
Дав.	зелен-им	весел-им
Знах.	як Наз. або як Род.	
Орудн.	зелен-ими	весел-ими
Місц.	(на) зелен-их	весел-их

М'ЯКА ГРУПА

Однина

Наз.	син-ій	завтрашн-ій
Род.	син-ь-ого	завтрашн-ь-ого
Дав.	син-ь-ому	завтрашн-ь-ому
Знах.	як Наз. або як Род.	
Орудн.	син-ім	завтрашн-ім
Місц.	(на) син-ь-ому	завтрашн-ь-ому

Множина

Наз.	син-і	завтрашн-і
Род.	син-іх	завтрашн-іх
Дав.	син-ім	завтрашн-ім
Знах.	як Наз. або як Род.	
Орудн.	син-іми	завтрашн-іми
Місц.	(на) син-іх	завтрашн-іх

Жіночий рід

Тверда група

М'яка група

Однина

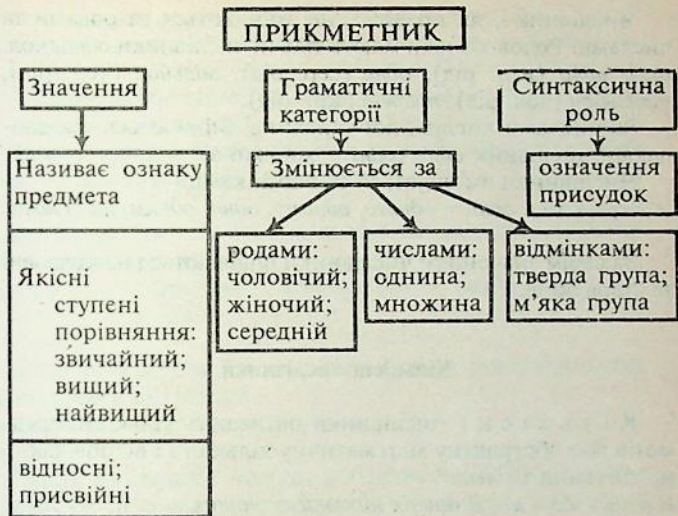
Наз.	червона	вечірня
Род.	червон-ої	вечірн-ь-ої
Дав.	червон-ій	вечірн-ій
Знах.	червон-у	вечірн-ю
Орудн.	червон-ою	вечірн-ь-ою
Місц.	(на) червон-ій	вечірн-ій

Множина як ч. р.

Відмінкові закінчення прикметників

Таблиця 30

Відмінки	Однина		Множина
	Чоловіч. і сер. рід	Жіночий рід	
Називн.	-ий, -е; -ій, -є	-а, -я	-і
Родов.	-ого; -ь-ого	-ої, -ь-ої	-их; -іх
Давальн.	-ому; -ь-ому	-ій	-им; -ім
Знахідн.	Наз. або Род.	-у, -ю	Наз. або Род.
Орудн.	-им; -ім	-ою, -ь-ою	-ими; -іми
Місцев.	-ому (-ім); -ь-ому (-ім)	-ій	-их, -іх

§ 3. ЧИСЛІВНИК

Числівником називається повнозначна частина мови, що означає кількість предметів або абстрактну математичну кількість та порядок предметів при лічбі.

Наприклад: *два, сімнадцять, десять відер, чотири вікна, перший день, дванадцятий місяць.*

Числівники слід відрізнати від кількісних іменчиків.

Числівники

*один
два
п'ять
третій
десять
десятий*

Кількісні іменники

*одиниця
двійка, пара
п'ятірка
третина
десяток
десятина,
а також дюжина*

Числівники, як правило, не змінюються за родами та числами. Родові ознаки мають тільки числівники *один* (чол. рід), *одна* (жін. рід), *одне* (сер. рід), *мільйон* (чол. рід), *трильйон* (чол. рід), *тисяча* (жін. рід).

За числами числівники також не змінюються, виключаючи числівник *один* (*одні* — множина).

Числівники змінюються за відмінками.

Наприклад: *один* — *одного*, *одному*, *один*, *одним*, *на одному*.

За своїм значенням числівники поділяються на кількісні та порядкові.

Кількісні числівники

Кількісні числівники називають кількість предметів або абстрактну математичну кількість і відповідають на питання *скільки?*

Наприклад: *В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.*

(М. Вороний).

Серед кількісних числівників виділяють:

- власне кількісні;
- дробові;
- збірні;
- неозначено-кількісні.

Власне кількісні числівники називають кількість предметів або абстрактну математичну кількість у цілих числах.

Наприклад: *п'ять*, *десять* *стілців*, *чотирнадцять*, *один вихід*.

До власне кількісних числівників вносяться:

- назви чисел першого десятка: *один*, *два*, *три*, *чотири*, *п'ять* і т.д.;

- назви другого десятка: *одинадцять, дванадцять і т.д.*
- назви десятків: *двадцять, тридцять, сорок, п'ятдесят і т.д.*;
- назви сотень: *сто, двісті, триста, чотириста і т.д.*;
- назви типу *тисяча, мільйон* і далі.

Власне кількісні числівники, поєднуючись з іменниками, називають кількість предметів.

Збірні числівники називають кількість предметів як сукупність.

Наприклад: *двоє, троє, четверо саней, двадцятьеро учнів тощо.*

Від деяких збірних числівників можна утворити слова з пестливими суфіксами.

Наприклад: *двійко, трійко.*

Збірні числівники можуть поєднуватись з іменниками чоловічого та середнього роду, що називають живі істоти, а також з іменниками середнього роду, що називають неістоти.

Чоловічий рід

Двоє чоловіків

Троє вчителів

Четверо учнів

Середній рід

двоє вікон

троє телят

четверо яблук

З іменниками жіночого роду, що називають живі істоти, та з іменниками чоловічого і жіночого роду, що називають неістоти, збірні числівники сполучатися не можуть.

Дробові числівники означають кількість частин від цілого.

Наприклад: *одна друга, чотири десятих, одна третя доби.*

У чисельнику дробового числівника стоїть власне кількісний числівник, а у знаменнику — порядковий.

З дробовими можуть поєднуватись іменники та власне кількісні числівники.

Наприклад: *одна ціла і одна друга частина, вісім цілих і чотири п'ятих аркуша.*

Числівник *пів* часто виступає першою складовою частиною складних слів.

Наприклад: *пів'яблука, півгодини, пів-Європи.*

Але в деяких словах він не має значення кількості: *напівлежати, півострів.*

Неозначено-кількісні числівники означають точно не визначену кількість, або узагальнено-кількісні поняття.

Наприклад: *багато, мало, чимало, небагато, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот.*

Неозначено-кількісні числівники можуть поєднуватись з іменниками, що називають речовину, збірні поняття, масу тощо: *багато бензину, чимало піску, небагато води.*

Числівники *мало, чимало, немало, багато* не слід плутати з прислівниками, що виступають в реченні в ролі обставини.

Порядкові числівники

Порядкові числівники означають порядок предметів при лічбі і відповідають на питання *котрий? котра? котре? котрі?*

Порядкові числівники, крім числівників *перший* та *другий*, утворилися від кількісних числівників.

Кількісні

три
чотири
двадцять два
сто
тисяча

Порядкові

третій
четвертий
двадцять другий
сотий
тисячний тощо

За своєю будовою числівники поділяються на прості, складні і складені.

Прості	Складні	Складені
Назви чисел першого десятка: один, два тощо.	Назви десятків: п'ятдесят, сімдесят, дев'яносто.	Являють собою сполучення простих та складних числівників: двадцять три, вісімсот сорок п'ять.
Назви другого десятка та деякі назви десятків: одинадцять, двадцять, тридцять, сорок.	Назви сотень: двісті, чотириста, вісімсот.	
Збірні числівники та порядкові, що утворилися від простих власне кількісних, а також числівники сто, тисяча, мільйон, мільярд, нуль.	Збірний числівник: обидва, дробові: півтора та півтора, неозначено-кількісні: кількадесят, кількасот.	
Неозначено-кількісні: багато, мало, декілька тощо.	Порядкові числівники, що утворилися від складних власне кількісних: п'ятдесятий, трьохсотий.	

Існують певні особливості сполучування числівників з іменниками.

Наприклад: числівник *один* узгоджується з іменником в роді, числі і відмінку: *одного дерева, одної яблуні, одних будинків*.

Числівники *два, три, чотири* вимагають від іменника форми називного відмінка множини: *два стільці (а не два стільця), чотири хлопці (а не чотири хлопця), три дівчини*.

Деякі іменники стоять при числівниках *два, три, чотири* у формі родового відмінка однини: *два друга, три селянина, чотири чоловіка*.

Числівники від п'яти і далі вимагають від іменника форми родового відмінка множини: *п'ять дерев, вісім саней*.

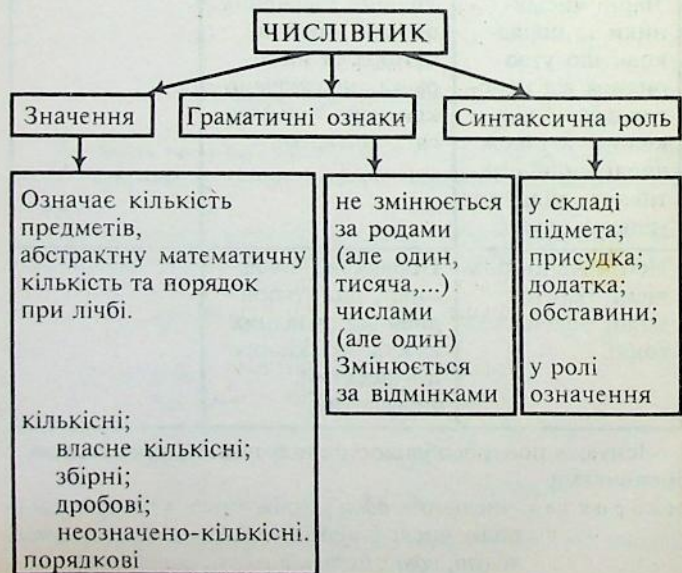
У непрямих відмінках числівники узгоджуються з іменниками так само, як і прикметники: *сімох поросят, десятих дівчат*.

Відмінок іменника при складених числівниках залежить від останнього компонента: *двадцяти трьох дітей, ста сорока учнів*.

В реченні числівники можуть входити до складу підмета, додатка, обставини, присудка.

Числівник може виступати в ролі означення.

Схематично це можна виразити так:

Відмінювання числівників

1. Числівники *один, одна, одно(одне)* в однині відмінюються так, як і прикметники твердої групи.

Наз.	один одно (одне)	одна	одні
Род.	одного	одної	одних
Дав.	одному	одній	одним
Знах.		однієї	
Орудн.	одним	одною	одними
Місц.	(на) одному (-ім)	однією	одних

2. Числівники *два, дві, обидва, обидві* відмінюються, за одним зразком.

Наз.	два дві	обидва	обидві
Род.	двох		обох
Дав.	двом		обом
Знах.		Наз. або Род.	
Орудн.	двома		обома
Місц.	(на) двох		обох

3. Числівники *три, чотири* в основному змінюються за одним зразком

Наз.	три	чотири	
Род.	трьох	чотирьох	
Дав.	трьом	чотирьом	
Знах.		Наз. або Род.	
Орудн.	трьома	чотирма	
Місц.	(на) трьох	чотирьох.	

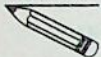
4. Числівники від *п'яти* до *десяти* змінюються за одним зразком.

Наз.	шість	десять	
Род.	шести (шістьох)	десяти (десятьох)	

Дав.	шести (шістьом)	десяти (десятьом)
Знах.	шість (шістьох)	десять (десятьох)
Орудн.	шістьма (шістьома)	десятьма (десятьома)
Місц.	(на) шести (шістьох)	десяти (десятьох)

5. У числівниках з другою частиною *-дцять*, *-десят* змінюється тільки друга частина.

Увага!

На відміну від російської мови, в українській мові назви десятків у першій частині не змінюються!

Наз.	п'ятнадцять	сімдесят
Род.	п'ятнадцяти (п'ятнадцятьох)	сімдесяти (сімдесятьох)
Дав.	п'ятнадцяти (п'ятнадцятьом)	сімдесяти (сімдесятьом)
Знах.	п'ятнадцять (п'ятнадцятьох)	сімдесят (сімдесятьох)
Орудн.	п'ятнадцятьма (п'ятнадцятьома)	сімдесятьма (сімдесятьома)
Місц. (на)	п'ятнадцяти (на) (п'ятнадцятьох)	сімдесяти (сімдесятьох)

6. У числівниках — назвах сотень відмінюються обидві частини.

Наз.	триста	вісімсот
Род.	трьохсот	восьмисот
Дав.	трьомстам	восьмистам
Знах.	Наз. або Род.	
Орудн.	трьомастами	восьмистами (вісьмомастами)
Місц.	(на) трьохстах	восьмистах

7. Числівники *сорок*, *дев'яносто*, *сто* в усіх непрямих відмінках, крім знахідного, отримують закінчення *-а*.

Наз.	сорок	сто
Род.	сорока	ста
Дав.	сорока	ста
Знах.	сорок	сто
Орудн.	сорока	ста
Місц.	(на) сорока	ста

8. Числівники *тисяча, мільйон, мільярд, нуль* відмінюються, як іменники.

Наз.	тисяча	нуль
Род.	тисячі	нуля
Дав.	тисячі	нулю
Знах.	тисячу	нуль
Орудн.	тисячею	нулем
Місц.	(на) тисячі	нулі

9. У складених числівниках кожна частина змінюється за своїми правилами.

Наз.	триста	двадцять	дев'ять
Род.	трьохсот	двадцяти	дев'яти
Дав.	трьомстам	двадцяти	дев'яти
Знах.	як Наз. або Род.		
Орудн.	трьомастами	двадцятьма	дев'ятьма
Місц.	(на) трьохстах двадцяти дев'яти		

10. Числівники *кілька, декілька* відмінюються, як числівник *два*; числівники *багато, небагато* відмінюються, як числівники *три, чотири*; числівник *кільканадцять* відмінюється, як числівник *п'ять*.

Наз.	кілька	багато	кільканадцять
Род.	кількох	багатьох	кільканадцяти(-ьох)
Дав.	кільком	багатьом	кільканадцяти (-ьом)
Знах.	як Наз. або Род.		
Орудн.	кількома	багатьма	кільканадцятьма (ьома)
Місц.	(на) кількох	багатьох	кільканадцяти (ьох)

11. Збірні числівники мають такі ж закінчення, як і звичайні кількісні.

12. Порядкові числівники відмінюються, як прикметники. У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово.

Наз.	перший	двадцять третій
Род.	першого	двадцять третього
Дав.	першому	двадцять третьому
Знах.	як Наз. або Род.	
Орудн.	першим	двадцять третім
Місц.	(на) першому	двадцять третьому

13. У дробових числівниках чисельник відмінюється, як кількісний числівник, а знаменник — як порядковий.

Наз.	одна	четверта
Род.	однієї	четвертої
Дав.	одній	четвертій
Знах.	одну	четверту
Орудн.	однією	четвертою
Місц.	(на) одній	четвертій

§ 4. ЗАЙМЕННИК

Займенник — це повнозначна частина мови, що вказує на предмети, ознаки, кількості, але не називає їх.

Наприклад: займенники *я, ти* вказують на особу, *він* — на особу чи предмет, *такий, цей* — на ознаку, *стільки* — на кількість.

*Нехай з-поміж усіх ти мов зірниця сяєш,
Хай цінний скарб краса твоя
І чарами її ти всіх собі скоряси...
Та коли ти України не кохаси, —
Ти не моя!*

(М. Вороний).

Займенники не мають єдиних граматичних ознак і синтаксичних особливостей. Так, одні займенники змінюються за родами, числами і відмінками, а інші змінюються тільки за відмінками. Займенник *себе* взагалі не має форми називного відмінка.

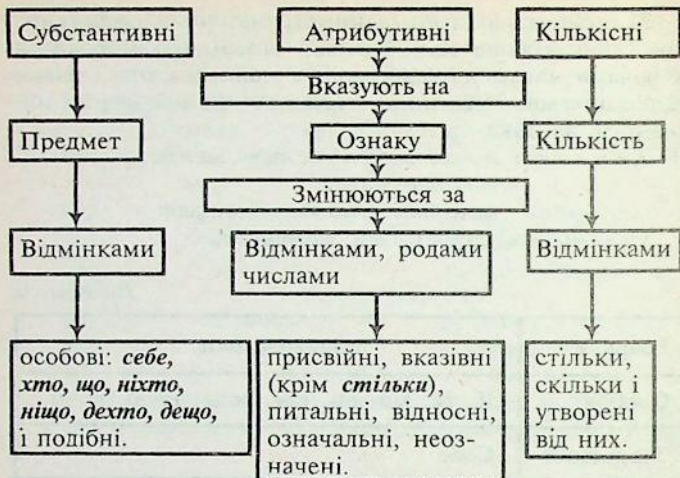
Наприклад: *я-мене, мені, мене, мною, на мені;
той-та-те-ті,
того-тієї-того-тих* і так далі.

Розрізняють такі розряди займенників:

Таблиця 32

Розряди	Займенники
Особові	Я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони.
Зворотний	Себе
Присвійні	Мій, твій, наш, ваш, його, її, їх (їхній, їхня, їхне, їхні).
Вказівні	Той, цей, такий, стільки.
Означальні	Весь, сам (самий), всякий, кожний (кожен), жодний (жоден), інший.
Питальні	Хто? що? який? чий? котрий? скільки?
Відносні	Хто, що, який, чий, котрий, скільки.
Заперечні	Ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки.
Неозначені	Дехто, дещо, деякий, будь-хто, абищо, хтозна-що, бозна-який тощо.

За своїми граматичними ознаками займенники поділяються на три класи:

За будовою числівники поділяються на прості, складні і складені.

Простих займенників найбільше: *я, ти, ми, вони, себе, весь* і так далі.

До складних займенників відносяться неозначені та заперечні: *дехто, казна-який, абихто, ніхто, ніскільки* тощо.

До складених займенників належать займенники типу: *той самий, одне і те ж, цей чи інший, що таке* тощо.

Відмінювання займенників

1. Особові займенники та зворотний *себе*

Все, що тільки я чув.

Та сказати не вмів,

Я у тобі відчув,

Я у тобі уздрів.

(М. Вороний).

Однина

Наз.	<i>я</i>	<i>ти</i>	—	<i>він воно</i>	<i>вона</i>
Род.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>себе</i>	<i>його</i>	<i>її</i>
Дав.	<i>мені</i>	<i>тобі</i>	<i>собі</i>	<i>йому</i>	<i>їй</i>
Знах.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>себе</i>	<i>його</i>	<i>її</i>
Орудн.	<i>мною</i>	<i>тобою</i>	<i>собою</i>	<i>ним</i>	<i>нею</i>
Місц.	<i>(на) мені</i>	<i>тобі</i>	<i>собі</i>	<i>ньому</i>	<i>ній</i>

Множина

Наз.	<i>ми</i>	<i>ви</i>	<i>вони</i>
Род.	<i>нас</i>	<i>вас</i>	<i>їх (але до них)</i>
Дав.	<i>нам</i>	<i>вам</i>	<i>їм</i>
Знах.	<i>нас</i>	<i>вас</i>	<i>їх</i>
Орудн.	<i>нами</i>	<i>вами</i>	<i>ними</i>
Місц.	<i>(на) нас</i>	<i>вас</i>	<i>них</i>

Особливістю відмінювання особових займенників є те, що у них в непрямих відмінках з'являється інша основа.

2. Присвійні займенники

*Твоїх натхненних краєвидів мова
Поволі блідне на блідій межі
Мосї нам'яті. Без їх покрова
Тяжкі путі скитальної душі.*

(М. Орест).

Наз.	<i>твій</i>	<i>твоя</i>	<i>твоє</i>	<i>твої</i>
Род.	<i>твого</i>	<i>твоєї</i>	<i>твого</i>	<i>твоїх</i>
Дав.	<i>твоєму</i>	<i>твоїх</i>	<i>твоєму</i>	<i>твоїм</i>
Знах.		як Наз. або Род.		
Орудн.	<i>твоїм</i>	<i>твоєю</i>	<i>твоїм</i>	<i>твоїми</i>
Місц.	<i>(на) твоєму</i>	<i>твоїй</i>	<i>твоєму</i>	<i>твоїх</i>

Так само відмінюються займенники *мій, свій*. Займенники *наш, ваш* відмінюються, як прикметники твердої групи, а займенник *їхній* — як прикметник м'якої групи.

Наз.	<i>наш</i>	<i>наші</i>	<i>їхній</i>	<i>їхні</i>
Род.	<i>нашого</i>	<i>наших</i>	<i>їхнього</i>	<i>їхніх</i>
Дав.	<i>нашому</i>	<i>нашим</i>	<i>їхньому</i>	<i>їхнім</i>
Знах.	як Наз. або Род.			
Орудн.	<i>нашим</i>	<i>нашими</i>	<i>їхнім</i>	<i>їхніми</i>
Місц.	(на) <i>нашому</i>	<i>наших</i>	<i>їхньому</i>	<i>їхніх</i>

3. Вказівні займенники

*Ти не дивись на те,
Що нивонька твоя,
Як полотно ляне,
Коротка і вузька!*
(М. Вороний).

Наз.	<i>той</i>	<i>те</i>	<i>та</i>	<i>ті</i>
Род.	<i>того</i>	<i>того</i>	<i>тої (мієї)</i>	<i>тих</i>
Дав.	<i>тому</i>	<i>тому</i>	<i>тій</i>	<i>тим</i>
Знах.	як Наз. або Род.		<i>ту</i>	<i>тих</i>
Орудн.	<i>тим</i>	<i>тим</i>	<i>тією</i>	<i>тими</i>
Місц.	(на) <i>тому</i>	<i>тому</i>	<i>тій</i>	<i>тих</i>

Аналогічно відмінюються займенники *цей, отой, оцей*.
Займенник *такий* відмінюється, як прикметник твердої
г групи.

Займенник *стільки* відмінюється лише в однині.

Наз.	<i>стільки</i>
Род.	<i>стількох</i>
Дав.	<i>стільком</i>
Знах.	як Наз. або Род.
Орудн.	<i>стількома</i>
Місц. (на)	<i>стількох</i>

4. Означальні займенники

*Слів є відмінна природа: одні є скупі і сіряві,
Як придорожні пили; другі, як свіжий пісок
На узбережжях відлюдних, нам радують око і душу;*

*Мужнє гранітне зерно треті нагадують нам;
Інші — немов діаманти, що блиском споріднені
З сонцем...*

(М. Орест).

Означальні займенники відмінюються, як прикметники.

		Однина		
Наз.	<i>весь, все</i>	<i>кожний, кожне</i>	<i>вся</i>	<i>кожна</i>
Род.	<i>всього</i>	<i>кожного</i>	<i>всієї</i>	<i>кожної</i>
Дав.	<i>всьому</i>	<i>кожному</i>	<i>всій</i>	<i>кожній</i>
Знах.	<i>як Наз. або Род.</i>		<i>всю</i>	<i>кожну</i>
Орудн.	<i>всім</i>	<i>кожним</i>	<i>всією</i>	<i>кожною</i>
Місц. (на)	<i>всьому (всім)</i>	<i>кожному (кожнім)</i>	<i>всій</i>	<i>кожній</i>

		Множина	
Наз.	<i>всі (усі)</i>	<i>кожні</i>	
Род.	<i>всіх</i>	<i>кожних</i>	
Дав.	<i>всім</i>	<i>кожним</i>	
Знах.	<i>як Наз. або Род.</i>		
Орудн.	<i>всіма</i>	<i>кожними</i>	
Місц.	<i>(на) всіх</i>	<i>кожних</i>	

5. Питальні та відносні займенники

*Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш?
Що нам ближче і миліш,
І дорожче в час неволі?*

(М. Вороний).

Наз.	<i>хто</i>	<i>що</i>	<i>який</i>	<i>які</i>
Род.	<i>кого</i>	<i>чого</i>	<i>якого</i>	<i>яких</i>
Дав.	<i>кому</i>	<i>чому</i>	<i>якому</i>	<i>яким</i>
Знах.	<i>кого</i>	<i>що</i>	<i>як Наз. або Род.</i>	
Орудн.	<i>ким</i>	<i>чим</i>	<i>яким</i>	<i>якими</i>
Місц. (на)	<i>кому</i>	<i>чому</i>	<i>якому</i>	<i>яких</i>

Так само відмінюються заперечні та відносні займенники, причому частки, за допомогою яких утворені відносні займенники, не змінюються.

Наз.	<i>чий чие</i>	<i>чия</i>	<i>чиї</i>	<i>скільки</i>
Род.	<i>чийого</i>	<i>чиейі</i>	<i>чиїх</i>	<i>скільких</i>
Дав.	<i>чийому</i> <i>чиему</i>	<i>чийій</i>	<i>чиїм</i>	<i>скільким</i>
Знах.	як Наз. або Род.	<i>чию</i>	як Наз. чи Род.	
Орудн.	<i>чиїм</i>	<i>чиейю</i>	<i>чиїми</i>	<i>скількима</i>
Місц. (на)	<i>чиему</i>	<i>чийій</i>	<i>чиїх</i>	<i>скільких</i>

4. Неозначені і заперечні займенники.

*Стріляють серце, стріляють душу — нічого
Їм не жаль.*

(П. Тичина).

Дехто щастям своїм платив.

Дехто платив сумлінням.

Дехто — золотом золотим.

А дехто — вельми сумнівним.

(Л. Костенко).

Наз.	<i>ніхто</i>	<i>хто-небудь</i>	<i>абищо</i>
Род.	<i>нікого</i>	<i>кого-небудь</i>	<i>абичого</i>
Дав.	<i>нікому</i>	<i>кому-небудь</i>	<i>абичому</i>
Знах.	<i>нікого</i>	<i>кого-небудь</i>	<i>абищо</i>
Орудн.	<i>ніким</i>	<i>ким-небудь</i>	<i>абичим</i>
Місц.	<i>ні на кому</i>	<i>(на) кому-небудь</i>	<i>абичому</i> <i>аби на чому</i>

§ 5. ДІЄСЛОВО

Дієсловом називається повнозначна частина мови, яка означає дію або стан.

Дієслово відповідає на питання *що робити? що зробити?*

В реченні дієслово найчастіше виступає присудком.

Наприклад: *Ласкава мла вкриває тихий обрій;
сліпучий диск на ньому відгорів —
і ліс замислений в покорі добрій
на барви бронзи, золота і цинобри
смарагди шат своїх перемінив.*

*Любило сонце, знало всі щедроти
і славало принадний свій полон;
Минуло літо, віє час дрімоти —
Воно вгорнулося у мідь і золото
і спить у листі ясноденний сон.*

(М. Орест).

Дієслово може означати фізичну дію: *шити, білити, пра-
ти*; мислення: *думати, мислити, розуміти*; стан предмета:
стояти, міститися, хвилюватися; становлення предмета:
старіти, в'янути, сохнути, рости; емоції: *любити, ненавиді-
ти, зневажати* тощо.

Початковою формою дієслова є інфінітив, тобто така
форма дієслова, яка називає дію, що не виражає спосо-
бу, часу, особи, числа і роду, називає дію взагалі.
Наприклад: *співати, думати, спати, ходити, робитися,
умиватися, рахувати, білити, нехтувати.*

Інфінітив має закінчення *-ти* (рідше *-ть*).

Наприклад: *Каменя один приділ — лежати!
Вітрові один закон — лети!
Тільки я поставлений питати
як не цілі, то бодай мети...*

(Є. Плужник).

У формі інфінітива дієслова можуть бути доконаного
та недоконаного виду.

Наприклад: *співати — заспівати, робити — зробити,
думати — подумати, стрибати — стрибну-
ти.*

Перехідні та неперехідні дієслова

Дієслова поділяються на перехідні і неперехідні в залежності від свого значення і відношення до інших частин мови.

Перехідні дієслова означають таку дію, яка переходить на інший предмет.

Наприклад: *Коли в монастирях був папірусу брак,
Ченці з рукопису старе письмо змивали,
Щоб написати знов тропар або кондак,
І палімпсестом той рукопис називали.*

(М. Вороний).

За своїм лексичним значенням перехідні дієслова досить різні. Вони можуть означати:

- конкретну дію, що спрямована на предмет і викликає в ньому зміни: *пошити сукню, викопати яму, намалювати картину;*
- дію, що виражає процеси сприймання, відчуття, мислення: *слухати пісню, думати думку, чути голоси;*
- дію, що не викликає змін в предметові, на який вона спрямована: *вивчити поему, розв'язати задачу.*

При перехідному дієслові іменник стоїть у формі знахідного відмінка без прийменника, тобто виступає прямим додатком.

Наприклад: *Ти чарівник, віщун-співець,
Ти знаєш тайни волхвування,
Знайшов ти в нетрях світознання
Шляхи до зір і до сердець,
Ти носиш страдника вінець,
Вінець надлюдського страждання.
Бо ти — співець.*

(Г. Чупринка).

Знаєш (що?) тайни, знайшов (що?) шляхи, носиш (що?) вінець.

При перехідному дієслові іменник може стояти і в родовому відмінку, якщо:

- дієслово вживається з часткою *не*: *не зробити уроків, не отримати листа, не пошити сукні*;
- дія переходить не на весь предмет, а на його частину: *напитися кави, набрати цукру, накупити картоплі*;
- якщо форма родового відмінка спільна з формою знахідного відмінка (в іменниках чоловічого роду другої відміни, що називають неживі предмети): *зробити стілець — зробити стільця, купити олівець — купити олівця*.

Неперехідні дієслова означають стан або таку дію, яка не переходить на інший предмет.

Наприклад: *Як часто я в своїх надіях
З тобою, краю мій, живу,
Бо вірю я — не тільки в мріях, —
Ти будеш вільним наяву!..*

(Г. Чупринка)

Крім власне перехідних та неперехідних дієслів, в українській мові є ще невласне перехідні дієслова, що теж називають дію, яка переходить на інший предмет. Іменник при цих дієсловах може стояти у формі будь-якого відмінка, крім вищеназваних.

Наприклад: *наголошувати на необхідності виконання умов, натрапити на потрібне місце, піклуватися про дітей*.

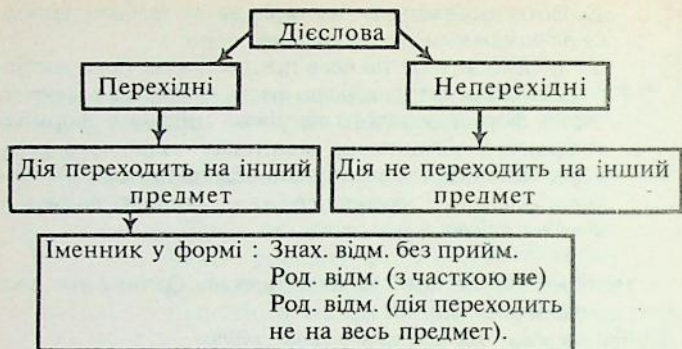
Часто перехідне дієслово може перетворитися на неперехідне, якщо до нього додати частку *ся*.

Наприклад: *шити — шитися, умивати — умиватися, вітати — вітатись*.

Перехідні і неперехідні дієслова можуть також розрізнятися суфіксами.

Наприклад: *зеленіти* (неперехідне) — *зеленити* (перехідне), *біліти* (неперехідне) — *білити* (перехідне).

Схематично це можна відобразити таким чином:

Види дієслова

Дієслова можуть бути доконаного і недоконаного виду.

Дієслова недоконаного виду означають незавершену дію і відповідають на питання *що робити? що робив? що буду робити? що робитиму? що роблю?*

Наприклад: *Темними ріками*

*Ніч іде по долинах,
Прудко біжить по зворах,
Мутно піниться на косогорах.*
(В. Свідзинський).

Дієслова доконаного виду означають завершену дію і відповідають на питання *що зробив? що зроблю? що зробити?*

Наприклад: *Я ліг і заснув. Збудився —*

*Нема медяного дня.
І тільки зоря над гаєм,
Як грива гнідого коня.*

(В. Свідзинський).

Доконаний вид дієслова може утворюватися від недоконаного такими способами:

- за допомогою префіксів: *писати — написати, читати — прочитати, робити — зробити, питати — спитати* тощо;

- за допомогою суфіксів: *стрибати* — *стрибнути*, *стукати* — *стукнути*;
- за допомогою зміни наголосу: *викида́ти* — *ві́кидати*, *виміря́ти* — *ві́міряти*;
- за допомогою чергування звуків: *скакати* — *скочити*, *допомагати* — *допомогти*;
- за допомогою різних основ: *брати* — *взяти*, *ловити* — *піймати*.

Крім того, існує група дієслів іншомовного походження з суфіксом *-ува-*, що одночасно передають значення і доконаного, і недоконаного виду.

Наприклад: *наслідувати*, *телеграфувати*, *гарантувати* і т.п.

Способи дієслова

В сучасній українській мові розрізняють три способи дієслова: дійсний, умовний та наказовий.

Дієслова дійсного способу означають реальну дію, таку, що відбувається, відбувалася чи відбудеться. Вони також можуть заперечувати дію.

Наприклад: *Наметами квітучими рясніє*
Твоїх вишень весняна заметіль.
І, мов дитя, на білих грудях хвиль
Тебе гойдають чорні буревії.

(Ю. Клен).

Умовний спосіб виражає бажану дію або дію, що може відбутися за певних умов, а не дію, що реально відбувається.

В умовному способі дієслова не пов'язані з поняттям часу, оскільки дія не пов'язана з реальністю. Умовний спосіб утворюється від форми дієслова минулого часу за допомогою умовної частки **би** (**б**): *хотів би*, *бажала б*, *сталося б*, *прийшов би* і так далі.

Наприклад: *Коли б зібрати якнайбільше!*
Нехай тоді глуха зима,
Нехай залізо самоти,

*Я б засвітився сам од себе,
Як золотяться гловарі
В дому жовтневої зорі,
І замість стоптаних фіалок,
На полі вечора мого
Зростав би, може, інший цвіт —
І незрадливий, і нетлінний.*

(В. Свідзинський).

Наказовий спосіб виражає спонукання до дії, прохання або наказ її виконати. Наказовий спосіб теж має справу не з реальною дією, а з такою, що повинна відбутись: *напиши, прочитай, зроби.*

Різні відтінки, як то: наказ, прохання, заклик, виражаються різними інтонаціями.

Н а п р и к л а д: *Спросоння, колосочки:*

*Побудь, побудь із нами!
Спинилась божжа мати,
Заплакала сльозами.*

(П. Тичина).

— *Одягайся на розстріл — крикнув хтось
і постукав у двері.*

(П. Тичина).

Форми наказового способу утворюються від основ теперішнього часу. Але форми наказового способу можуть утворюватися не для всіх осіб. В однині це тільки друга особа, в множині — перша і друга особи.

Н а п р и к л а д:

Однина

1 ос. —

2 ос. читай вчи копай роби спи думай

Множина

1 ос. читаймо вчімо копаймо робімо спімо думаймо

2 ос. читайте вчіть копайте робіть спіть думайте

Якщо треба передати наказ або прохання у третій особі, вживаються частки хай, нехай і форма третьої особи дійсного способу.

Наприклад: *нехай робить, нехай пише, хай читає, хай думає* тощо.

Хай собі кружляє, обертається
Хоч круг лампочки земля стара!..
Ластівки літають, бо літається,
І Ганнуса плаче, бо пора...

(М. Рильський)

Отже, дієслова у наказовому способі мають такі закінчення.

Таблиця 33

Особа	Однина	Множина
1 особа		-імо, -мо
2 особа	-и, або чиста основа	-іть(-іте), -те
3 особа	(нехай) -е(є), -ить(-іть)	(нехай) -ать (-ять), -уть(-ють)

Часи дієслова

Дієслово в українській мові має три форми часу: теперішній, майбутній та минулий.

Теперішній час означає дію, що відбувається в момент мовлення (*малюю, виконую, йду, сиджу, наздоганяю*), або дію, що відбувається постійно (*рукописи не горять, крига тане*).

Наприклад: *Кличе він гудця до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться під слову...*

(М. Вороний).

В теперішньому часі дієслова змінюються за особами і числами.

Минулий час означає дію, що відбувалася або відбулася до моменту мовлення (*йшов, ходив, сидів, сів, зустрів, зустрівач*).

Наприклад: *Що це враз з юнаком сталося?*

*Твар поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвався на рівні ноги.*

(М. Вороний).

В минулому часі дієслова змінюються за родами: *писав* -- *писала, писало, жив* -- *жила, жило*.

Майбутній час означає дію, що відбудеться або буде відбуватися після моменту мовлення (*напишу, буду писати, зроблю, буду робити, виконаю, буду виконувати*).

Майбутній час має три форми:

- просту форму доконаного виду: *піду, продумаю, нагадаю, напишу*;
- просту недоконаного виду: *їтиму, думатиму, гадатиму, писатиму*;
- складену недоконаного виду: *буду йти, буду думати, буду гадати, буду писати*.

В майбутньому часі дієслова змінюються за особами і числами.

Наприклад: *Ти підеш до своєї мети,
Як бадилля в плуг нераде...
Горе тим, що Єгови кулак
На карки їх упаде!*

(І. Франко).

Безособові дієслова

Безособовими називають дієслова, що означають дію без відношення до дійової особи, дію як процес, що відбувається сам по собі, без чиеїсь участі.

Безособові дієслова виступають головним членом речення в односкладних реченнях з відсутнім підметом.

Наприклад: ...І ніяк ми не згадаєм,
Що зробилось з нашим краєм... (О. Олесь).

І знову мжичить. Важчає сіряк,
у сон схиляє голову відлога...
Та коні під горбок не йдуть ніяк, —
така важка, така грузька дорога!
(Є. Плужник).

Безособові дієслова можуть бути різними за своїм значенням. Вони, наприклад, можуть означати:

- явища природи: *холоднішає, вечоріє, розвиднюється, морозить, пече* тощо;
- стихійні явища: *вигоріло, спалило, залило* тощо;
- фізичний стан людини та відчуття: *морозить, колотить, нудить, коле, пахне, тхне, болить*;
- психічні переживання або психічний стан людини: *хочеться, заманулось, спиться, віриться, мріється* тощо.
- буття, існування чи їх заперечення: *настало, минулося* тощо;
- випадковість явища по відношенню до особливостей людини: *везе, щастить, не везе* тощо.

Дієвідмінювання

Дієвідмінюванням називається зміна дієслів за особами, часами і числами.

У дієслів визначають першу і другу дієвідміну (тобто зразки відмінювання) в залежності від того, який звук виступає в особових закінченнях дієслів теперішнього часу.

Основним способом розрізнення I та II дієвідміни є закінчення 3-ої особи множини теперішнього часу.

I дієвідміна **-уть, -ють**

II дієвідміна **-ать, -ять**

Теперішній час

I дієвідміна

Однина

1 ос.	чита-ю	пиш-у	маж-у
2 ос.	чита-єш	пиш-єш	маж-єш
3 ос.	чита-є	пиш-є	маж-є

Множина

1 ос.	чита-ємо	пиш-ємо	маж-ємо
2 ос.	чита-єте	пиш-єте	маж-єте
3 ос.	чита-ють	пиш-уть	мажуть

II дієвідміна

Однина

1 ос.	бач-у	сто-ю	біж-у
2 ос.	бач-иш	сто-їш	біж-иш
3 ос.	бач-ить	сто-їть	біж-ить

Множина

1 ос.	бач-имо	сто-їмо	біж-имо
2 ос.	бач-ите	сто-їте	біж-ите
3 ос.	бач-ать	сто-ять	біж-ать

Відмінювання дієслів *дати, бути, їсти, розповісти*

Однина

1 ос.	дам	їм	розповімо
2 ос.	даси	їси	розповіси
3 ос.	дасть	їсть	розповість

Множина

1 ос.	дамо	їмо	розповімо
2 ос.	дасте	їсте	розповісте
3 ос.	дадуть	їдять	розповідять

М а й б у т н і й ч а с

Однина

1 ос.	читати-му	писати-му	мазати-му
2 ос.	читати-меш	писати-меш	мазати-меш
3 ос.	читати-ме	писати-ме	мазати-ме

Множина

1 ос.	читати-мемо	писати-мемо	мазати-мемо
2 ос.	читати-мете	писати-мете	мазати-мете
3 ос.	читати-муть	писати-муть	мазати-муть

Однина

1 ос.	бачити-му	стояти-му	бігти-му
2 ос.	бачити-меш	стояти-меш	бігти-меш
3 ос.	бачити-ме	стояти-ме	бігти-ме

Множина

1 ос.	бачити-мемо	стояти-мемо	бігтимемо
2 ос.	бачити-мете	стояти-мете	бігтимете
3 ос.	бачити-муть	стояти-муть	бігти-муть

Однина

1 ос.	буду читати	буду писати	
2 ос.	будеш читати	будеш писати	
3 ос.	буде читати	буде писати	

Множина

1 ос.	будемо читати	будемо писати	
2 ос.	будете читати	будете писати	
1 ос.	будуть читати	будуть писати	

Однина

1 ос.	прочита-ю	напиш-у	замаж-у
2 ос.	прочита-єш	напиш-єш	замаж-єш
3 ос.	прочита-є	напиш-є	замаж-є

Множина

1 ос.	прочита-ємо	напиш-ємо	замаж-ємо
2 ос.	прочита-єте	напиш-єте	замаж-єте
3 ос.	прочита-ють	напиш-уть	замаж-уть

Як бачимо, при відмінюванні дієслів недок. виду у майбутньому часі не розрізняються закінчення I та II дієвідмін.

У минулому часі дієслова змінюються за родами: писав, писала, писало; їв. їла, їло; хотів, хотіла, хотіло.

Закінчення дієслів I та II дієвідміни

Таблиця 34

Особи	I дієвідміна		II дієвідміна	
Однина				
1 особа	-у,	-ю	-у	-ю
2 особа	-еш	-єш	-иш	-їш
3 особа	-е	-є	-ить	-їть
Множина				
1 особа	-емо	-ємо	-имо	-їмо
2 особа	-ете	-єте	-ите	-їте
3 особа	-уть	-ють	-ать	-ять

§ 6. ДІЄПРИКМЕТНИК

Дієприкметником називається така форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією, яку предмет виконує або яка на нього спрямована.

Наприклад: *Везли їх, зраних в борні солдатами,
Везли їх, стомлених в тюрмі за ґратами,
Везли, щоб там, в краях холодних,
Згноїти велетнів народних,
Крилаті іскри потушить
І знов дурити і душить.*

(О. Олесь)

Дієприкметник об'єднує у собі значення двох частин мови — дієслова та прикметника. Йому властиве граматичне значення часу, виду і стану, що притаманні і дієслову. Як і прикметник, дієприкметник виражає ознаку предмета і змінюється за родами, числами і відмінками.

В реченні дієприкметник частіше виступає означенням і узгоджується з означуваним іменником в роді, числі і відмінку.

Дієприкметник може також виступати підметом і додатком.

На відміну від дієслів дієприкметники мають тільки теперішній і минулий час.

Наприклад: *співаючий* (теперішній час), *написаний* (минулий час), *поштий* (минулий час), *нав'язаний* (минулий час).

Вид дієприкметника залежить від того, дієслово якого виду стало основою для його утворення: від дієслів недоконаного виду утворюються дієприкметники недоконаного виду, від дієслів доконаного виду утворюються дієприкметники доконаного виду.

Наприклад: *прочитати* — *прочитаний*, *шити* — *шитий*.

*Але вже око змружене крізь вії
Зорить за обрієм нехибну ціль,
І десь у дальнім лоні інших піль
Твоя весна, мов тихий колос, зріє.*

(Ю. Клен)

Дієприкметники бувають активні і пасивні.

Активні дієприкметники виражають ознаку діючої особи за її дією.

Наприклад: *Базар безлюдіє. Пора й мені
З крамнички затхлої старого перса,
Від чару цих побляклих килимів...*
(Є.Плужник).

Пасивні дієприкметники виражають ознаку того предмета, на який спрямована дія.

Наприклад *І, замість стоптаних фіалок,
На полі вечора мого
Зростав би, може, інший цвіт —
І незрадливий, і нетлінний.*
(В. Свідзинський).

При пасивних дієприкметниках особа чи предмет виражається, як правило, орудним відмінком іменника.

Наприклад: *золотими нитками вишитий, листям зеленим
та квітками прикрашена.*

Дієприкметник може мати при собі пояснюючі слова, керувати непрямыми відмінками іменників.

Наприклад: *написаний пером, граючий на фортепіано,
зроблений татом* тощо.

Творення дієприкметників

І. Творення активних дієприкметників.

Активні дієприкметники теперішнього часу утворюються від основи дієслів теперішнього часу за допомогою наступних суфіксів:

- уч(ий): *пишучий, стогнучий;*
- юч(ий): *читаючий, співаючий;*
- ач(ий): *кричачий;*
- яч(ий): *киплячий, правлячий.*

Активні дієприкметники минулого часу творяться від

основи інфінітива неперехідних дієслів доконаного виду за допомогою суфікса *-л-*: *скипілий, посинілий, замерзлий*.

При творенні активних дієприкметників минулого часу суфікс *-ну-* основи інфінітива випадає: *засохлий, замерзлий*.

II. Творення пасивних дієприкметників.

Пасивні дієприкметники творяться від основи інфінітива перехідних дієслів доконаного виду:

- суфікса *-н-* від дієслів з основою інфінітива на *-а-* (*-я-*): *перечитати — перечитаний, переламати — переламаний*;
- суфікса *-ен-(-єн-)* від дієслів з основою інфінітива на *-и-*, *-ї-* (*-ї-*): *наїздити — наїжджений, скосити — скошений*;
- суфікса *-т-* від дієслів з односкладовим коренем та основою інфінітива на *-и-*, *-ї-*, *-у-*, *-а-*, *-я-*: *зігнути — зігнутий, взяти — взятий, випити — випитий*.

Увага!

Замість вживаних в російській мові активних дієприкметників з суфіксами *-ущ-*, *-ющ-*, *-ащ-*, *-ящ-*, *-ш-*, *-вш-* в українській мові вживаються конструкції типу **той, що...**

Наприклад: *писавший — той, що писав; думающий — той, який думає.*

При творенні пасивних дієприкметників за допомогою суфікса *-ен-* може відбуватися чергування приголосних.

Наприклад:

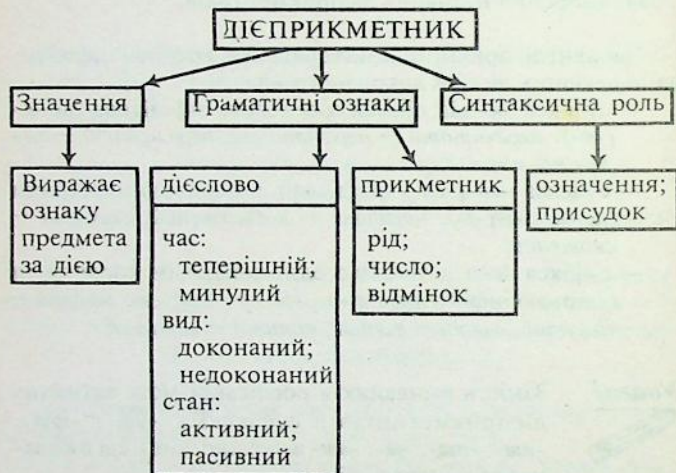
- зд — ждж:* *заїздити — заїжджений;*
- д — дж:* *загромадити — загромаджений;*
- г, з — ж:* *виразити — виражений,*
запрягти — запряжений;
- с — ш:* *скосити — скошений;*
- к, т — ч:* *викотити — викочений,*
присвятити — присвячений.

Дієприкметники можуть переходити в прикметники та іменники, якщо вони втрачають ознаки дієслова.

Наприклад: *Ми побачили біля хати зрублену ялинку.*

Приїжджаючи поступово заповнювали зовсім невелику кімнату.

Схематично це можна відобразити так:

§ 7. ПРИСУДКОВІ ФОРМИ НА -НО, -ТО

У функції присудка в безособових реченнях часто виступають невідмінювані слова на **-но, -то**: *зроблено, пошито, розкидано, розтоплено, розлито*.

За походженням ці форми є колишніми короткими дієприкметниками пасивного стану минулого часу середнього роду із закінченням називного відмінка **-о**. Ці форми вийшли з ужитку в сучасній українській мові і збереглися лише як присудкові невідмінювані слова.

Наприклад: *Гей, відміряно ж буде та й мірою гождою!*

Загатяться кратери кістками ворожими,

Черепами грабіжників і дітовбивць.

(І. Багрянний).

§ 8. ДІЄПРИСЛІВНИК

Дієприслівником називається невідмінювана форма дієслова на *-чи*, *-ши*, що вказує на додаткову дію, пояснюючи дієслово.

Наприклад: Ой чиї ж се згуки ллються,
Може, жайворонки в'ються
І, цілючись, сміються...
(О. Олень).

Додаткова дія, яку називає дієприслівник, завжди стосується того самого підмета, якого стосується і основна дія.

Дієприслівники бувають доконаного і недоконаного виду, перехідні і неперехідні — це поєднує їх з дієсловами. Як і прислівники, вони невідмінювані і відповідають на питання *як?*

Дієприслівники недоконаного виду утворюються від основи дієслів теперішнього часу за допомогою суфікса *-чи*: *співаючи*, *пишучи*, *стоячи*, *сидячи*, *розмовляючи*.

Наприклад: *Проходила, співаючи,*
Квітки в лузі збираючи,
Чекаючи, страждаючи
Немислимим болем.
(О. Підборська).

Жона султана. Хто згадає — бранка?
І хто коли дізнається про це,
Як там, в покоях, плачеш ти до ранку,
В рожевий шовк ховаючи лице?
(О. Пахльовська).

Дієприслівники недоконаного виду в часі співпадають з дієсловами, що називають основну дію. Вони можуть бути теперішнього, майбутнього та минулого часу. Так, у наведеному вище першому прикладі дієприслівники мають форму минулого часу, як і дієслово *проходила*, що називає основну дію. В другому прикладі ми маємо дієприслівник теперішнього часу, оскільки дієслово вживається у формі теперішнього часу.

Дієприслівники доконаного виду утворюються від основи інфінітива за допомогою суфіксів *-ши-*, *-вши-*: *носивши, робивши, привізши, вистрибнувши*.

Наприклад: *Упала б мати на коліна*

І, не вблагавши, прокляла...

О ні! Не знімуть в її сина

Вінка тернового з чола!

(О Олесь)

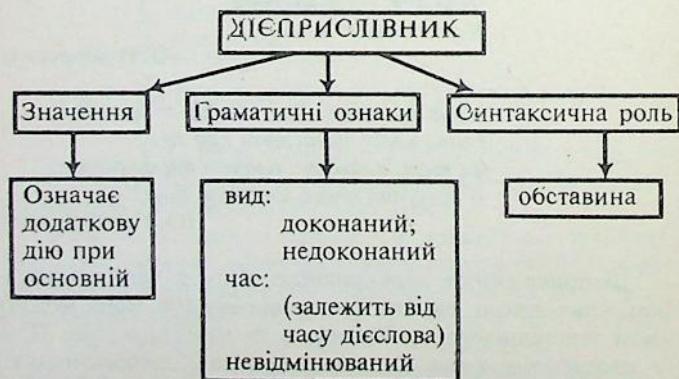
Дієприслівники доконаного виду означають таку додаткову дію, яка в часі передає основній. Вони вживаються в значенні минулого і майбутнього часу.

Іноді дієприслівники доконаного виду означають дію, що в часі збігається з основною, але це буває рідко.

Наприклад: *Замислившись, вона не помічала нічого навкруги себе.*

Дієприслівники доконаного і недоконаного виду можуть вживатися з часткою *-сь(-ся)*.

Наприклад: *засміявшись, зробившись, зістарівшись.*

§ 9. ПРИСЛІВНИК

Прислівником називається самостійна невідмінювана частина мови, яка виражає ознаку дії чи стану або ступінь вияву іншої ознаки та обставини.

Наприклад. *Давно в минулім дні твоєї слави,
І плаче дзвонів стоголоса мідь,
Що вже не вернеться щаслива мить
Твого буяння, цвіту і держави*

(М Зеров)

Прислівники мають такі граматичні особливості

— невідмінюваність,

— наявність тільки їм притаманних суфіксів *-о-, -е-*
добре, старанно, швидко, ласкаво, хороше;

— співвіднесеність з усіма частинами мови, від яких походять прислівники:

іменниками: *вдома, вночі;*

прикметниками: *гаряче, швидко;*

займенниками: *по-нашому, по-їхньому;*

числівниками: *вдруге, вчотирьох;*

дієсловами: *навстоячки, сидячи;*

— деякі прислівники (з суфіксами *-о-, -е-*) можуть утворювати ступені порівняння.

У реченні прислівники виконують функцію обставини.

Класифікація прислівників за значенням

За їх значенням прислівники можна поділити на два розряди: *означальні* та *обставинні*. Обидва розряди в свою чергу поділяються на підрозряди.

Означальні прислівники поділяються на:

— якісно-означальні, що вказують на якісну ознаку дії або на спосіб її вияву і відповідають на питання *як? яким чином? у який спосіб?*

Наприклад: *Отож і видала указ
Украї розгнівана цариня:*

*“Уб’ю, хто скаже хоча б раз,
що я дурна, немов ослиця!”
І домоглась свого таки!
Відтоді стали про царицю
Казать інакше козаки:
“Вона розумна, мов ослиця!”*
(П. Ребро).

— кількісно-означальні, що виражають міру або ступінь якості чи дії і відповідають на питання *скільки? в якій мірі? як багато?*

Наприклад: *Я трохи звір, я не люблю неволі.
Я вирвуся, хоч лапу відгризу.*

(Л. Костенко).

Обставинні прислівники означають обставинні відношення. Серед них виділяють:

— прислівники *ч а с у*, що визначають час події або стану і відповідають на питання *коли? відколи? доки? з якого часу? до якого часу?*

Наприклад: *вчора, зранку, завтра, сьогодні, ввечері, восени, навесні, надовго, скоро тощо.
Ми тихенькі, тихенькі...
Як шепіт трави...
Ми той гній, на якому ви
Виросли пізно.*

(Є. Плужник).

— прислівники *м і с ц я*, які називають місце дії або напрям руху предмета і відповідають на питання *де? куди? звідки? в якому напрямку?*

Наприклад: *вдома, де, куди, звідки, додому, далеко, там, туди, вниз, вправо.
Його ви знаєте. Він скрізь,
Де не поткнися, є.
“Не поспішай, — його девіз, —
Це діло не твоє!”...
“Не висувайсь, будь віддалік,*

*Вперед не забігай” —
Балансувати здавна звик
Обачний Хатаскрай.*

(В. Лагода).

— прислівники **п р и ч и н и**, що означають причину дії і відповідають на питання **чому? чого? з якої причини? через що?**

Наприклад: *тому, поневолі, ненароком, згарячу, спересердя, зопалу.*

Тоді я згарячу подумав, що не треба було взагалі братися за таку важку справу, не порадившись ні з ким.

— прислівники **м е т и**, що означають мету дії і відповідають на питання **для чого? навіщо? з якою метою?**

Наприклад: *нащо, напоказ, на зло, на сміх, на радість.*

*На зло тобі я житиму щасливо,
Я зможу все і не зігнуь від горя...*

(О. Підборська).

Шкільна класифікація прислівників дещо простіша. Вона має такий вигляд:

Таблиця 35

Розряди	Питання	Приклади
Способу дії	<i>як? яким способом?</i>	Верхи, навприсядки, весело, гаряче, навшпиньки.
Міри і ступеня	<i>скільки? наскільки? якою мірою?</i>	Мало, багато, трохи, цілком, вчетверо.
Місця	<i>де? куди? звідки? у якому напрямі?</i>	Додому, вправо, туди, там, тут, прямо, вбік.

Розряди	Питання	Приклади
Часу	<i>коли? з якого часу? до якого часу? доки?</i>	Сьогодні, рано, пізно, ввечері, зранку, навесні, поночі.
Причини	<i>чому? з якої при- чини?</i>	Згарячу, зозла, ненароком, здуру, зопалу, поневолі.
Мети	<i>з якою метою? навіщо?</i>	Наперекір, напоказ, нащось, навмисно.

Ступені порівняння прислівників

Утворені від якісних прикметників прислівники з суфіксами *-о*, *-е* можуть утворювати ступені порівняння. Як і у прикметників, у прислівників три ступені порівняння: звичайний, вищий і найвищий.

Форма вищого ступеня утворюється за допомогою суфіксів *-іше*, *-ше*.

Наприклад: *весело — веселіше, темно — темніше, швидко — швидше*.

У деяких прислівниках вищий ступінь утворює інша основа: *гарно — краще, погано — гірше* (порівняйте з прикметниками *гарний — кращий, поганий — гірший*). Часто значення вищого ступеня підсилюється словами типу *значно, багато, набагато, трохи*: *набагато краще, трохи світліше*.

При утворенні вищого ступеня порівняння прислівників можуть відбуватися чергування приголосних звуків, як і при утворенні вищого ступеня порівняння прикметників: *низько — нижче, близько — ближче, важко — важче, високо — вище*.

Найвищий ступінь порівняння прислівників утворюють-

ся за допомогою префікса *най-* від форми вишого ступеня порівняння: *вище — найвище, краще — найкраще, веселіше — найвеселіше, смачніше — найсмачніше.*

Префікси *як-*, *що-* додаються до форми найвишого ступеня для підсилення його значення: *якнайдовше, щонайшвидше*

Наприклад. У промінні тім Небо-гора.

Мов цариця в пурпурі,

Над всі гори **найвище** здіма

Свої ребра понури

(І Франко)

Творення прислівників

За своїм походженням і будовою прислівники досить різні. Вони утворювались на основі інших частин мови в основному за допомогою прийменників. Прислівники утворювались від іменників, прикметників, числівників, займенників та дієслів.

1. Прислівники, що утворилися від прикметників.

Це переважно прислівники з суфіксами *-о*, *-е*, що утворилися від називного відмінка однини якісних прикметників середнього роду.

Наприклад: *добрий — добре, зелений — зелено, затишний — затишно, поганий — погано* тощо.

Прислівники утворювались також від коротких прикметників з прийменниками: *здалеку, вручну, нашвидку, востаннє, наготові, помалу, потиху, по-батьківськи.*

2. Прислівники, що утворилися від іменників.

Від іменників прислівники утворювались двома способами — з прийменником і без прийменника. За допомогою прийменників прислівники утворювались від родового відмінка однини, знахідного відмінка однини та місцевого відмінка однини: *зверху, зранку* (род. відм.), *вголос, заміж* (знах. відм.), *вночі, опівночі* (місц. відм.).

За допомогою двох прийменників прислівники утворювалися від іменників у формі місцевого відмінка множини: *навколішках, навипиньках*.

Без допомоги прийменників прислівники утворювалися від родового відмінка однини та орудного відмінка однини іменників: *вчора, сторчака* (род. відм.), *даром, зимою* (орудн. відм.).

Утворювалися також прислівники від орудного відмінка множини іменників без прийменників: *часами, годинами*.

Прислівники утворювалися від іменників і за допомогою складання основ: *силомиць, запанібрата*.

3. Прислівники, що утворилися від числівників.

Відчислівникових прислівників не так багато, як прислівників двох попередніх груп. Як правило, вони утворювалися від знахідного відмінка збірних числівників з прийменниками **в, на** та від знахідного відмінка порядкових числівників з прийменниками **в, по**: *втрое, надвоє* (збірн.), *по-перше, вперше* (порядк.).

Рідко вживані прислівники *спершу* та *доперва* утворені від короткої форми родового відмінка з прийменником.

4. Прислівники, що утворилися від займенників.

Від займенників утворилися прислівники типу *де, там, коли, так* — це найдавніші утворення.

Основними способами утворення прислівників від займенників є такі:

— поєднання основи займенника з прийменником: *доки, досі, звідки, навіщо*;

— поєднання давніх займенникових прислівників з прийменниками: *відтоді, звідусюди, відколи* тощо;

— поєднання давніх займенникових прислівників з частками: *десь, колись, коли-небудь, будь-де*;

— повторення однакових основ або близьких за змістом прислівників: *де-не-де, так-сяк, десь-інде* тощо;

— утворення прислівників за допомогою суфіксів: *тамечки, тутечки*.

5. Прислівники, що утворилися від дієслів.

Прислівників дієслівного походження в українській мові зовсім небагато.

Наприклад: *пошепки, навпомацки, жартома, навстоячки, лежачи.*

Прислівники також утворювалися від двох повнозначних частин мови способом основоскладання: *натщесерце, обабіч, стократ, споконвіку, голіруч* тощо.

§ 10. КАТЕГОРІЯ СТАНУ

Категорія стану — це невідмінювана частина мови, до якої відносяться слова із значенням стану.

Наприклад: **Чудно**

В наш вік таке нам чути...

(П. Тичина).

Слова категорії стану характеризуються такими граматичними ознаками:

- невідмінюваність;
- переважно вживаються у формі дійсного способу, рідше — умовного;
- слова категорії стану на *-о*, *-е* можуть утворювати ступені порівняння: *На душі зразу стало легше.*

Крім того, слова категорії стану характеризуються такими особливостями:

- виступають головним членом речення у безособовому реченні: *Чутно згук веселий, чистий;*
- часто сполучаються із дієсловом зв'язкою та інфінітивом: *Просто дивно бачити такі великі зміни за такий короткий термін. Шкода стало мені того ранкового настрою, що тепер був так безнадійно зіпсований.*

За своїм значенням слова категорії стану поділяються на такі групи:

1. Слова, які виражають стан природи: *Зимно надворі. Холодно увечері.*
2. Слова, які виражають психічний та фізичний стан людини (*страшно, небезпечно, тошно, чутно, шкода, страх, жалко, видно*): *Страшно стало мені від тих слів.*
3. Слова, які виражають модальність (*треба, необхідно, можна, слід тощо*): *Необхідно саме зараз вирішити всі важливі питання, що стосуються майбутнього навчального процесу.*

Категорія стану весь час поповнюється за рахунок переходу в неї інших частин мови. Переходять у слова категорії стану прислівники (*холодно, зелено*), іменники (*жаль, страх*).

СЛУЖБОВІ (НЕПОВНОЗНАЧНІ) ЧАСТИНИ МОВИ

§ 11. ПРИЙМЕННИК

Прийменником називається службова частина мови, яка служить для вираження відношень між предметами, а також відношення дії чи стану до предмета.

Наприклад: *Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплять ночі у лимани зорі сургучеві.
Заглядає в шибку казка з сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.*
(В. Симоненко).

Самі по собі прийменники не мають лексичного значення, але в сполученні з повнозначними частинами мови можуть виражати різні відношення:

- просторові: *до хати, у крамницю, з даху;*
- часові відношення: *з ранку до вечора, з вечора до полудня, перед шостою годиною, пів на четверту;*
- супровідні: *батько з матір'ю, мати з сином, ми з тобою;*
- причинові: *через хворобу, від болю;*
- відношення мети: *для тебе, заради миру;*
- наслідкові: *внаслідок змін у розкладі;*
- об'єктні: *говорили про мене, зробили для матері.*

Існують певні особливості вживання прийменників з різними відмінками.

Називний відмінок вживається взагалі без прийменників, місцевий, навпаки, без прийменника вживатися не може; інші ж відмінки можуть вживатися як з прийменниками, так і без них.

З різними відмінками пов'язане вживання різних прийменників.

Відмінки	Прийменники	Приклади
Родовий	<i>З, для, від, до, з-за, коло, в, у, з-під, між</i>	З магазину, для мене, до сестри, коло хати, у тебе, з-під порогу, між дверей.
Давальний	<i>Наперекір, вслід, завдяки, назустріч, навздогін, навперейми</i>	Наперекір ворогові, вслід дівчині, завдяки вчителеві, навздогін втікачеві, навперейми худобі.
Знахідний	<i>В, у, по, з, між, над, під, на, об, за поза</i>	У зошит, по молоко, з гори, між люди, над міста, під вечір, на ліжку, об дерево, за товариша, поза спину.
Орудний	<i>З, за, над, під, між, перед, поза</i>	З нами, за хатою, над містом, під ліжком, між деревами, перед школою, поза увагою.
Місцевий	<i>На, по, в, у</i>	На порозі, по полю, по дорозі, в оці, у хаті.

За своїм походженням прийменники поділяються на **п е р в и н н і** (непохідні) та **в т о р и н н і** (похідні).

До первинних відносяться такі прийменники: *без, між, на, при, по, про, в, од, від, з, за*.

До вторинних відносять прийменники: *поруч, коло, по-дівно, поперед, навкруг, відповідно*. Ці прийменники утворилися пізніше, ніж первинні, і зберігають свої зв'язки з повнозначними словами, від яких вони утворилися.

Деякі з вторинних прийменників можуть виступати то як прийменники, то як повнозначні частини мови.

Наприклад: *Навколо хати мати посадила
Квітучий хоровод квіток веселих...
Тут наче серце спіймане в сільце,
А там навколо — всесвіт неозорий.*
(Ю. Клен).

У першому випадку *навколо* — прийменник. У другому — прислівник.

За своїм походженням вторинні (похідні) прийменники поділяються на такі групи:

— прийменники прислівникового походження: *навколо, всупереч, вздовж, довкола, навкруги, осторонь, поверх, уперед* тощо.

Наприклад: *Довкола мене тільки сум і тиша. Осторонь шляху стояла невеличка приземкувата хатинка.*

— прийменники іменникового походження: *коло, серед, кругом, шляхом.*

Наприклад: *Серед нас не було слабкодухих, що стали б тепер мріяти про відступ. Коло моїх ніг весь час терлася сіра кішечка.*

— прийменники дієслівного походження: *незважаючи, виключаючи, завдяки.*

Наприклад: *Незважаючи на труднощі, ми все ж досягли свого.*

За будовою прийменники поділяються на прості, складні і складені.

Прості прийменники складаються з одного слова: *між, над, по, коло, кругом, за, з* тощо.

Складні утворилися за допомогою поєднання простих прийменників: *поза, з-за, заради, поміж, посеред.*

Складені прийменники — це колишні повнозначні частини мови, що вживаються з одним або двома прийменниками: *в інтересах, за допомогою, на чолі, з метою, у вигляді, під час, у зв'язку з, в справі, по відношенню до, на відміну від, незважаючи на* тощо.

Наприклад: *На випадок дощу треба захопити з собою парасольку. За допомогою суфіксів можна утворити нові слова.*

§ 12. СПОЛУЧНИК

Сполучником називається службова частина мови, що виражає смислові відношення між однорідними членами простого речення і між частинами складного речення.

Наприклад: *І ці поля мені тепер чужі,
І ти чужа, і притулку немає...
Куди ж ти? Скажи мені, скажи!
І ти не знаєш, і ніхто не знає.*

(М. Рильський).

*Ластівки літають, бо літається,
І Ганнуся любить, бо пора...*

(М. Рильський).

Як і прийменники, сполучники не мають самостійного лексичного значення. Вони виражають смислові відно-

шення між однорідними з лексичного чи логічного боку членами речення або частинами складного речення.

За будовою сполучники поділяються на прості (непохідні), складні і складені (похідні).

Непохідні сполучники не можна розділити на частини. До них належать такі: *і, а, але, бо, чи, то, та*.

Похідні сполучники (складні і складені) утворилися з інших частин мови.

Складні сполучники об'єднують в одному слові дві частини мови: *щоб (що б), якби (як би), якщо (як що)*.

До складених сполучників належать сполучники типу *тому що, через те що, в міру того що, незважаючи на те що*.

За особливостями свого вживання сполучники поділяються на одиничні і повторювані.

Одиничні: *і, але, бо* тощо.

Повторювані: *і-і, чи-чи, чи то-чи то, або-або*.

За характером синтаксичних зв'язків між членами речення та частинами складного речення, що виражають сполучники, вони поділяються на сполучники с у р я д н о с т і та сполучники п і д р я д н о с т і.

Сполучники сурядності виражають відношення між однорідними членами речення та частинами складносурядного речення. В свою чергу вони поділяються на:

Є д н а л ь н і: *і, й, та* (в значенні *і*), *також*.

П р о т и с т а в н і: *а, але, та* (в значенні *але*), *проте, зате, однак*.

Р о з д і л о в і: *або, то, чи, хоч, чи-чи, чи то-чи то, або-або*.

Н а п р и к л а д: *Попоїм, посплю... Щасливий ніби.*

Роздобув собі штани нові!

Тільки очі так, немов у риби,

та на в'язах мультко голові.

(Є. Плужник).

Тож не король, а літописець Нестор

важкий тягар на плечах буде нести,

підешляхами марними блукань...

(Є. Плужник).

Сполучники підрядності виражають характер залеж-

ності однієї частини складнопідрядного речення від іншої. Сполучники підрядності поділяються на такі групи:

П р и ч и н о в і: *тому що, бо, через те що, тим що, в зв'язку з тим що.*

Наприклад: *Ластівки літають, бо літається,
І Ганнуся плаче, бо пора...*

(М. Рильський).

М е т и: *щоб, щоби, для того щоб, з тим щоб, зати́м щоб.*

Наприклад: *...і знов повернеться на зрадний поклик,
щоб на дорозі, від дощів розмоклій,
поплентатись на схилі літ сніпим
під Кремль, у Третій Рим...*

(Ю. Клен).

Н а с л і д к у: *так що.*

Наприклад: *Встало сонце, освітило гори, так що час уже
давно вставати.*

*— Синку, синку! Ранок стука в двері! — бу-
дить мати.*

(О. Підборська).

У м о в н і: *якщо, якби, як, коли б, раз.*

Наприклад: *Якби зірким спромігся оком ти
В докінченості цілість охопити,
То знав би, що прямуєш до мети...*

(Ю. Клен).

Д о п у с т о в і: *хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те
що, хай, нехай.*

Наприклад: *Хай чужина комусь вбирає очі,
Нехай про неї навіть мріє хтось
(до переміни місць такі охочі
всі ті, кому в житті не повелось), —*

*для мене ж досить — певне, до загину —
кількох губернь чи округ тепер,
що на землі становлять Україну...*

(Є. Плужник).

Порівняльні: *мов, немов, мовби, наче, неначе, неначебто, немовбито, ніби, нібито, як, що.*

Наприклад: *Співає душа, наче дзвін дзвонить.*

Серце сміється, як сонце світить.

Що це сталося? А просто літо...

(О. Підборська).

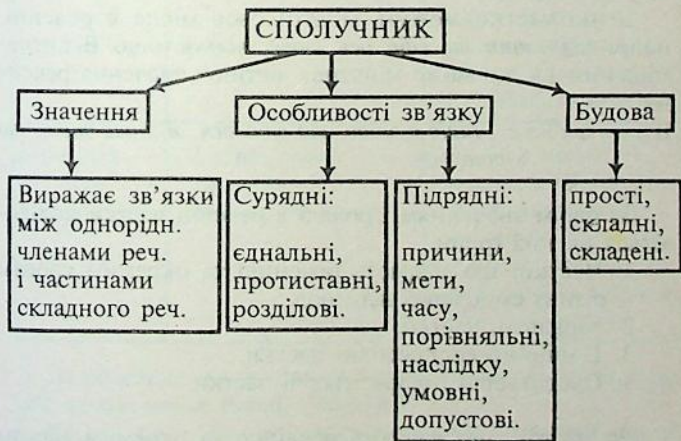
Часові: *щойно, поки, як тільки, тільки-но, ледве, скоро, в міру того як, з того часу як.*

Наприклад: *Я людей не бачив з тої пори, як я вогонь украв у бога й на землю зніс* (П. Тичина).

Увага!

Із сполучниками не слід плутати сполучні слова — повнозначні частини мови, що теж служать для зв'язку частин складнопідрядного речення. На відміну від сполучників, сполучні слова виступають членами речення.

§ 13. ЧАСТКА

Частки — це службові слова, які надають цілим реченням або окремим словам нових відтінків.

Це можуть бути нові відтінки значення, емоційно-експресивні та модальні відтінки.

Наприклад: Каменя один приділ — лежати!

Вітрові один закон — лети!

Тільки я поставлений питати
як не цілі, то **бодай** мети

(Є Плужник)

У реченні частки можуть стояти перед тим словом, якого вони стосуються (такі частки називаються препозитивними), або після слова, якого вони стосуються (такі частки називаються постпозитивними). Препозитивними, наприклад, можуть бути частки *хай, ну, не, ні, давай, що за*. Постпозитивними можуть бути частки *ж, же, но, бо* тощо.

Деякі частки можуть міняти своє місце в реченні, наприклад, *так, як, хіба, ось, лише, тільки* тощо. Від переміщення частки може мінятися відтінок значення речення.

Наприклад: *Лише я знаю, що сталося. Я лише знаю, що сталося.*

За своїм значенням і роллю в реченні частки поділяються на такі групи:

1. Частки, що надають реченню та окремим словам різних смислових відтінків.
2. Модальні частки.
3. Емоційно-експресивні частки.
4. Словотворчі і формотворчі частки.

До часток, що надають реченню та окремим словам різних смислових відтінків, належать:

Розряд	Частки	Приклади
Вказівні	<i>Ось, осьде, он, онде, от, ото, це, оце, оно, воно.</i>	Осьде він сховався, дивіться!
Означальні	Кількісно означальні: <i>майже, мало не, трохи не, ледве не, власне, саме, якраз, рівно (стільки), точно, справді, дійсно.</i>	Мало не кожного дня приходив Степан на берег річки. Якраз у цей день все і сталося.
Обмежувально-видільні	<i>Тільки, лише, лиш, хоч, хоча, хоч і, виключно.</i>	Тільки ти не дався чарам півдня й супокою, бо як сестра схилилась над тобою невтомна подруга — сувора творчість (М. Рильський).
Підсилювально-видільні	<i>І, й, та, таки, аж, навіть, вже, ж, же, бо.</i>	В оборі кози є, і вже мені повір: Не відкладається ніде смачніший сир, А слова дружнього за гроші не купити (М. Рильський).

До модальних часток належать частки *хай, нехай, би, б, ну, хіба, невже, атож, давай, годі, бодай*.

Частка *би* — формотворча (утворює умовний спосіб дієслова), модальною вона виступає тоді, коли надає реченню відтінку бажаності.

Наприклад: *От би поїхати кудись далеко, де тебе ніхто не знає, все забути!...*

Розряди	Частки	Приклади
Модально-вольові.	<i>Хай, нехай, би, б, ну, давай, годі, бодай.</i>	Благословен хай буде виноград, Осінній витвір весняного саду (<i>М. Рильський</i>).
Стверджувальні.	<i>Атож, еге, так.</i>	Атож, і я про це говорю! — погодився він.
Заперечні.	<i>Не, ні, ані.</i>	Не хочеться ні з дому, ні додому, Бо там і там огонь давно згорів (<i>М. Рильський</i>).
Питальні.	<i>Чи, хіба, невже, що за.</i>	Чи весняні здійсняться мрії? Чи літо не обманить їх? Чи по степу їх не розвіє, Мов пух по вербах золотих? (<i>М. Рильський</i>).

До емоційно-експресивних часток відносяться частки, що відтіняють емоційність висловлення: *що за, от уже, куди тут, де там.*

Наприклад: **Де там** тобі з ним змагатися, слабаче!
От уже герой!

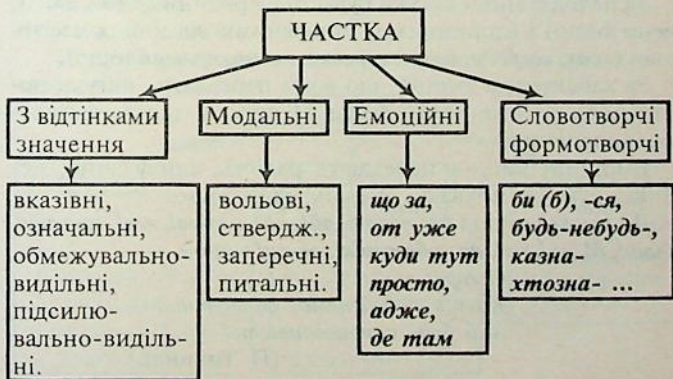
Словотворчі і формотворчі частки

До словотворчих часток відносяться частки *аби-*, *будь-*, *-небудь*, *де-*, *казна-*, *хтозна-*, *-завгодно*, які служать для утворення займенників та прислівників.

Наприклад: *абихто*, *будь-де*, *що-небудь*, *казна-який*, *хтозна-куди*. До словотворчих також відносяться частки *би* (*б*), *же* (*ж*), за допомогою яких утворюються сполучники *щоб*, *якби*, *аякже*, *ніж*. Словотворчими є і заперечні частки *не*, *ні*, що приймають участь в утворенні заперечних займенників та прислівників: *ніхто*, *ніякий*, *нічий*, *ніде*.

До формотворчих часток належать такі частки:

- частки *би* (*б*), що утворюють форму умовного способу дієслів: *сказав би*, *заспівав би*, *носив би*;
- частки *хай*, *нехай*, що утворюють форму наказового способу: *хай прочитає*, *хай скаже*, *нехай подумає*;
- частка *-ся* (*-сь*), за допомогою якої утворюються зворотні форми дієслова: *повернути* — *повернутися*, *читати* — *читатися*;
- частки *був*, *була*, *було*, за допомогою яких утворюються застарілі форми минулого часу, які зустрічаються в розмовному мовленні окремих регіонів: *шла була*, *ходив був*.

§ 14. ВИГУК

Вигуком називається особливий розряд слів, які нічого не називають, а служать для вираження різних емоцій і волевиявлень.

Наприклад: *Ой, щебечуть солов'ї,
Розвиваються лелії,
Квіти силються з вишень;
Пара голубів туркоче,
Наче слухати не хоче
Соловейкових пісень.
Ой, туркоче, буркотає,
Одне одного обіймає...*

(В. Пачовський).

Вигуки мають такі особливості:

- вони нічого не називають, тобто не виконують номінативну функцію;
- вигуки не відмінюються, тобто не мають граматичних ознак, притаманних іншим частинам мови;
- не мають словотворчих елементів;
- не виконують синтаксичних функцій, тобто не є членами речення;
- вимовляються з особливою інтонацією.

За походженням вигуки бувають первинними (*ой, ай, ех, еге-ге* тощо) і вторинними, утвореними від інших частин мови (*жах, господи, боже, горечко, мамо, прощай* тощо).

За характером емоцій, що вони передають, вигуки поділяються на емоційні вигуки та вигуки, що виражають волевиявлення.

Емоційні вигуки передають радість, здивування, переляк, сумнів, похвалу, зневагу, гнів тощо.

До таких вигуків належать: *ой!, ай!, ого-го!, еге!, господи!, мамо!, о!, ах!, ну!, до побачення!, ов-ва!* тощо.

Наприклад: *О горе!*

*Коли в людей немає співчуття, —
Хай буде справедливість!*

(П. Тичина).

Ого, дивись,
Та він і правду знає!
(П. Тичина).

Вигуки, що виражають емоції, можуть бути багатозначними, тобто передавати різні почуття в залежності від того, з якою інтонацією їх вимовляють.

Інші вигуки виражають спонукання до дії, наказ, кликання тощо. До таких вигуків відносяться, наприклад: *алло! шабаш! тс-с! гей! ну! цить! геть!* тощо.

Наприклад: — *Гей, не гнись, могутня спино,
Не зломись, моє ребро!
Ти прощай, прощай, Україно,
Ти прощай, старий Дніпро!*

(Г. Чупринка).

Вигуки слід відрізнити від звуконаслідувальних слів, що відтворюють звукові сигнали тварин, птахів, звуки і шуми оточуючої дійсності.

Наприклад: *ня-ав!, т-ш-ш!, бом!*

Звуконаслідувальні слова відрізняються тим, що не виражають ні емоцій, ні почуттів, а служать тільки для відтворення звукового образу.

Звуконаслідувальні слова можуть виступати в реченні в ролі присудка.

Наприклад: *Кішка — ня-ав!*

Можуть вони виконувати і роль підмета: *Почулося голосне — ха-ха-ха!*

Ще раз повторити значення частин мови і їх назви та краще їх запам'ятати допоможе вам вірш Дмитра Білоуса.

ЗЛИТКИ ЗОЛОТІ

Як намистини, диво калинове —
частини мови!

Який співець, який поет, письменник
уперше слово вигадав — іменник?

Іменник. Він узяв собі на плечі
велике діло — визначати речі, —
ім'я, найменування і наймення:
робота, біль, і радість, і натхнення.

Ну, а візьмемо назву — *дієслово*,
сама підказує, що **діє слово!**

Ще й прикладу на нього не навів,
а вже до півдесятка дієслів!

Прикметник дасть іменнику — предмету
якусь його **ознаку чи прикмету**.

Числівник може визначить тобі
число речей, порядок при лічбі.

А поспитай звичайного *займенника*,
за кого він у мові? **За іменника!**

(Хоч може цей наш скромний посередник
замінювать числівник і прикметник).

Прислівник звик, незмінюваний в мові,
ознаки різні виражать при слові.

Сполучник скаже: скромну роль я маю,
але слова у мові сполучаю.

І *частка* мовить: слово я службове,
але людині чесно я служу.

І, будьте певні, в інтересах мови
і так, і ні, де треба, я скажу.

А *вигук* може пролунать, як дзвін,
у мові, мабуть, найщиріший він.

Частини мови! Назви наче й звичні,
полюбиш їх — красиві, поетичні.

РОЗДІЛ V

СИНТАКСИС

Синтаксисом (від грецького *syntaxis* — “складання”) називається розділ граматики, що вивчає способи поєднання слів у словосполучення і речення, а також будову та типи цих одиниць.

Основними одиницями синтаксису є словосполучення і речення.

Словосполучення — це мінімальне смислове і граматичне поєднання слів, що виконує номінативну функцію.
Наприклад: *дерев'яний стіл, писати листа, близько від дому, пристосований для роботи.*

Синтаксис словосполучення вивчає способи та особливості поєднання слів з іншими словами.

Реченням називається мінімальна одиниця спілкування, основною функцією якої є повідомлення.
Наприклад: *Коло нашого будинку ростуть прекрасні квіти. Мати — найголовніша людина в твоєму житті. Тиша навкруги. Щось сьогодні морозно.*

Синтаксис речення вивчає типи речень, їх будову, функціонування речення у мовленні.

Вивченням речення синтаксис не обмежується, оскільки речення може виконувати свої функції у поєднанні з іншими реченнями. Тому найвищим рівнем синтаксису є рівень тексту (вивчення зв'язного мовлення).

§ 1. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. РІЗНОВИДИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

Словосполучення — це поєднання за допомогою підрядного синтаксичного зв'язку двох чи більше повнозначних слів.

Словосполучення завжди має в своєму складі головне і залежне слово. Головним є слово, від якого ставиться питання до іншого слова словосполучення.

Наприклад: *співати голосно* — *співати* — головне: *співати* (як?) *голосно*;
Зелені луки — *луки* — головне: *луки* (які?) *зелені*.

Як і слово, словосполучення виконує номінативну функцію, але воно відрізняється від слова тим, що складається з двох і більше лексичних одиниць, а також тим, що дає ширше поняття про предмет, дію тощо.

Наприклад: *дерево* — *високе дерево*; *йти* — *швидко йти*;
парта — *парта учня* тощо.

На відміну від речення, словосполучення не є одиницею спілкування.

Від словосполучень слід відрізнити такі сполучення слів, які словосполученнями не вважаються, оскільки побудовані не на підрядному зв'язку між частинами:

— *сполучення підмета і присудка:*

*Ще сонячні промені сплять —
Досвітні огні вже горять!* (Л. Українка).

— *однорідні члени речення:*

*Триматись вільно й незалежно, перемовчати: хто кого.
І так беззахисно й безмежно чекати голосу твого!*
(Л. Костенко).

— *фразеологізми: пекти раків, задирати носа.*

У словосполученні залежне слово може з'єднуватись з головним безпосередньо (без прийменника) або за допомогою прийменників.

Наприклад: *червона калина, материна хустка, любити дощ,
закохатися у дівчину, прийти до товариша.*

Між словами у словосполученні можуть бути різні відношення, встановити які можна за допомогою поставленого від головного слова питання.

Означальні відношення притаманні словосполученням, що називають предмет та його ознаку.
Наприклад: *добрий друг, приємна розмова, чистий папір, сестрина хустка.*

Об'єктні відношення притаманні словосполученням, які називають дію або ознаку та предмет, на який ця дія або ознака переходить.
Наприклад: *читати книгу, кликати його, притаманний словосполученню.*

Обставинні відношення властиві словосполученням, які називають дію або ознаку та обставину цієї дії або ознаки.
Наприклад: *грати голосно, стояти коло хати, прийти додому.*

За будовою словосполучення поділяються на прості і складні.

Прості словосполучення складаються з двох слів (компонентів) і між ними встановлюється один вид синтаксичних відношень.

Наприклад: *голосний шепіт, писати дисертацію, думати вголос.*

До простих деякі вчені відносять і словосполучення, в яких одним з компонентів виступає фразеологізм, оскільки в таких словосполученнях тільки один вид підрядного зв'язку.

Наприклад: *звичка пекти раків, побігти світ за очі.*

До складних відносять словосполучення, що мають більше двох компонентів, між якими встановлюється два чи більше видів зв'язку.

Наприклад: *прочитати цікаву книгу, підслухати чиясь розмову.*

Словосполучення розподіляються на типи, і в залежності від того, якою частиною мови виражене головне слово, серед словосполучень виділяють:

Різновид словосполучення	Приклади
<i>Іменникове</i> , головним словом у якому виступає іменник.	Веселий відпочинок, книга про мисливство, бажання мандрувати, дівчинка зі стрічками, жінка у червоному пальті.
<i>Дієслівне</i> , головним словом у якому виступає дієслово.	Виконувати доручення, думати про тебе, хвалитися досягненнями, слухати уважно.
<i>Прикметникове</i> , головним словом у якому виступає прикметник.	Повний гордості, кращий за всіх, вірний слову.
<i>Прислівникове</i> , головним словом у якому виступає прислівник.	Високо над головами, прямо перед тобою.
<i>Числівникове</i> , головним словом у якому виступає числівник.	Три подружки, другий у списку, п'ятий з нас.
<i>Займенникове</i> , головним словом у якому виступає займенник.	Хтось з нас, щось цікаве, дехто з відсутніх, дещо незрозуміле.

Нерозкладні словосполучення

Серед словосполучень є такі, у яких головне слово втратило своє самостійне лексичне значення, і його виражає залежне слово. Такі словосполучення називаються нерозкладними.

Нерозкладні словосполучення виступають одним членом речення, тоді як компоненти вільного словосполучення виступають окремими членами речення.

До нерозкладних словосполучень належать такі.

Таблиця 40

Склад словосполучення	Приклади
Сполучення числівника з залежним від нього іменником	Двоє товаришів, четверо учнів, кілька книг, багато роботи.
Сполучення відчислівникового іменника з іншим іменником.	Десятки людей, сотні томів, половина дороги, більшість учнів.
Сполучення іменника зі значенням сукупності, міри, об'єму, обсягу з залежним від нього іменником.	Відро груш, склянка молока, мішок цукру, банка варення, кілограм масла, пляшка олії, метр ситцю.
Сполучення займенника або іменника з іншим займенником або іменником за допомогою прийменника з.	Мати з сином, день з ніччю, ми з тобою.
Сполучення займенника з іншим займенником або з іменником, що називають частину від цілого, або один предмет з ряду подібних.	Хтось із вас, одна з книг, кожний з романів, дехто з присутніх.
Сполучення іменника з залежними словами типу <i>зросту</i> , <i>з очима</i> , <i>з плечима</i> тощо.	Дівчинка з рум'яними щоками, дитина з блакитними очима, хлопець веселої вдачі.

Склад словосполучення	Приклади
Сполучення іменника з порядковим числівником.	Перше січня, Восьме березня, перші квіти.
Сполучення іменника із займенником або прикметником, що вказують на кількість.	Попередній місяць, останній день, кожну хвилину.
Сполучення двох іменників за допомогою прийменників з — <i>до</i> , <i>від</i> — <i>до</i> , з — <i>на</i> .	З дня на день, від ранку до вечора, з півдня на північ.
Сполучення займенника з прикметником.	Щось незрозуміле, хтось сторонній, яесь дивне.
Сполучення двох іменників, головний з яких означає початок, середину або кінець.	Початок уроку, середина тижня, кінець відпустки.
Сполучення іменника з залежним від нього прикметником, що несе на собі основне лексичне значення.	Український борщ, київські каштани, полтавські ліси.
Перифрази, що можна замінити одним словом.	Чорне золото (вугілля), корінь життя (женьшень), ранок життя (дитинство).
Сполучення дієслова з іменником, яке можна замінити одним словом.	Прийняти рішення (вирішити), оголосити заборону (заборонити), зробити спробу (спробувати).

Склад словосполучення	Приклади
Сполучення іменника з прикметником або іншою частиною мови, яке вживається в переносному значенні.	Вогненна зброя (слово), мертве море, золота осінь, малиновий дзвін.

Типи зв'язку у словосполученні

Між компонентами словосполучення встановлюється підрядний зв'язок, причому розрізняють різні типи такого зв'язку: узгодження, керування, прилягання.

1. Узгодження — це такий тип підрядного зв'язку між компонентами словосполучення, при якому залежне слово набуває тієї ж граматичної форми, що і головне, тобто узгоджується з ним в роді, числі і відмінку.

При цьому узгодження може бути повним і частковим.

При повному узгодженні головне і залежне слово збігаються в усіх формах.

Наприклад: *чудовий день, першого травня, веселою розмовою, наше свято, чарівна посмішка.*

При неповному узгодженні головне і залежне слово словосполучення збігаються лише в окремих формах. А в інших — не збігаються.

Наприклад: *інженер Беспалова* (не збігаються в роді), *місто Суми* (не збігаються в числі), *село Велика Шишівка* (не збігаються в роді).

2. Керування — це такий тип підрядного зв'язку між компонентами словосполучення, при якому головне

слово вимагає від залежного слова певної граматичної форми (відмінка).

Наприклад: *знайти дорогу, побачити дівчину, піклуватися про старих, йти до магазину.*

Керування може бути безпосереднім і посереднім, сильним і слабким.

Безпосереднє керування — це керування, яке здійснюється без допомоги прийменника.

Наприклад: *читати газету, дивитися телепередачу, слухати лекцію, розуміти розмову.*

Посереднім називається керування, яке здійснюється за допомогою прийменника.

Наприклад: *думати про роботу, довідатись про подію, пошити для сина, написати для нащадків.*

Сильним називають таке керування, при якому головним словом виступає перехідне дієслово, яке вимагає від залежного слова форми знахідного чи родового відмінка без прийменника.

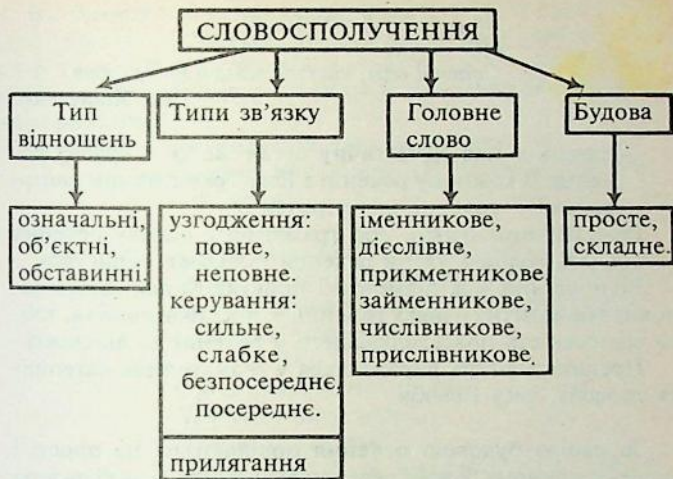
Наприклад: *виконати доручення, пофарбувати паркан, сплести шкарпетки.*

Слабким керування вважається в усіх інших випадках.

Наприклад: *читати з бабусею, думати про події, знайти для матері.*

3. П р и л я г а н н я — це такий різновид підрядного зв'язку між компонентами словосполучення, при якому залежне слово приєднується до головного лише за змістом. Залежне слово при цьому є невідмінюваною частиною мови.

Наприклад: *думати старанно, писати красиво, ходити твердо, стояти похитуючись, бажання вчитись.*

§ 2. РЕЧЕННЯ

Речення — це граматично та інтонаційно оформлена синтаксична одиниця, яка є засобом формування, вираження і повідомлення думки.

Наприклад: *І скинув Гойя вороний циліндр.*

*Поставу згорблену ніс крізь тривожні хмари
З совою на широкому плечі.*

(І. Драч).

Основними ознаками речення є такі:

— речення виражає закінчену думку (має смислову завершеність) і є одиницею повідомлення;

— речення має закінчену інтонацію, що залежить від змісту речення, мети його, а також розташування компонентів.

Наприклад: *Співа блакить крізь готику риштовань,
Дзвенить цемент крізь дужу плоть будов.*

І все ж таки: в началі було — Слово!

І все ж таки начальний дух — Любов!

(Є. Маланюк).

*Чи й справді необхідно,
щоб жінка була мужня?
Спасибі вам, спасибі за цей пріоритет...*

(Л. Костенко).

— речення має граматичну організацію — будову речення. В кожному реченні є його граматичний центр, основа — головні члени речення.

Граматичний центр, або граматичну основу речення становлять головні члени речення — підмет і присудок.

Відношення між підметом і присудком формують основну граматичну ознаку речення — предикативність, тобто віднесеність повідомлюваного у реченні до дійсності.

Предикативність виражається у граматичних категоріях способу, часу і особи.

За своєю будовою речення поділяються на прості і складні, причому будова речення визначається за кількістю граматичних (предикативних) центрів. Так, у простому реченні один граматичний центр.

Наприклад: *Ні, про інше щось говорить*

Те старе оповідання.

Між рядками слів таїться

В нім якесь пророкування.

(М. Вороний).

В складному реченні дві і більше граматичні основи (граматичні центри).

Наприклад: *Ой, щебечуть солов'ї,*

Розвиваються лелії,

Квіти сиплються з вишень;

Пара голубів туркоче,

Наче слухати не хоче

Соловейкових пісень.

(В. Пачовський).

В цьому реченні чотири граматичні центри: *щебечуть солов'ї, розвиваються лелії, квіти сиплються, пара голубів туркоче*, отже речення складне за своєю будовою.

На відміну від словосполучень, де між компонентами існує тільки підрядний зв'язок, реченню притаманні сурядний, підрядний та безсполучниковий зв'язки, що реалізуються між частинами складного речення.

Наприклад: *Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі?* (П. Тичина) — підрядний зв'язок.

*А храм незримий в сферах ясних зір
Заблиснув Гралем крізь кришталеві стіни,
І в сяво усі вп'ялили зір* (В. Пачовський). — сурядний зв'язок.

*Сад жемчужиться росою,
Нам щебечуть солов'ї,
Розвиваються лелії,
Квіти сиплються з вишень!..* (В. Пачовський) — безсполучниковий зв'язок.

Сурядний зв'язок реалізується в реченні і між однорідними членами.

Наприклад: *Немов розлука аж до скону,
Гірке весни чуже вино —
Минай за шибкою вагона,
Барвіста й буйна чужино!*
(Є. Маланюк).

У реченні може бути прями́й і непря́мий порядок слів. За прямим порядком слів підмет має стояти перед присудком, узгоджене означення — перед означуваним словом, додаток — після присудка. Обставина може займати місце після присудка або перед ним.

Непря́мий, або зворотний порядок слів називають інакше і н в е р с і є ю. Непря́мий порядок слів вживається для того, щоб наголосити на певній інформації в реченні, підкреслити щось.

Наприклад: **Не** слів мені, а **іскр блискучих і палких!**
Хай **кида** іскрами **вогось** моїх промов,

Ах, мій народ з катами вмісті йшов,
Сам скутий раб — заковував других.
(О. Олесь).

Кожне речення має якусь свою мету — повідомити, запитати, виголосити, закликати до чогось тощо. За метою висловлення речення поділяються на розповідні, питальні і спонукальні.

Розповідні речення повідомляють про факт реальної дійсності.

Наприклад: *Ти не згасиш жаги і спраги
Росою пишної краси,
Ні ненависті, ні відваги
Ти серцеві не додаси.*

(Є. Маланюк).

Питальне речення містить в собі запитання.

Наприклад: *Чи русалки чешуть коси,
Чи з небес спадають роси,
Чи кладуть жінці покоси?*

(О. Олесь).

Спонукальне речення виражає спонукування до дії, прохання, пораду, заклик, наказ.

Наприклад: *Заспівай йому ти пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку*

(М. Вороний).

Розповідні, питальні та спонукальні речення можуть бути окличними або неокличними. Формальним показником окличного речення є знак оклику. А за інтонацією це емоційно насажене речення.

Наприклад: *І сила ж є, і серце не мізерне,
І сто віків ні вмерти, ні заснути,—
Все вернем, вернем, вернем, вернем!*

(Л. Костенко).

Просте речення

Простим називається речення, в якому одна граматична основа.

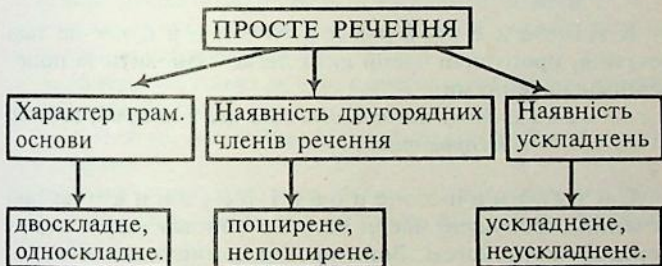
За своєю структурою прості речення бувають двоскладними і односкладними, повними і неповними, поширеними і непоширеними.

Двоскладні речення — це речення, в яких наявні і підмет, і присудок. В односкладному реченні є тільки один головний член речення.

Поширені речення — це речення, в яких є другорядні члени.

Повні речення — це речення, в яких наявні всі необхідні члени речення.

Схематично це можна відобразити таким чином:

Розглянемо тепер докладніше визначені нами поняття.

Повні і неповні речення

У повному реченні наявні всі необхідні для заповнення його структури члени речення.

Наприклад: І схилилася стареча

Голова гудця на груди —

Там, де пуста замість серця,

Порятунку вже не буде!..

(М. Вороний).

У неповному реченні відсутній якийсь необхідний для його структури компонент — член речення. Це може бути пропущений підмет або присудок, додаток, означення або обставина.

Наприклад: Всі печалі — піхотно,
Всі пожари — поротно,
Сльози — ділить на взводи,
Рани — в перші походи...

(Л. Костенко).

Без попереднього контексту, з якого встановлюється пропущений в неповному реченні член, воно, як правило, незрозуміле.

Неповні речення поділяються на контекстуально неповні та ситуативно неповні.

Контекстуально неповні — це такі речення, пропущені члени яких легко відновити за попередніми реченнями.

Наприклад: *Знову настав день. На цей раз сірий, осінній. Непривітний.*

Ситуативно неповні речення — це такі речення, пропущені члени яких не поновлюються за попереднім контекстом. Вони просто домислюються за ситуацією мовлення.

Наприклад: *Миколка зібрався вже виходити за двері, коли на порозі з'явилася мати. "Ти куди?" — запитала вона.*

В українській мові часто зустрічаються речення неповні за структурою, але повні за змістом. Це речення з пропущеним дієсловом, поновлювати яке немає потреби, оскільки зміст речення зрозумілий і без нього. Такі речення називаються еліптичними.

Наприклад: *До кого говорить?*

Блок — у могилі. Горький — мовчить.

(П. Тичина).

Слова-речення

В мовленні часто вживаються однослівні синтаксичні конструкції, які виражають ту чи іншу думку. Синтаксично їх неможливо членувати, в своєму складі вони не мають ні головних, ні другорядних членів речення. Це слова-речення, які передають реакцію, відповідь на слова співбесідника, частіше на його запитання.

Наприклад: — *Ти хочеш піти у кіно?*

— *Так!*

— *Марійко, ти мене чуєш?*

— *Ні...*

Слова-речення виражаються частками та вигуками типу *так, ні, ага, атож, авжеж, егеж, ой, геть* тощо.

Слова-речення поділяються на такі різновиди:

— стверджувальні: *так, еге, атож, егеж, справді, авжеж, отож, добре, точно;*

— заперечні: *ні, та ні, а ні, навпаки, нема, нічого, навряд, неправда* тощо;

— питальні: *невже? так? хіба? справді? дійсно? невідомо? вірно?*

— спонукальні: *геть, стоп, марш, ну, гайда, цить, годі* тощо;

— емоційно-оцінні: *ага, гм, тьху, пхе, ого-го, цур, о-о-о* тощо.

Наприклад: *Отак! Та ви тут наче всі у ласці! (Л. Українка).*

Слова-речення, виражені вигуками, можуть передавати різноманітні людські емоції (див. *Вигуки*)

Наприклад: *Боже мій... Хто ж каже, що нічого? (Л. Українка).*

Головні члени речення

Підмет — це головний член двоскладного речення, що називає предмет, ознаку чи дію якого називає присудок.

Підмет відповідає на питання *хто? що?* Як правило, підмет в реченні виражається іменником або займенником.

Наприклад: *Я плакав у сні, мені снилася мрія:
Десь ніби я пташка, лечу уві сні —
А долом уся Україна квітками,
Красується вільна, своя, у весні!
Я з радості плакав у сні...*

(О. Олесь).

Інші частини мови теж можуть виконувати функцію підмета, якщо вони вживаються в значенні іменника.

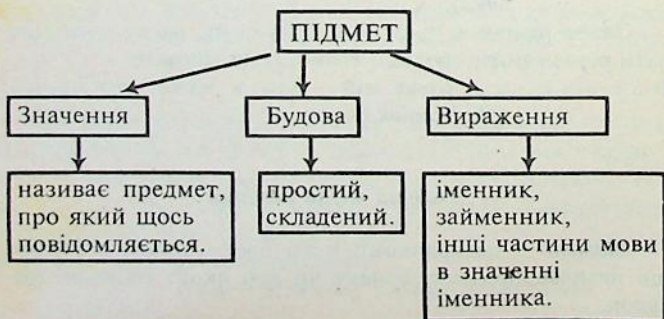
Наприклад: *І — це сполучник сурядності. Жити — Вітчизні служити. Залишилися тільки п'ятеро. В нічному повітрі чітко було чути це журиливе "о-хо-хо".*

Підмет може виражатися і нерозкладним словосполученням.

Наприклад: *І кожний з нас учитися клянеться і товаришів любити, як себе* (П. Тичина).

Словосполучення типу *батько з матір'ю, ми з тобою* виступають в ролі складеного підмета в тому випадку, коли присудок має форму множини.

Наприклад: *Батько з матір'ю вирішили подарувати мені на день народження годинник (складений підмет). Батько з матір'ю не вирішив, куди ж відправити мене на канікули (підмет і додаток).*

Присудок — це головний член двоскладного речення, що виражає ознаку підмета чи дію, яку виконує підмет.

Наприклад: *Наїхали гостоньки
З чужої сторононьки.
Говорили, розмовляли,
Усе своє вихваляли...*

(Нар. пісня).

За структурою присудки бувають простими і складеними. У простому присудку одне слово виражає і лексичне і граматичне значення..

Наприклад: *Ой з-за гори з-за крутої
Голубка гуде,
Молодая Оксаночка
До батенька йде.*

(Нар. пісня).

Простий присудок виражається дієсловами дійсного, умовного чи наказового способу.

Наприклад: *Став би я при дорозі, наче явір самотній.
Хай знає дівчина, хто її любить.*

Дієслівний складений присудок складається з допоміжного дієслова та інфінітива. В такому присудку інфінітив називає дію, а допоміжне дієслово вказує на реальність чи нереальність дії та її час.

Наприклад: *Почну мережити нікчемні вірші —
Щоб так душа хоч трохи одпочила.*

Допоміжними словами у дієслівному складеному присудку можуть бути такі:

- дієслова, що вказують на стадію протікання дії: *почати, закінчити, продовжувати* тощо;
- дієслова із значенням бажаності, можливості: *хотіти, бажати, мусити, прагнути* тощо;
- дієслова із значенням мислення, почуттів: *думати, боятися* тощо.
- прикметники: *згодний, схильний* тощо.

Наприклад: *Ось я і закінчив писати свій роман. Я хочу*

відправитися у мандрівку наступного тижня. Я боюся братися за це доручення. Чи ви згодні зайняти цю посаду?

ДСП = ЗВ'ЯЗКА + ІНФІНІТИВ

Іменний складений присудок складається з дієслова зв'язки та іменної частини, вираженої іменником, прикметником, дієприкметником, числівником, займенником.

Дієслова зв'язки в іменному складеному присудку виражають граматичне значення особи, часу та способу.

Наприклад: *Цієї осені Петрик стане вже школяриком.*

*Вона — не тільки мрії срібні,
А праця, й радощі зусиль,
Вона потрібна, як потрібні
Вода й повітря, хліб і сіль.*

(М. Рильський).

Найчастіше в іменному складеному присудку у ролі зв'язки виступає дієслово *бути* в усіх особових формах дійсного, умовного та наказового способів, а також в усіх часових формах (у дійсному способі).

Крім того, це можуть бути дієслова типу *становити, робитися, називатися, вважатися*.

Зв'язка *бути* в багатьох реченнях може бути формально не виявленою, пропущеною, але вона мислиться.

Наприклад: *Я тільки крапля в океані...*

В ролі іменної частини іменного складеного присудка можуть виступати:

іменники: *Не чіпляйтеся з розмовою,
От співати — інша річ.*

(М. Рильський),

*Подія ця для мене була великою
несподіванкою;*

прикметники: *І ці поля тепер мені чужі,
і ти чужа, і притулку немає...*

(М. Рильський).

числівники: *Я став п'ятим серед них;*

займенники: *От і залишилася стара мати зовсім сама в старенькій, такій незатишній взимку хатині;*

дієприкметники: *Усі мої улюблені книжки були покладені на полиці зверху, щоб легко було діставати;
Я стомлений, знесилений душевно вкрай (О. Довженко);*

прислівники: *Чоловік здався трохи напідпитку.*

ІСП = ЗВ'ЯЗКА + ІМЕННА ЧАСТИНА

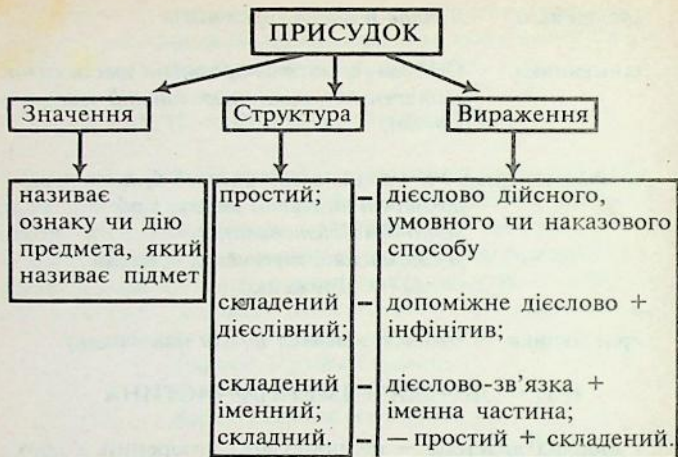
Складний присудок — це присудок, утворений з двох, трьох чи чотирьох компонентів.

Складні присудки можуть бути дієслівними і іменними. Складний тричленний дієслівний присудок складається з особової форми дієслова, допоміжного дієслова у формі інфінітива та ще одного компонента у формі інфінітива.
Наприклад: **Ніхто не може примусити мене зрадити себе, свої переконання.**

Складний тричленний іменний присудок складається з особової форми дієслова, дієслова зв'язки у формі інфінітива та іменної частини.
Наприклад: **Я міг би бути учителем, лікарем, ба навіть космонавтом, та став просто солдатом, вічним солдатом на цій страшній війні.**

Тричленний присудок змішаного типу складається із зв'язки, прив'язкової іменної частини та прив'язкової форми інфінітива.

Наприклад: **Ти гідний був би замінити мене.**

Другорядні члени речення

Другорядні члени речення розширюють та доповнюють його зміст. До другорядних належать такі члени речення: додаток, означення, обставина.

Додаток

Додаток — це другорядний член речення, що називає предмет, на який спрямована дія, стан або ознака, які називає присудок.

Додаток відповідає на питання непрямих відмінків: *кого? чого?; кому? чому?; кого? що?; ким? чим?; на кому? на чому?*

Наприклад: *Я в серці з юних літ до скону пронесу
Це листя трепетне на полі голубому,
Ці барви пушкінські, цю урочисту втому,
Це горде золото, що падає у прах,*

*Ці прожилки тонкі на кленових листах,
 На листі дубовім ці лінії різьблені,
 Сліпучі бризки ці по мураві зеленій,
 Цю суміш смливу найяскравіших плям,
 Цю смерть, увінчану таким живим життям!*
 (М. Рильський).

Додатки можуть вживатися без прийменників і з прийменниками.

Наприклад, у наведеному вище прикладі без прийменників вживаються додатки:

Пронесу — {
 листя
 барви
 золото
 втому
 прожилки
 бризки
 суміш плям
 смерть

З прийменником вживаються додатки: *на листах, по мураві.*

Додатки найчастіше можуть виражатися:

іменниками у непрямих відмінках: *Напитись голосу твого, того закоханого струму, тієї радості і суму, чаклунства дивного того* (Л. Костенко);

числівником: *Семеро одного не чекають;*
 дієсловом у формі інфінітива: *Я дозволю тобі сказати*

або будь-якою частиною мови у значенні іменника: *Ти кого ж виглядаєш на кручій найвищій ізрану?* (А. Малишко). *Мала четверту онуку, Колискову турчала, агукала* (А. Малишко).

Як правило, додатки, виражені іменниками, займенниками, числівниками та іншими частинами мови, зв'язуються з головним словом за допомогою керування. Виражений інфінітивом додаток утворює разом з головним

словом словосполучення, зв'язане за допомогою прилягання.

У реченні додаток найчастіше залежить від дієслова.
Наприклад: *Знову Біблія літа розкрила
Сторінки заколисаних піль.
Легкий вітер напружує крила
Гнати леготом золото хвиль.*
(Є. Маланюк).

Крім того, додаток також може залежати від іменника: *побудова школи, вручення атестатів, організація вечірки* (як правило, це віддієслівні іменники); прикметників: *повний журби, потрібний наступним поколінням, задоволений уроком* тощо.

Додатки можуть бути прямими і непрямыми.

Прямий додаток означає предмет, на який переходить дія, виражена перехідним дієсловом або дієприслівником, утвореним від перехідного дієслова. Прямий додаток виражається знахідним відмінком без прийменника або родовим відмінком, у випадках, коли дія переходить не на весь предмет або є заперечна частка *не*.
Наприклад: *Все забув: мої смутки і скрути,
Мої грішні, бездушні слова, —
Тут, на царині, Книгою Руги
Розгортаються справжні жнива.*
(Є. Маланюк).

Непрямий додаток виражається всіма формами непрямих відмінків. Крім знахідного без прийменника та родового без прийменника (якщо є частка *не* або дія переходить не на весь предмет).

Наприклад: *Десь там квітнеш вишневим цвітом,
Десь зітхаєш в веснянім чаду,
А мені ти — блакитним мітом
В золотім полудневім меду.*
(Є. Маланюк).

Непрямі додатки можуть залежати від перехідних і непрехідних дієслів.

Означення

Означенням називається другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета, його якість, властивість, приналежність, кількість або порядок предметів.

Означення в реченні може залежати від іменника або інших частин мови, вжитих в значенні іменника.

Наприклад:

Осіnnий день, осінній день, осінній!

О синій день, о синій день, о синій!

Осанна осені, о сум! Осанна,

Невже це осінь, осінь, о! — та сама.

Останні айстри горілиць зайшлися болем.

Ген килим, витканий із птиць, летить над полем.

(Л. Костенко).

Між означуваним словом, вираженням, як правило, іменником, та означенням, можуть встановлюватись різні зв'язки. В залежності від цього розрізняють два типи означень: узгоджені і неузгоджені.

Узгоджене означення — це таке означення, яке зв'язується з пояснювальним словом способом узгодження.

Наприклад:

*Необорима соняшна заглада —
Віки, віки — одна блакитна мить!
Куди ж поділа, степова Еллада,
Варязьку сталь і візантійську мідь?*

(Є. Маланюк).

Узгоджене означення може бути виражене:

Таблиця 41

Частина мови	Приклад
Прикметником	Прости, прости за богохульні вірші, Прости тверді, зневажливі слова! Гіркий наш вік, а ми ще, може, гірші, Гіркі й пісні глуха душа співа (Є. Маланюк).
Займенником	Я припадаю знов до твоїх ніг... (Є. Маланюк). Прокляттям, прокляттям ця назва... (Є. Маланюк).
Дієприкметником	Ти думав: повернешся с поля — че- кає вечерея і жінка, сонцем на- гріта призьба, місяць, бандура... (Є. Маланюк)
Порядковим числівником	Що в єдине нас злива, — Перші матері слова, Перша пісня колиско- ва (О. Олесь).
Кількісним числівником один в усіх відмінках, іншими числівни- ками в усіх відмін- ках, крім наз. і знах.	В давніх літописах наших Єсть одно оповідання, Що зворушує у серці Найсвятіші почування. (М. Вороний).
Іменником	Місто Донецьк, школа-лицей, ріка Волга.

Узгоджене означення може бути поширеним і непоширеним. Поширене означення має при собі пояснюючі слова.

Наприклад: Осінній день, **наповнений пахощами вмиряючих трав**, поступово згасав.

Поширене означення, яке виражається дієприкметником із залежними від нього словами, називається **дієприкметниковим зворотом**.

Неузгоджені означення можуть бути виражені:

Таблиця 42

Частина мови	Приклади
Іменником у род. відм. без прийменника.	Книга товариша, Шевченкові твори, берег Дніпра. Жив у Києві в неволі ханський син, малий хлопчина, половецького б то хана найулюблена дитина (М. Вороний).
Іменником у родовому відмінку з прийменником	Шлях з півдня на північ, робота з ранку до вечора, альбом для фотокарток.
Іменником у знахідному відмінку з прийменником	І воно живить надію, Певну віру в ідеали, Тим, котрі вже край наш рідний Зацурали, занедбали (М. Вороний) О, друже мій, то не дурниці – всі ті щасливі небилиці Про райських гурій, про Нірвану, Про землю ту обітовану (М. Вороний).
Іменником в орудному відмінку з прийменником	Дівчина з кісками, хлопець з рогаткою, тітка з валізою.

Частина мови	Приклади
Присвійним займенником <i>його</i> у род. відм.	Його портфель, її день народження, його зошит.
Інфінітивом	Дали наказ відступати.
Прислівником	Борщ по-українськи, прогулянка вдвох.
Нерозкладним словосполученням	Дівчина з блакитними очима, хлопець з великими вухами, чоловік суворої вдачі.

Прикладка

Прикладка є особливим різновидом означення. Означення це виражається іменником і дає предметові другу назву.

Наприклад: *Вслід за спекотним місяцем липнем наступає серпень-місяць, місяць підведення перших передзимових підсумків.*

Виріс коло нашого міста новий завод-велетень.

Прикладками виступають і власні назви при загальних назвах.

Наприклад: *Наш учитель, Микола Семенович, ніколи не примушував нас почувати себе нерозумними дітьми.*

У художньому стилі найбільше поширена прикладка, що дає предметові образну назву.

Наприклад: *дівчина-калина, дівчина-зозуля, хлопець-козак, нічка-чарівниця.*

Прикладка вказує на професію, рід занять, вік, національність, виступає власною назвою міст, озер, людей тощо.

Наприклад: *Тече річка Дінець, прекрасна річка. Іван Петрович, наш ветеринар, кожен рік старається зменшити випадки захворювань серед худоби.*

В реченні поширена прикладка може виділятися комами. Дефісом непоширена прикладка приєднується до означуваного слова в таких випадках:

- коли означуване слово і прикладка є загальними назвами: *дівчина-красуня, весна-чарівниця*;
- коли означуване слово стоїть після прикладки: *Сірко-собака, Кеша-папуга*;
- коли прикладка входить до складу терміна: *жаба-бик, листойд-бабанух, твір-опис*.

Прикладки, що означають назви газет, журналів, пароплавів тощо, беруться в лапки: *газета "Комсомолец Донбасу", журнал "Українська мова і література в школі"*.

ОБСТАВИНА

Обставина — це другорядний член речення, що вказує на обставини дії, стану чи ознаки.

Наприклад: *Швидко, швидко ми побачимось,
Рідна матінко моя...*

(О. Олесь).

*Щоденно ворони летять,
Щоденно ворони кричать...*

(О. Олесь).

*А між нами простір — гураганом.
Хоч вдихнуть, хоч уздріть тебе де б...
Половецьким хижаським ханом
Полонив тебе синій степ.*

(Є. Маланюк).

Обставини можуть бути виражені:

— прислівником:

*Дзвонять дзвони вечір, сумно дзвонять нині;
Пишуть сумні вісти — будеш, сину сам...*

(В. Пачовський);

— непрямыми відмінками іменників з прийменниками чи без:

*Я плакав у сні, мені снилася мрія:
Десь ніби я пташка, лечу уві сні...*

(В. Пачовський);

Цілими днями думаю я про тебе;

— інфінітивом: *Я йду тепер — шукати новий день;*

— числівником: *Вони вийшли до бою першими;*

— словосполученням: *...Цей город архистратига
Знов квітнув, як ярий цвіт.*

(Є. Маланюк).

*Та раз, коли, стомившись надміру,
він спочивав десь з учнями в гурті, —
крізь сон почув, як, не послувши, ті
провадили собі розмову щиру.*

(Є. Плужник).

Різновид обставини	Приклади
Обставина способу дії	Питання: як? яким способом? І буде так : пшеницями зійде кров, і пізнають, яка на смак любов (Є. Плужник).
Обставина місця	Питання: де? куди? звідки? І як усі лечу з землею в далечінь..... (Є. Плужник).
Обставина часу	Питання: коли? з якого часу? до якого часу? Це сталося тоді, коли над містом, Країни світичем, нависла тяжко погроза згуби лютої. Дня одного майданом велелюдним, не знати відкіля узявшись, тихо проходив чоловік. (М. Орест).
Обставина міри і ступеня	Питання: скільки разів? як багато? у якій мірі? тощо. От! І не треба ніяких слів! — За мовчанням вщерть зголоднів (Є. Плужник).
Обставина причини	Питання: чому? з якої причини? Але чудно й дивно: скоряючись потузі демонічній, на боязкім віддаленні юрба за ворожбитом рушила. (М. Орест).
Обставина мети	Питання: з якою метою? навіщо? Але нелюдська і недобра сила від нього віяла: мов остовпілі, спинялись раптом перехожі; з сусідніх вулиць на майдан збігались, не знаючи, чому і задля чого вони те роблять. (М. Орест).

Різнovid обставини	Приклади
Обставина умови і допусту	Питання: <i>за якої умови?</i> Незважаючи на спеку, він був одягнений дуже тепло.

Односкладні речення

Односкладними називаються такі речення, в яких граматичну основу представляє тільки один член речення.

За формою головного члена односкладні речення поділяються на такі, в яких головний член співвідносний з підметом (називні), та такі, в яких головний член співвідносний з присудком (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові).

Розглянемо докладніше кожен різновид односкладних речень:

Різновид одно-складного речення	Чим виражений головний член речення	Приклади
Означено-особове речення	Дієслово у формі першої та другої особи дійсного та наказового способів.	— Та ще додай Уласа, скотарського бога, — докинув Славко, щось собі маючи на умі, але не поспішаючи (<i>Д. Гуменна</i>). І любимо слова, важкі, мов чорний дим Зловіщих ватр, що сяяли татарину, Ви-кохуємо кров, тугу і міцно зварену, і просторінь — безмежну царину — Вітаєм серцем круглим і просторим (<i>М. Бажан</i>).
Неозначено-особове	Дієслово у формі третьої особи множини теп. та майб. часу або у формі множини минулого часу.	До яру підійшли, і одностайні тіні Погнулися від їхніх тіл назад. (<i>М. Бажан</i>). Кажуть, що вночі на передмістя Осінь прибукала з хуторів (<i>Є. Плужник</i>).
Узагальнено-особове	Дієслово у формі другої особи однини та множини.	Що посієш, те й пожнеш. Любиш кататися — люби і саночки возити.
Безособове	Безособове дієслово, інфінітив, дієслівні форми на <i>-но, -то</i> .	Ретельно тіні складено в штахети, І над пустелищем степів, Як хвіст скаженої комети, Огонь рахманних вечорів. (<i>М. Бажан</i>).

Різновид одно-складного речення	Чим виражений головний член речення	Приклади
Називне	Іменник	Кімната... який необмежений простір! Квадрати паркету — яких іще площ?.. (Є. Плужник)

Ускладнені прості речення

Просте речення може ускладнюватися однорідними членами речення, звертаннями, вставними словами, словосполученнями і реченнями, відокремленими членами речення.

Однорідні члени речення

Однорідними називаються такі члени речення, які виконують однакові функції в реченні та залежать від одного слова.

Однорідними можуть бути:

- присудки: *Відсій кукіль і відбери зерно, посій його й не жди, як зійде ряснотою, а прагненням своїм і працею крутою доглянь і перевір, яке на зріст воно.* (А. Малишко);
- підмети: *У чистім полі, полі на роздоллі, де колосочки проти сонця жмураються, Вернигора, Вернивода і Вернидуб — Три велетні — зібралися та й жураються.* (Л. Костенко);
- додатки: *Напитись голосу твого,*

*того закоханого струму,
тієї радості і суму,
чаклунства дивного того.*

(Л. Костенко);

— означення: *Горе чорні та сизії
Виставляє дивізії.*

(Л. Костенко);

— обставини: *Гей, за лісом, за морем,
Щастя билося з горем.*

(Л. Костенко);

*Триматись вільно й незалежно,
Перемовчати: хто кого.*

*І так беззахисно й безмежно
Чекати голосу твого!*

(Л. Костенко).

Однорідні члени речення об'єднуються між собою сурядним зв'язком (сполучниками сурядності) або безсполучниковим зв'язком.

У реченні може бути кілька рядів однорідних членів речення.

Наприклад: *Швидко, швидко ми побачимось,
Рідна матінко моя...
Наговоримось, наплачемося...*

(О. Олесь).

Однорідні члени речення вимовляються з інтонацією переліку, причому логічний наголос падає на кожний з однорідних членів речення.

При однорідних членах речення вживаються сполучники сурядності:

— єднальні: *і, й, та* (в значенні *і*), *та й, ще й*.

Наприклад: *Лежиш, скривавлена і скута,
Мов лебідь в лютім полоні.*

(Є. Маланюк).

*Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян.*

(М. Рильський);

— протиставні: *а, але, та* (в значенні *але*), *проте, зате, однак*.

Наприклад: *Не бійтесь заглядати у словник:*

Це пишній яр, а не сумне провалля...

(М. Рильський);

— розділові: *або, чи, хоч, то, чи-чи, або-або*.

Наприклад: *Моє життя веде мене нерівно:*

То на вершини, то в яри страшні,

Та скрізь душа співає переливно

Про очі безтілесні і ясні.

(М. Рильський).

Сполучники при однорідних членах речення можуть бути повторюваними і одиничними.

Однорідні і неоднорідні означення

Узгоджені означення можуть бути однорідними і неоднорідними в тому випадку, коли вони пояснюють один член речення.

Однорідними означення будуть в тому випадку, якщо вони характеризують предмет з одного боку (за кольором, розміром, смаком, внутрішніми властивостями).

Наприклад: *Все забув: мої смутки і скрути,*

Мої грішні, бездушні слова...

(Є. Маланюк).

Однорідними вважають також прикметник та дієприкметниковий зворот, який стоїть після нього.

Наприклад: *Кімната була тісна, наповнена тьмяним світлом, що лилось з маленьких вікон.*

Однорідними є також означення, що стоять після означуваного слова.

Наприклад: *Та на тебе, чужу і кохану,*

Я б і славу свою проміняв.

(В. Сосюра).

Зупинилася після довгого бігу — розкуйовджена, весела, гарна.

Неоднорідні означення характеризують предмет з різних боків. Неоднорідними є також означення, одне з яких відноситься до іменника, а друге — до іменникового сполучення.

Наприклад: *А коли із степу синя ніч
Умочила руки смаглії
В золоті моря далекії
Й відти витягла великого
Чорного щита прозорого...*

(Т. Осьмачка).

*А мені ти блакитним літом
В золотім полудневім меду...*

(Є. Маланюк).

Між однорідними означеннями, якщо між ними немає сполучника, ставимо кому, тоді як між неоднорідними означеннями коми не ставимо.

Узагальнюючі слова при однорідних членах речення

Узагальнюючі слова — це слова, які об'єднують в одну групу поняття, що називаються однорідними членами.

Наприклад: *Ми назбирали багато грибів: білих, сиріжок, лисичок. От і закінчилося все: уроки, зустріч з товаришами і вчителями, веселі дзвінки.*

Так, друже дорогий, ми любимо одно:

Старої творчості додержане вино,

І мед аттіцьких бджіл, і гру дзвінків касталій.

(М. Зеров).

Узагальнюючі слова є тими ж членами речення, що й однорідні члени, які вони об'єднують.

Якщо узагальнююче слово стоїть перед однорідними членами, після нього ставиться двокрапка. Якщо узагальнююче слово стоїть після однорідних членів речення, перед ним ставиться тире.

Наприклад: *Ніколи я не забуду дружніх розмов біля вогнища, пісень, облич моїх товаришів — всього, що зв'язує мене з моєю студентською молодістю.*

Відокремлені члени речення

Відокремленими називаються члени речення, що виділяються за змістом та інтонаційно.

Основною причиною відокремлення є прагнення мовця виділити якусь частину повідомлення, підкреслити її. З цією метою він звертається до незвичного порядку слів або нагромадження навколо другорядного члена речення великої кількості залежних членів.

Наприклад: *Не чуючи, перебирала ти*

Пожовклі клавіші, задумана й тривожна...

(Є. Плужник).

Я ж почуваю так, скажу — бо мушу! —

Хоч щось своє, не сказане ніким;

Коли рядкам якимсь звірати душу, —

Тільки таким!

(Є. Плужник).

Відокремлюватись можуть додатки, означення, прикладки, обставини.

Відокремлені додатки

Додатки відокремлюються не так часто. Відбувається це в таких випадках:

Таблиця 45

Випадки відокремлення	Приклади
Відокремлюються додатки з прийменниками та вжитими в значенні прийменників словами типу <i>крім, не рахуючи, за винятком, на відміну від, виключаючи</i> тощо.	Ми всі, крім хіба що двох-трьох сусідів , зібралися в той день на подвір'ї. Робота, не рахуючи кількох моментів , була завершена. Всі, за винятком Петрика , до уроку були готові. На відміну від свого брата , я люблю займатися спортом. І тоді в думках у неї нікого, крім неї самої , а в серці тільки скарга та жаль великий... (А. Головка).

Випадки відокремлення	Приклади
Відокремлюються додатки з при- йменником <i>замість</i> .	Замість хліба , він купив у крамниці цукерки. Замість фільму, по телевізору чомусь стали показувати “Новини”.

Відокремлені означення

Узгоджені означення відокремлюються у таких випадках:

Таблиця 46

Випадки відокремлення	Приклади
Якщо прикметни- ковий зворот стоїть в реченні після означуваного слова.	Над їхніми головами величезним чорним шатром розкинулося нічне небо, повне загадкового світла зірок, якихось несказаних звуків.
Якщо дієприк- метниковий зворот стоїть в реченні після означуваного слова.	Народе мій, замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздо- рожжю, Людським презирством, ніби струпом, вкритий! (І. Франко).
Якщо прикметни- ковий чи дієприк- метниковий зворот з додатковим обста- винним значенням.	Освітлена першими променями сонця, хатинка виявилось набага- то затишнішою, ніж вона здалася їм вчора поночі.

Випадки відокремлення	Приклади
стоїть перед означуваним словом-підметом.	
Якщо після означуваного слова, перед яким уже є означення, стоїть одне або кілька інших означень.	І між ними зав'язалася нарешті невимущена розмова, повна різних подробиць з життя кожного, питань і відповідей.
Якщо означення відноситься до особового займенника.	Якби!.. Не знесиленим журбою, Роздертим сумнівами, битим стидом — Не нам тебе провадити до бою! <i>(І. Франко).</i>
Якщо означення стоїть не безпосередньо біля означуваного слова.	Хлопець здавався досить стомленим, худенький, млявий.

Неузгоджені означення відокремлюються в таких випадках:

Таблиця 47

Випадки відокремлення	Приклади
Якщо треба підкреслити значення неузгодженого означення, вираженого непрямим відмінком іменника з прийменником.	Весела молодичка, з високою зачіскою, справила на нього приємне враження. Засмаглий, з карими очима, високий і ставний, повер- тався Яків додому <i>(А. Шиян).</i>

Випадки відокремлення	Приклади
Якщо неузгоджене означення виражене інфінітивом, воно відокремлюється тире.	Каменя один приділ — лежати! Вітрові один закон — лети! Тільки я поставлений питати, Як не цілі, то бодай мети (<i>Є. Плужник</i>).
Якщо неузгоджене означення поширене.	І справді любо було глянути на ставну постать Замфірову, з гордим, як у римського патриція обличчям, з міцним станом, тісно обхопленим золотим мережаним іліком, що відкриває широкі рукави білої сорочки, з-під котрої видко кремезні, з грубими від напруги жилами, руки (<i>М. Коцюбинський</i>).

Відокремлені приклади

Приклади відокремлюються в таких випадках:

Таблиця 48

Випадки відокремлення	Приклади
Якщо поширена прикладка стоїть після означуваного слова-іменника або займенника.	Веселий наш Микола, найкращий вожатий у таборі! Отакий мій батько, машиніст-майстер!

Випадки відокремлення	Приклади
Якщо прикладка стоїть після означуваного слова -власної назви.	Микола Іванович, наш учитель , попросив нас сьогодні розв'язати дуже складну задачу. Се Мойсей , позабутий пророк , се дідусь слабосилий, Що без роду, без стад і жінок Сам стоїть край могили (<i>І. Франко</i>).
Якщо прикладка, виражена власною назвою, стоїть після означуваного слова.	Ось і прийшов наш довгожданий гість, Петрик!
Якщо прикладка вживається зі словами <i>наприклад</i> , <i>або</i> , <i>чи</i> , <i>родом</i> , <i>на ім'я</i> , <i>на прізвище</i> тощо.	Кожному необхідно вчити орфографію, або науку про правильне написання слів.

Відокремлені обставини

Обставини відокремлюються у таких випадках:

Таблиця 49

Випадки відокремлення	Приклади
Відокремлюється допустава обставина зі словами <i>всупереч</i> , <i>незважаючи на</i> , <i>наперекір</i>	Всупереч бажанням батьків , діти рано чи пізно покидають рідну домівку і виходять у самостійне життя. Незважаючи на повідомлення синоптиків , погода була прекрасною.

Випадки відокремлення	Приклади
Відокремлюються одиничні обставини, виражені дієприслівником, що стоять на початку або в середині речення	Наспівуючи і поглядаючи навкруги , хлопець швидко дістався до необхідного йому місця. Не повечерявши , він зразу повалився спати, стомлений важкою дорогою і переживаннями.
Відокремлюються обставини, на змісті яких мовець хоче наголосити	Випускники шкіл, за наявності золотої медалі , приймаються у наш вуз без екзаменів. Дівчинка, закривши обличчя руками , голосно плакала.

Відокремлені уточнюючі члени речення

Уточнюючі члени речення — це такі слова, які стоять після інших членів речення і доповнюють або конкретизують їх зміст.

Уточнюючими можуть бути:

о б с т а в и н и: *Біля хати, під вікном, так затишно було Богданкові сидіти, що він забув про все на світі і грався голівками квіток. А там, на горі, Україна співає, А світ весь за нею складає пісні...*

(В. Пачовський);

п р и к л а д к и: *Тут прожив життя мій батько, останній швець у моєму роді шевчуків (В. Шевчук); Михайлик, невмирущий дух народу, Заніс до брами київський завіт: Ворота золоті із Царгороду.*

(В. Пачовський);

- означення: *Ніч була холодна, осіння;*
 додатки: *До цього часу я ніколи не вдумувався
 так в прочитане, у розвиток подій книги,
 особливості зображення героїв;*
 підмети: *Мої учні, 6-А клас, старанно виконали
 домашнє завдання;*
 присудки: *Він так зрадів, підстрибував, сміявся.*

Звертання

Звертання — це слово чи група слів, що називають того, до кого звернена мова.

Звертаннями можуть бути як власні, так і загальні назви.

Наприклад. *Верни до мене, пам'яте моя,
 Нехай на серце ляже ваготою
 Моя земля з рахманною журбою.*

(В. Стус).

*О люба Інно, ніжна Інно!
 Я сам. Вікно. Сніги...*

(П. Тичина).

Звертання називає предмети і явища, персоніфікуючи їх, створюючи про них враження, як про живі істоти.

Наприклад: *Для всіх ти мертва і смішна,
 Для всіх ти бідна і нещасна,
 Моя Україно прекрасна,
 Пісень і волі сторона.*

(О. Олесь).

*Ой біжи, біжи, досадо,
 не вертай до хати,
 Не пуцу тебе колиску синову гойдати.*

(В. Симоненко).

Звертання виражене, як правило, формою кличного відмінка іменника, хоча може бути виражене і формою називного відмінка.

Наприклад: *Народе мій! І ти — орел, вночі підтятий,
І чом не лицар ти, захоплений в полон?!
О орле мій, мій велетню крилатий,
О лицарю, покараний на сон!..*

(О. Олесь).

*Хто вас згадав в сю довгу ніч
І хто оплакав вас, могили?!*

(О. Олесь).

В реченні звертання виділяється комами.

Вставні і вставлені слова. Словосполучення і речення

Вставні слова або словосполучення виражають ставлення мовця до повідомлюваної ним інформації.

Вставні слова не є членами речення і виділяються інтонаційно. За змістом вставні слова зв'язані з реченням.

Наприклад: *Я, може, божевільним тут здаюся.*

Ми з вами люди різного коша.

(Л. Костенко).

На письмі вставні слова виділяються, як правило, комами з обох боків, якщо вони стоять в середині речення, або з одного боку, якщо вони стоять в кінці або на початку речення.

За своїм значенням вставні слова поділяються на такі типи:

Таблиця 50

Групи вставних слів за значенням	Приклади
Слова, що виражають впевненість або невпевненість у вірогідності повідомлюваного	<i>Може, мабуть, можливо, певно, либонь, очевидно, точно, безсумнівно, безперечно, звичайно.</i> Я для тебе горів, український народі. Тільки, мабуть , не дуже яскраво горів (В. Симоненко).

Групи вставних слів за значенням	Приклади
	Тільки в тому, їй богу, не бачу біди (В. Симоненко).
Слова, що вказують на джерело повідомлення.	<i>Чую, бачу, думаю, кажуть, на думку, по-моєму, мовляв</i> тощо. <i>Знать</i> , од бога, і голос тей, і ті слова, ідуть меж люди! (Т. Шевченко).
Слова, що виражають емоційне ставлення мовця до повідомлюваного.	<i>На жаль, на горе, на радість, на біду, шкода.</i> <i>На жаль</i> , сьогодні ми нікуди піти не можемо, бо погода надто погана.
Слова, що виражають бажання мовця привернути до себе увагу співбесідника.	<i>Бачите, зверніть увагу, повірте, до речі, знаєте</i> тощо. <i>Зверніть увагу</i> , все сталося саме в той день, коли він збирався їхати до Львова.
Слова, що виражають послідовність викладу думок.	<i>Пе-перше, нарешті, по-друге.</i> <i>По-перше</i> , я взагалі не знаю, що мені тепер робити.
Слова, що виражають зв'язок висловлюваного із попереднім висловленням.	<i>Взагалі, навпаки, виходить, значить, отже.</i> А у цей день, <i>навпаки</i> , ніхто до лікарні не прийшов, так і просиділа лікарка цілий день без роботи.

Від вставних слід відрізнити вставлені слова, словосполучення і речення, що вводяться у речення як додат-

кові повідомлення, побіжні зауваження, уточнюють і розширюють зміст повідомлюваного. Вставлені слова, словосполучення і речення записуються в дужках.

Наприклад: *І до труни з кленового безсмертя
Шекспір підходить з глибини століть
І, чорний плащ відкинувши рукою
(На грудях заряхтіли діаманти,
Мов зорі на небесному чолі),
Схилився до землі, поцілував у лоб —
Війнулося волосся над труною.*

(І. Драч).

*Але іноді буває (щовечора буває так), як розвіється в уяві
марево, — підведе жінка голову, а просто перед очима червоно
сходить місяць, як і з давніх-давен, за двором говорять
мужики, і Юхимів голос чути, а на греблі пісня затужить (і
нащо-бо вони щовечора співають оцієї) — зание тоскно серце
у Катрі (А. Головка).*

Складне речення

Складним називається речення, в якому дві і більше граматичні основи.

Наприклад: *Під вікном моїм жовтий буркун
Сумував, що вечір прийшов,
Що день віддає ключі.*

(В. Свідзинський).

В цьому реченні три граматичні основи (*буркун сумував, вечір прийшов, день віддає*), отже це речення складне.

Частини складного речення поєднуються сполучниковим (сурядним та підрядним) і безсполучниковим зв'язком.

Наприклад: *Я знаю: усе вмирає (В. Свідзинський) —
безсполучниковий зв'язок.
Ми вже давно ступили за поріг
Життя земного, лірники-півбоги,*

*І голос наш — рапсодії й еклоги —
Дзвенять у тьмі Аїдових доріг.*

(М. Зеров) — с у р я д н и й з в'язок.

*Аж власний світ у ній почне рости,
В якому будуть теж сонця і зорі,
І тихі води, чисті і прозорі.*

(Ю. Клен) — п і д р я д н и й з в'язок.

В залежності від виду зв'язку між частинами складного речення, вони поділяються на складносурядні, складнопідрядні і безсполучникові. Крім того, у мові функціонують також речення з різними видами зв'язку.

Складносурядне речення

Складносурядне речення — це таке складне речення, частини якого рівноправні за змістом і граматично поєднуються сполучниками сурядності.

Серед складносурядних речень розрізняють:

— речення з єднальними відношеннями, які називають дії, що відбуваються одночасно або послідовно (єднальні сполучники *і, й, та* (в значенні *і*), *ні-ні, ані-ані*).

На приклад: *Але вже око змружене крізь вії
Зорить за обрієм нехибну ціль,
І десь у дальнім лоні інших піль
Твоя весна, мов тихий колос, зріє.*

(Ю. Клен).

*Спинилось літо на порозі
І дише полум'ям на все,
І грому дальнього погрози
Повітря стомлене несе.*

(М. Рильський);

— речення з протиставними або зіставними відношеннями, які називають дії, що зіставляються або протиставляються, існуючи паралельно (протиставні сполучники *а, але, проте, зате, та* (в значенні *але*), *однак*).

Наприклад: В оборі й кози є, і вже мені повір:
Не відкладається ніде смачніший сир,
А слова дружнього за гроші не купити.
(М. Рильський).

Слова — це крила ластівки, вона їх почуває, але без них не може злетіти (Ю. Мушкетик);

— речення з розділовими відношеннями, які називають події, що чергуються, або взаємовиключаються (розділові сполучники *або-або, чи-чи, то-то, не то-не то*).

Наприклад: Чи то сонце сяє так сліпучо, чи то мої
оченьки болять? То стривожусь, то спокійно
рушу, то живу, то думаю вмирать.

Складнопірядне речення

Складнопірядне речення — це речення, в якому частини нерівноправні за змістом і поєднуються особливою підпорядковуючою інтонацією та сполучниками пірядності.

Незалежна частина складнопірядного речення називається головною. Від головної частини ставиться питання до залежної частини речення, яка називається пірядною.

Наприклад:

*Я син твій, син (який?), що йшов за тебе
На смерть і реготи не раз,
Той (який?), що покинув Бога й небо (навіщо?),
Аби тобі був слухний час.*

(В. Сосюра).

*Ти розсуваєш замкнене кільце
У зачаровані, німі простори,
І слухаєш (що?), як важко дише море,
І в цвіті бачиш кожне деревце.*

(Ю. Клен).

Пірядна частина може пояснювати всю головну частину або якесь одне слово в головній частині.

Наприклад: *Ніхто, врешті, не знав, де він жив і як жив* (пояснює одне слово у головній частині). *Коли прийшов поїзд, люди зразу схопили свої валізи і рушили до нього* (пояснює всю головну частину).

Підрядні речення приєднуються до головного за допомогою сполучників підрядності (*що, щоб, бо, як, ніби, мов, ніж, хоч, хай, якщо, якби, тому що, через те що, дарма що, незважаючи на те що*).

Наприклад: *Нехай у грудях ти чудове серце маєш
І серце те усіх звабля,
Бо всіх до нього ти ласкаво пригортаєш.*
(М. Вороний).

*Чи й справді необхідно,
Щоб жінка була мужня?*
(Л. Костенко).

Підрядна частина може приєднуватися до головної і за допомогою сполучних слів (*хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, чому*).

Наприклад: *Та перед смертю дітям повтори
Ту казку, що лишилася, як спомин
Прадавньої забутої пори...*
(Ю. Клен).

*І замість націю вести як пан,
Де споконвіку зв'язаний землею,
Він темній силі служить за аркан!*
(В. Пачовський).

*А прагненням своїм і працею крутою
Доглянь і перевір, яке на зріст воно.*
(А. Малишко).

За своїм значенням складнопідрядні речення поділяються на речення з підрядними означальними, з'ясувальними і обставинними.

Підрядні означальні та з'ясувальні пояснюють одне слово або сполучення слів у головній частині. Обставинні, як правило (крім обставинних способу дії і ступеня), пояснюють всю головну частину.

Складнопідрядні речення з підрядними означальними

Підрядні означальні речення пояснюють один член головного речення і за своєю функцією близькі до означення. Вони відповідають на питання *який?*

Підрядні означальні речення приєднуються до головного речення за допомогою сполучних слів *який, що, де, куди, звідки, коли* та сполучників *що, щоб, наче, неначе, ніби, як*.

Наприклад: *А проте тієї сили,
духу, що зрива на ноги,
В нас нема і манівцями
Ми блукаєм без дороги!*

(М. Вороний).

*Їх меншає — я знаю тільки двох —
аматорів, кому цікаво й досі,
чим і коли уславивсь Архилох,
кого Алкей уславив на Lesbosі...*

(Є. Плужник).

*А як же вгадать твоє ім'я,
Що його десь шепочуть дрімучі дніпровські степи?*
(Є. Маланюк).

Серед підрядних означальних розрізняють власне означальні (приклади, наведені вище), підрядна частина яких залежить від іменника в головній частині, і займенниково-означальні, підрядна частина яких залежить від займенника в головній частині.

Наприклад: *Нехай проклятий буде той, хто хоч однією
думкою, одним словом, одним вчинком своїм
виявить зневагу до хліба і праці...* (В. Сухомлинський).

Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними

Підрядні з'ясувальні частини пояснюють один член головної частини, що, як правило, виражений дієсловом.

Хоча підпорядковуючими словами можуть бути і іменники та прислівники.

Дієслово, від якого залежить підрядна з'ясувальна частина, має значення мислення, мовлення, волевиявлення тощо і обов'язково вимагає при собі або додатка, або підрядної частини, що розкривають його значення. Такими дієсловами можуть бути, наприклад, *чекати, думати, хотіти, бачити*; а також слова типу *відомо, ясно, потрібно* тощо.

Наприклад: *І ніяк ми не згадаєм,*

Що зробилось з нашим красм,

І не знаєм, — божевільні, —

Чи в неволі ми, чи вільні...

(О. Олесь).

Ти не дивись, що буде там,

Чи забуття, чи зрада:

Весна іде назустріч нам,

Весна в цей час нам рада.

(О. Олесь).

Критики, навчаючи поета,

залюбки розводяться про те,

як писати мусить він, щоб Лета

років п'ять проміння золоте

на труні у нього не змивала.

(Є. Плужник).

Складнопідрядні речення з підрядними обставинними

Підрядні обставинні речення називають обставину, за якої відбувається дія головної частини. Серед них виділяють підрядні обставинні способу дії, міри і ступеня, порівняльні, місця, часу, причини, мети, умови, допустові, наслідкові.

Підрядні способу дії виражають спосіб дії головної частини і відповідають на питання *як? яким способом?*

Підрядні обставинні способу дії можуть приєднуватись до головної частини за допомогою сполучників *як, ніби, наче, мов*.

Наприклад:

*Так я хочу співати і жити, як уночі співає соловей.
Як парость виноградної лози, плекайте мову.*

(М. Рильський).

*Десь на розі вити б і вити
Так, як вис на місяць голодний вовк,
Дужий пращур собаки!*

(Є. Плужник).

Підрядні обставинні міри і ступеня виражають міру і ступінь вияву дії або ознаки, про яку говориться у головній частині. Вони відповідають на питання *якою мірою? наскільки?*

Підрядні обставинні міри і ступеня приєднуються до головної частини за допомогою сполучників *що, що аж, скільки, чим-чим.*

Наприклад: *Такий вітер гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволосі вівса* (М. Коцюбинський).

Підрядні обставинні порівняльні речення уточнюють дію, виражену у головному реченні, через порівняння її з іншою дією і відповідають на питання *як саме? подібно до чого?* Підрядні порівняльні приєднуються до головної частини за допомогою сполучників *мов, ніж, ніби, наче, неначе, нібито, як, що.*

Наприклад: *Любити людство легше, ніж зробити добро рідній матері, говорить у старовинному українському вислові, який приписують народному філософові XVIII століття Григорію Сковороді* (В. Сухомлинський).

*Знаю, сіренький я весь такий,
Мов осінній на полі вечір...*

(Є. Плужник).

Підрядні обставинні місця називають місце або напрям дії, про яку говориться у головному реченні, і відповідають на питання *де? куди? звідки?* Підряд-

ні місця приєднуються до головної частини сполучними словами *де, куди, звідки*.

Наприклад: *Не живе ледачий — де кипить робота,
Не кується слово — там, де твань болота,
Не ростуть з граніту — пагінци багаті,
Не живеться зраді — там, де серце в хаті.*
(А. Малишко).

Підрядні обставинні часу виражають час або протяжність у часі дії, яку називає головна частина, і відповідають на питання *коли? відколи? доки? з якого часу? до якого часу?* Підрядні часу приєднуються до головного речення за допомогою слів *коли, поки, доки, як, як тільки, з того часу, відтоді як, після того як*.

Наприклад:
*Чи це буде, коли молоком забує вишневий садок,
Чи це станеться в буряній ночі осінньої зливи?*
(Є. Маланюк).

*Коли в похід виходила батава, —
Її піснями плакала Полтава.*
(Л. Костенко).

Доки сонце зійде, роса очі виїсть (Н. тв.).

Підрядні обставинні мети виражають мету дії, названої у головному реченні, і відповідають на питання *для чого? з якою метою?* Вони приєднуються до головної частини за допомогою сполучників *щоб, аби, для того щоб, в ім'я того щоб, задля того щоб*.

Наприклад: *Везли їх, зраних в борні з солдатами,
Везли їх, стомлених в тюрмі за ґратами,
Везли, щоб там, в краях холодних,
Згноїти велетнів народних.*
(О. Олесь).

*Слова натягують, як луки,
щоб вчасно збити на льоту
нерозшифрованої муки
невідворотну німоту.*

(Л. Костенко).

Підрядні обставинні причини виражають причину дії, названої у головній частині. Вони відповідають на питання *чому? через що? з якої причини?* і приєднуються до головного речення за допомогою сполучників *бо, що, щоб, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, внаслідок того, оскільки*.

Наприклад: *Ні, певно ти поліг в курганах,
Бо ти не міг би бути в кайданах,
Як ці невольники-раби...*

(О. Олесь).

*Все розтрачено, розгублено,
Бо воно було людьми
Не шановано, не люблено...*

(О. Олесь).

Підрядні обставинні умови виражають умову, за якої відбудеться або не відбудеться дія, названа у головному реченні. Вони відповідають на питання *коли? за якої умови?* і приєднуються до головного речення за допомогою сполучників *якби, якщо, коли*.

Наприклад: *І що орел, коли його орлина згря
Не рве з землі в блакить ясного дня,
І що за лицар ти з усмішкою льокая,
Без гордих дум, без честі і ім'я?!*

(О. Олесь).

*А жінці хто потрібен, якщо вона — поет?
(Л. Костенко).*

Підрядні обставинні допусту вказують на те, що могло б перешкодити виконанню дії, названої у головній частині. Вони відповідають на питання *незважаючи на що?* і приєднуються до головної частини за допомогою сполучників *хоч, дарма що, незважаючи на те що*.

Наприклад: *Хай нерви збуджено, хай скутий
Ти весь надхнення холодком,—
Умій спокійно позіхнути
Над недокінченим рядком.*

(Є. Плужник).

Складнопідрядні речення з кількома підрядними

До складу складнопідрядних речень з кількома підрядними входить більше ніж дві частини.

Наприклад: Як добре тій людині жить,
яка в житті не знала суму,
в якої серце не болить
від сонця й весняного шуму.

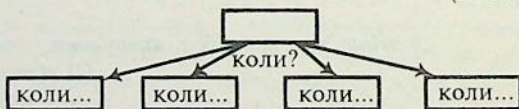
(М. Рильський).

Складнопідрядні речення з кількома підрядними можна поділити на такі різновиди: складнопідрядні речення з однорідною підрядністю, складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю, складнопідрядні речення з послідовною підрядністю.

В реченнях з однорідною підрядністю дві чи більше підрядних частин залежать від одного члена речення в головній частині, або від усього речення і відповідають на одне питання.

Наприклад: Пишіть листи і надсилайте вчасно,
коли їх ждуть далекі адресати,
коли є час, коли немає часу,
і коли навіть ні про що писати.

(Л. Костенко).

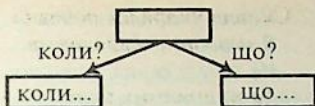

В реченнях з неоднорідною підрядністю підрядні частини:

— відповідають на різні питання і залежать від одного члена речення або від усього речення в цілому..

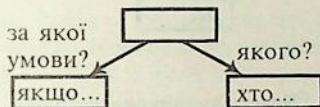
Наприклад: Коли пісні мого краю
пливуть у рідних голосах,
мені здається, що збираю
цілющі трави я в лугах.

(М. Рильський).

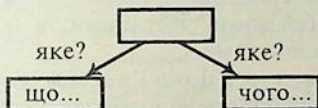
— залежать від різних членів речення і відповідають на різні питання.

Наприклад: *Якщо ти людина, не називай людиною того, хто не дбає про народ* (Нар. тв);

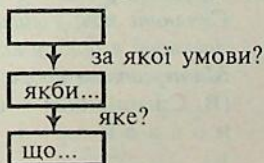
— залежать від різних членів речення і відповідають на одне питання.

Наприклад: *Серед терпкого розписного листя, серед відбитків тисяч підшов я не шукаю те, що загубив хтось, а те, чого ніхто ще не знайшов.*
(В. Кузьменко).

В реченнях з послідовною підрядністю кожна наступна частина залежить від попередньої.

Наприклад: 1) *Я б не ступив на батьківський поріг, Якби забув про долю Батьківщини, Про те, що в серці змалечку зберіг.*
(І. Гнатюк);

2) *Ніхто розполовинити
В житті не зможе нас,
Як віру з серця вийняти,
Де наш нуртує час.*

(П. Осадчук).

Безсполучникове складне речення

Безсполучниковим називається таке складне речення, частини якого з'єднуються між собою за допомогою інтонації при відсутності сполучників та сполучних слів.
Наприклад: *День був хороший, світило сонце.*

За характером смислових зв'язків між частинами безсполучникового складного речення вони поділяються на речення з однорідними частинами та на речення з неоднорідними частинами.

Речення з однорідними частинами виражають одночасність або послідовність дій, зіставлення або протиставлення, причинність і наслідок.

Наприклад: 1) *Діла ростуть у невмолимій черзі,
Громадиться цеглинами життя.* (Є. Маланюк) — відношення одночасності;

2) *Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві,
Заглядає в шибку казка з сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.*
(В. Симоненко) — відношення одночасності і послідовності;

3) *Літо дбає, зима поїдає.* — зіставно-протиставні відношення.

*Радість, як птиця, черкнеться об двері і далі полине;
горе, як звір, день і ніч бродить круг дому твого.*

(М. Орест) — протиставні відношення.

Безсполучникові складні речення з різнотипними частинами виражають пояснювальні, часові, умовні та причинові відношення.

Наприклад:

1) *Не поспіває строфа услід легкоступій Євтерні —
В вірші блаженно-важким никне далекий спів.*

(Є. Маланюк) — пояснювальні відношення;

2) *Війнуло подихом насичених терзань —*

Рішуче звівся буряний Бетховен.

(І. Драч) — причиново-наслідкові відношення.

3) *Менше говори — більше почувш.*

(Н. тв) — умовні відношення.

Складні синтаксичні конструкції

Складні синтаксичні конструкції об'єднують у собі різні види синтаксичного зв'язку. Їх називають ще реченнями мішаного типу. Це можуть бути:

а) речення з сурядним та підрядним зв'язком.

Наприклад: *Звільна, плавно ступаючи, йдуть*

Кам'яними стежками

Чорноокі гебрейки бичем

З глиняними збанками —

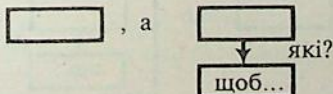
Із збанками на головах, ген

Під скалу до криниці,

А в руках їх мішки шкіряні,

Щоб дойти ягниці.

(І. Франко);

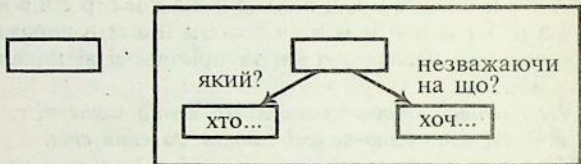

б) речення з підрядним та безсполучниковим зв'язком.

Наприклад: *Книги — морська глибина:*

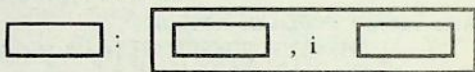
*Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.*

(І. Франко);

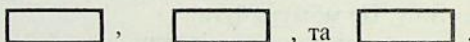
в) речення з сурядним та безсполучниковим зв'язком.

Наприклад: Кажуть: горе зрадникам рідного народу, і це правда.

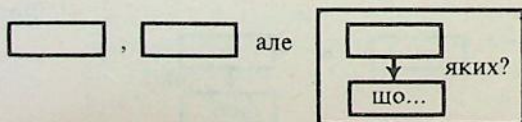
*Ще сальви не було, не заревли гармати,
Та ви вже на ногах.*

(О. Теліга);

г) речення з усіма видами зв'язку.

Наприклад: *Пізніше я мав нагоду бувати в Нотр-Дам у Парижі, в соборі св. Петра в Римі, я подивляв їх монументальну величність, багатство і розкіш її будови, але не знаходив я у них тих емоцій, що якимись особливими чарами в'яжуть нас з божественістю (У. Самчук).*

ПРЯМА МОВА

Існує кілька способів передачі чужої мови: пряма мова, непряма мова і невласне пряма мова.

Пряма мова — це чужа мова, що передається без змін.

Пряма мова може складатися з одного або кількох речень, причому ці речення можуть бути різноманітними за будовою.

Пряма мова супроводжується словами автора, що можуть стояти перед нею, після неї або всередині прямої мови.

Наприклад:

А хтось кричить: "Ти рідну стрів!" (П. Тичина).

А: "П!"

"Я твій", — десь чують дідугани (П. Тичина).

"П", — а.

"Я знаю, — сказав він, — минулого вже ніколи не вернеш".

"П, — а, — п".

Пряма мова може оформлюватися у вигляді діалогу, якщо передається розмова двох осіб. У такому випадку кожна репліка записується з нового рядка і без лапок.

Наприклад:

— *Не хочу! Не можу! Не знаю, як...*

— *Я покажу, як. Ось я зараз покличу його і покажу, як почати.*

— *Ні, ні!*

— *Побачиш, що зможеш. Ось зараз покличу. Він зразу розсердиться, нахнюпиться, це правда. Та я знаю, як до нього підійти, з якої сторони він одмикається. Дурненька, не бійся! Я тобі дам потайний ключик, я покажу стежечку до його серця.*

— *Ні, ні! Я не розумію! Не розумію!* (М. Куліш).

У драматичних творах діалоги і полілоги супроводжуються іменами дійових персонажів і в лапки не беруться.

Наприклад:

Оксана

*Ну як його ще більше стерегтися?
Вже й так немов замазалась у піч?!*

Степан

*Та от, наприклад, ти послати хочеш
ті гроші братчиці...*

Оксана (спустивши очі)

*Вже не пошлю.
Нехай пробачить, що ж, коли не змога.
Я напишу їй..*

Степан

*Краще не пиши
нічого, серце...*

Непряма мова

Непрямою називають чиясь мову, передану не дослівно.

Як правило, непряма мова є підрядною частиною складнопідрядного речення і приєднується до головної частини за допомогою сполучників *що, щоб, ніби, наче, мов, немов, неначе, часток хай, нехай*.

Наприклад: *Батько сказав мені, щоб я йшов мерщій на город. Вони казали, ніби твій син тільки що повернувся додому.*

Непряму мову можна легко перетворити у пряму і навпаки.

Наприклад: *Мати попросила: "Сходив би ти, сину, по хліб". — Мати попросила сина, щоб він сховався по хліб.*

Невласне пряма мова

Невласне пряма мова зустрічається тільки в художній літературі. Вона являє собою взаємопроникнення авторської і прямої мови.

Наприклад: *Вона йшла вулицею села, пробираючись поїд парканами. Ще тільки ледь-ледь сіріло. В деяких хатах почали мерехтіти поодинокі слабкі вогники — за туманом вони здавалися не електричними лампами, а маленькими лампадками. Нехай собі! У них там тепло, за тишиною, а їй тут так холодно. Дарма! Нічого не потрібно від них, що завдали такого страждання і незаслуженого сорому. Піду десь далеко світ за очі, щоб ніколи їх вже не побачити.*

Розділ VI

СТИЛІСТИКА

Стилїстика — це наука про стилі мовлення.

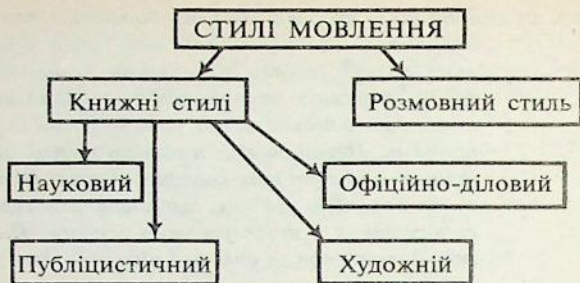
С т и л е м називається різновид літературної мови, тобто її функціональна підсистема, яка обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і має свої особливості, як лексичні, так і синтаксичні.

Кожен стиль має свою власну сферу функціонування, своє призначення, систему мовних засобів і стилістичні норми. Саме це і визначає стиль як такий.

Стилїстичною нормою називається норма використання слова чи форми у певному стилі чи з певним стилїстичним значенням.

Існування стилів зумовлюють практичні потреби суспільства. В залежності від ситуації мовлення мовець вибирає ті чи інші мовні засоби, тобто користується певним стилем.

В українській мові розрізняють такі основні стилі: науковий, художній, офіційно-діловий, розмовно-побутовий, публіцистичний, епістолярний.

Науковий стиль — це стиль наукової та освітньої діяльності.

Основним призначенням наукового стилю є повідомлення про певні результати наукових дослідів, експериментів тощо. Отже, матеріал повинен бути викладений строго логічно і послідовно, інакше основна мета не буде досягнута.

Звідси, основними ознаками наукового стилю є логічність, послідовність, використання точних понять (термінів), аналіз фактів та їх об'єднання, наявність пояснень та висновків.

Для наукової літератури характерне широке використання термінів або слів з термінологічним значенням, графіків, таблиць, цитування. В наукових роботах, як правило, відсутнє вживання особового займенника **я**, який замінюється займенником **ми** — це так звані правила наукового етикету.

Наукові тексти поділяються на розділи, параграфи, пункти та підпункти. У них переважають складні речення (складнопідрядні).

Переважає вживання іменників, а не дієслів.

Науковий стиль має свої підстили:

— власне науковий — для вузьких спеціалістів,

— науково-популярний — виклад певних наукових проблем у зрозумілій для широких мас формі;

— науково-навчальний — підручники, посібники, лекції.

Зразок наукового стилю:

Образне мислення П. Воронька, зрощене на народно-пісенному ґрунті, в ці роки вбирає досвід класичної спадщини, поет засвоює уроки світової поезії. Навіть сонет, який у 50-ті роки міг видатися П. Воронькові неприродним, стає формою, яка дисциплінує, організовує його художню думку. Поетичні ритми визначаються специфічним настроєм, що народжується у нього в момент сприйняття й переживання тих чи тих явищ дійсності. Це теж допомагає йому залишитися природним, щирим. Вдосконалюється поетове вміння через не-претензійні, але досить точні метафори, асоціації й символи розповісти про значне й змістовне, в частковому розкривати загальне, досягти у мініатюрах значних художніх узагальнень.

Офіційно-діловий стиль — це стиль офіційного спілкування у державних, законодавчих та громадських установах. Це стиль ділових паперів та ділових розмов.

Вживання офіційно-ділового стилю спрямоване на врегулювання ділових стосунків у правовій, виробничій та суспільній сферах.

Для офіційно-ділового стилю характерні документальність (кожний офіційний папір має характер документа), строго традиційна форма, лаконічність, чіткість, використання стандартних висловів.

У ділових паперах широко використовується суспільно-політична та адміністративно-канцелярська термінологія, специфічна ділова термінологія, не притаманна іншим стилям. Дієслова вживаються у безособовій формі та у формі наказового способу, відсутня емоційно-експресивна лексика.

Підстилі офіційно-ділового стилю:

— законодавчий — закони, укази, постанови, статuti;

- дипломатичний — міжнародні угоди, повідомлення, звернення;
- адміністративно-канцелярський — накази, розпорядження, довідки, заяви.

Зразок офіційно-ділового стилю:

*Постанова
Верховної Ради Української РСР*

*ПРО ПРОГОЛОШЕННЯ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ*

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою.

З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови Уряду та інші акти законодавства республіки.

1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження акта проголошення незалежності.

*Голова Верховної Ради
Української РСР
М. Київ,
24 серпня 1991 року*

Л. Кравчук.

Х у д о ж н і й с т и л ь — це стиль художньої літератури (поезії та прози). Основна мета художнього стилю — вплинути на читача, сприймача інформації, сформувати його як особистість, справити враження, розвинути естетично.

Для художнього стилю характерні образність, поетичність, широке використання художніх засобів. Лексика художнього стилю досить різноманітна. Вживаються різні види синонімів, антонімів, омонімів. Зустрічаються авторські неологізми-оказіоналізми, розмовні слова, жаргонізми, діалектизми, історизми, архаїзми, використо-

вуються фразеологізми. Широко вживаються дієслівні форми. Побудова речень теж різноманітна — прості (повні і неповні речення), складні речення.

Підстилі художнього стилю:

- епічні (епопея, роман, повість, оповідання, нарис);
- ліричні (поема, балада, пісня, поезія);
- драматичні (драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль).

Зразки художнього стилю:

- 1) *Мохнатий джміль із будяків червоних
спиває мед. Як соковито й повно
гуде і стелиться понад землю
ясного полудня віолончель!
Спочинь! На заступ вірний лобіпрись,
і слухай, і дивись, і не дивуйся.
Це ж сам ти вколо зеленню розлився,
огудинням прослався по землі.
Це ти гудеш роями бджіл брунатних,
на ясенових гілках сидючи,
ти по житах літаєш тонким пилом,
запліднюючи теплі колоски,-
і твориш ти з людьми і для людей
нові міста, та арки ажурові
над синіми провалями будуєш!*

(М. Рильський).

- 2) *З далекого туману, з тихих озер загірної комуни шеле-
стить шелест: то йде Марія. Я виходжу на безгранні поля,
проходжу перевали і там, де жевріють кургани, похиляюся
на самотню пустельну скелю. Я дивлюсь в даль. — Тоді дума
за думою, як амазонянки, джигітують навколо мене. Тоді все
пропадає... Таємні вершиники летять, ритмічно похитуючись,
до отрогів, і гасне день; біжить у могилах дорога, а за нею —
мовчазний степ... Я одкидаю вії і згадую... Воїстину моя
мати — втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть
на гранях невідомих віків. Моя мати — наївність, тиха жура
і добрість безмежна. (Це я добре пам'ятаю!). І мій немож-*

ливий біль, і моя незносна мука тепліють у лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом (М. Хвильовий).

Публіцистичний стиль — це стиль газет, журналів, стиль громадсько-політичної та культурної діяльності.

Основна мета публіцистичного стилю — справити враження на читача, активно вплинути на нього, переконати.

Тексти публіцистичного стилю поєднують у собі логічність викладу з високою емоційністю і образністю. В них широко використовуються емоційно забарвлені слова, художні засоби. Лексика публіцистичного стилю різноманітна — суспільно-політична, образна, інколи зустрічаються навіть розмовні елементи.

Підстили публіцистичного стилю:

- стиль засобів масової інформації (радіо, телебачення, газети, журнали);
- художньо-публіцистичний стиль (нариси, фейлетони, памфлети);
- науково-публіцистичний (критичні статті, огляди літератури).

Зразок публіцистичного стилю:

На Байковому кладовищі Києва, у віддаленому закутку, затіненому гущавиною дерев та кущів, стоїть скромний невеликий обеліск. Поодинокі відвідувачі навколишніх могил звертають увагу хіба на три барельєфи на тому обеліску — профілі жінки, чоловіка і юнака. Відтворений нижче факсимільний підпис Валер'яна Підмогильного здебільшого нікому з тутешніх перехожих ні про що не говорить.

Так, це могила сім'ї видатного українського письменника. Ми ще невпевнено вимовляємо ці слова, але завтрашній день їх узаконить, коли стануть органічним надбанням читача талановиті його оригінальні твори та численні переклади з європейської класики, популярні на Україні в 20 роках, коли ми в день народження будемо приходити сюди з квітами,

хоча й знатимемо, що тут поховані лише його дружина і 19-літній син, бо сам він розчинився у холодній безвісті сумно-звісного Соловецького концтабору восени 1937 року... (В. Мельник).

Розмовний стиль — це стиль побутового та виробничого спілкування.

Основна його мета — передача певної інформації у невимушеній формі.

Розмовний стиль — це найменш унормований з усіх стилів. Функціонує він, як правило, в усній неофіційній формі. Вибір лексики розмовного стилю вільний, широко використовуються емоційно забарвлені слова, діалектизми, просторічна лексика, скорочені назви тих чи інших реалій.

Речення прості, часто неповні (діалог), односкладні

Розмовне мовлення функціонує частіше у формі діалогів чи полілогів.

Зразок розмовного стилю:

— Подумай тільки, як довго! А ти не змінився ні на краплинку! Чого ти приїхав сюди? Щасливий ти! Студент — вільна людина.

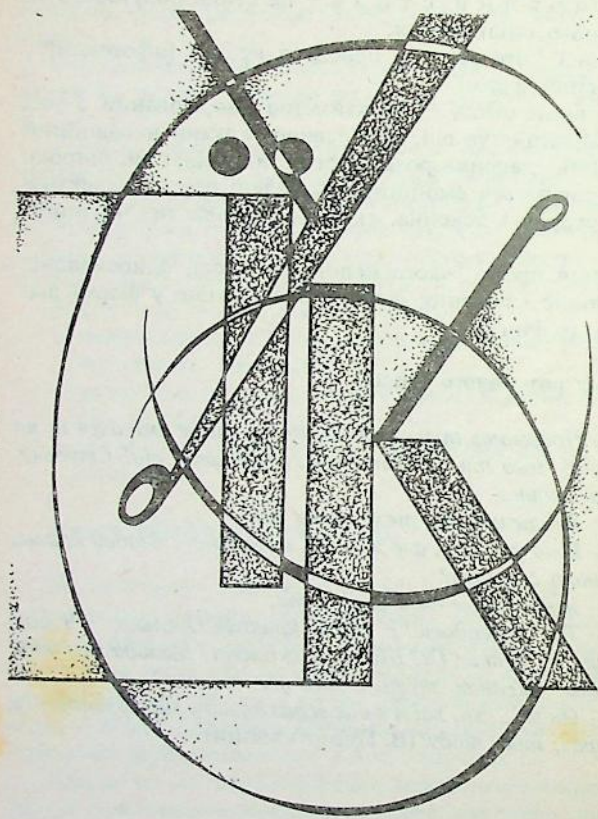
— Вчителювати теж гарна річ...

— Воно-то так, але ж... Ну, не важно... Вгадай краще, що зо мною скоїлось?

— Я ніколи не вмів угадувати.

— Тай не вгадаєш! — весело крикнув Оленько. — Я маю одружитися, брате! Га? Що на це скажеш? Молода моя теж учителька, Оксаною звуть... Чого ти смієшся?

— Он як..., ха, ха! А я оце зараз назад у місто поїду. Ну, так, зараз, зараз поїду! (В. Підмогильний).

Частина II

ОРФОГРАФІЯ І ПУНКТУАЦІЯ

Розділ I

ОРФОГРАФІЯ

Орфографія (від грецького *orthos* — “правильний” і *grapho* — “пишу”) — це система загальноприйнятих правил написання слів.

Цю систему правил називають ще правописом.

Українська орфографія оснований на трьох принципах: фонетичному, морфологічному та історичному.

За фонетичним принципом слова української мови пишуться так, як вимовляються.

Наприклад: *вода, сонце, щічка, льох.*

За морфологічним принципом значущі частини у сподієних словах записуються однаково, незважаючи на те, що деякі звуки вимовляються в них неоднаково в різних формах.

Наприклад: [см'ійéц':а]: *сміється* — *сміються*;
[рóби'с':а]: *робишся* — *робиш*.

За історичним чи традиційним принципом зберігається традиційне написання слів.

Наприклад: *багатур, лиман, кинджал, кишеня.*

Крім того, в українській мові діє смисловий чи диференційний принцип написання — вживання великої та малої літери.

Наприклад: *Земля* — *земля, Місяць* — *місяць.*

Слова, що змінили свій правопис

Аддис-Абеба, Алжир, Аргентина, Ассирія, бароко, беладона, бравісимо, Бразилія, Біблія, Бог, Божа Мати, Благовіщення, Вавилон, Ватикан, Вашингтон, Великдень, В'яземський, В'ячеслав, гаазький, Євангеліє, Жюль Верн, журі, інтермецо, карабаський, конвеєр, Коран, Корсика, лейпцизький, лібрето, Мавританія, Мадрид, Масниця, Мексика, парфумерія, парфуми, піанісимо, піваркуша, півогірка, пів'яблука, піцикато, Різдво, Сардинія, Сирія, Сицилія, Скандинавія, Спас, стакато, Тибет, феєрверк, фін, Флорида, фортисимо, Чикаго, Чилі.

Написання букви г

Буква *г* пишеться на позначення звука [г] в словах:

- ангіна
- аргумент
- вulgарний
- гава (*ворона, роззява*),
- газда (*хазяїн*)
- галаган (*горщик, монета з міді, ікра білої риби, поплавець*)
- галера
- гандж (*недолік*)
- глей
- гніт
- грати (*залізна решітка*)
- гречний
- гринджоли (*сани*)
- гуля
- гуральня
- габарит
- галантерея
- галаконцерт
- галон
- гастролі
- гатунок
- гвалт
- гвардія
- гетри

гільйотина
 гірлянда
 гладіатор
 глобус
 гобелен
 грот
 гротеск
 диригент
 елегантний
 регбі

Крім того, із буквою *г* пишуться деякі власні назви: Ван Гог, Гана, Ганді, Гватемала, Гвінея, Гегель, Гете, Гренада, Генуя, Гетеборг, Гоген, Голсуорсі, Гюго, Гринвіч, Ганг, де Голль, Рентген, Юнг.

§ 1. НАПИСАННЯ НЕНАГОЛОШЕНИХ *Е* ТА *И*

1. Треба змінити слово так, щоб ненаголошений голосний опинився під наголосом.

а) Слово змінюється таким чином.

Пиши ту ж букву, що пишеться в наголошеному складі.

Наприклад: весна́ — вéсна, земля́ — зéмлі, висóкий — вíсоко

б) Слово не змінюється таким чином.

Перевір за словником.

Наприклад: мину́лий, леміш, кишeня.

2. *Е* пишеться в таких випадках:

Таблиця 51

Правило	Приклади
У сполученнях <i>-ере-</i> та <i>-еле-</i> .	Дерево, мелене, берег, зелень, телепень, селезень, нерест.

Правило	Приклади
У суфіксах <i>-еня-</i> , <i>-ен-</i> , <i>-енк-</i> , <i>-еньк-</i> , <i>-ер-</i> , <i>-тель-</i> .	Мишеня, слоненя, кручений, замучений, Сазоненко, Горбенко, восьмеро, шестеро, величенький, товстенький, сонечко, горечко, синесенький, малесенький, тістечко, учитель.
Коли <i>e</i> випадний.	Травень – травня, вересень – вересня, справедливий – правда.
Коли <i>e</i> чергується з <i>i</i> .	Полетіти – політ.

3. *И* пишеться в таких випадках:

Правило	Приклади
В сполученнях <i>-ри-</i> , <i>-ли-</i> у відкритих складах між двома приголосними.	Кривавий, тривога, глитаї, кришити.

§ 2. НАПИСАННЯ АПОСТРОФА

Апостроф позначає твердість приголосного, після якого він стоїть.

Апостроф записується таким чином <'>.

Таблиця 52

Правила	Приклади	Зауваження
Після <i>б, л, в, м, ф</i> , що позначають тверді приголосні перед <i>я, ю, є, ї</i> .	б'ють, п'ють, п'ять, м'язи, в'їзд, ім'я, в'язка.	Якщо перед цими приголосними є приголосний, що належить до кореня, апостроф не пишеться:

Правила	Приклади	Зауваження
		<i>дзвякнути, мавпячий, тьмяний.</i> Проте: верб'я, торф'яний, черв'як.
Після <i>р</i> перед <i>я, ю, є, ї</i> .	бур'ян, подвір'я, пір'я, кур'єр.	Якщо звук [р'] м'який, апостроф не пишемо: <i>буряк, крякати, ряд, рясно, крючок.</i>
Після префіксів, що закінчуються на твердий приголосний, перед <i>я, ю, є, ї</i> .	під'їхати, під'язичний, пів'яблука, об'юшити, об'ємний.	Перед іншими голосними апостроф не пишеться: <i>безіменний, зумисне, зекономити.</i> В словах іншомовного походження апостроф також пишеться після твердого приголосного префікса: <i>ад'ютант, ін'екція, кон'юнктура.</i>
У слові Лук'ян та похідних від нього.	Лук'ян, Лук'яненко, Лук'янчук тощо.	
В словах іншомовного походження апостроф пишеться після букв <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р.</i>	комп'ютер, прем'єр, миш'як, інтерв'ю, Ак'яб, Монтеск'є.	Якщо роздільна вимова не чується, апостроф не пишемо: <i>бязь, люітр, кювет, бюро, Гюго, рюкзак.</i> Не пишеться апостроф перед буквосполученням <i>юо</i> : <i>серйозний.</i>

§ 3. НАПИСАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА

М'який знак пишеться:

- а) після м'яких приголосних *д, т, з, с, ц, л, н* у кінці слова: *паморозь, кінь, палець, муть, кравець, молодець, вінець, мідь, гніль, віталень, масниця, ходять, носять, співають.*
- б) у середині складу:
- у суфіксах *-зьк-, -ськ-, -цьк-*: *слизько, близький, паволоцький, криворізький;*
 - у суфіксах *-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-*: *маленький, швиденько, головонька, кривесенький, гарнесенько, здоровісінький, тонюсінький;*
 - після м'якого приголосного *л* перед приголосним: *дільце, шильце, мильце, рибальство, ковальство;*
 - у дієсловах на *-ться*: *готуються, нервуються, носяться, творяться, водяться.*

М'який знак не пишеться:

- після приголосного *р* на кінці складу: *повірте, ширте, дотепер, осетер, лікар, перукар, Харків, мірка;*
- після шиплячих: *ріж, ховаєшся, носишся, стараєшся, лікуєш;*
- у сполученнях *-нц-, -нч-, -лч-, -лц-*, що походять з *-нк-, -лк-*: *галка — галці, галчин; циганка — циганці, циганчин;*
- після м'яких приголосних (крім *л*), якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: *кінця, святковий, пісня, сьогодні, танцювати, сміятися.*
Але: *різьбяр, тьмяний;*
- між подвоєними приголосними: *життя, рілля, осінній, ранній, піддашся;*
- після *ц* на кінці слів: *кварц, паяц, шприц*, в словах іншомовного походження.

§ 4. НАПИСАННЯ ПОДВОЄНИХ ПРИГОЛОСНИХ

Подвоєні приголосні пишемо:

1. Коли збігаються однакові приголосні сусідніх морфем.
Наприклад: *оббігти, віддячити, піддашся, сонний, денний, годинник, юннат, військомат.*
2. У суфіксі *-енн-*, який має значення більшої міри ознаки.
Наприклад: *страшений, здоровенний, численний.*
3. У суфіксах *-анн-(-яни)*, що має значення неможливості виконання дії.
Наприклад: *невблагáнний, незрівня́нний, непримирéний*, а також у прикметнику *старáнний*.
4. У словах *благословенний, священний, огненний, блаженний*.

Увага!

У дієприкметниках, в яких суфікс *-ен-* стоїть не під наголосом, пишемо одне *н*: *зрівняний, сказаний, спечений*.

Порівняйте: *нездійснє́нний* (не може здійснитися) — *здійснені́й* (здійснився);

Нездола́нний (не можна здолати) — *нездо́ланий* (якого не подолали).

5. У словах *бовван, Ганна, ляний, овва, ссати, ссавці*.
6. Приголосні *д, т, з, с, ц, л, н, ж, ч, ш, щ*, що позначають подовжений звук і стоять після голосного.
Наприклад: *життя, гаддя, мотуззя, галуззя, рілля, колосся, затишся, збіжжя, паличчя*.
7. Перед *ю* в ор. відм. іменників жіночого роду III відміни з основою на м'який або шиплячий приголосний.
Наприклад: *сáлю — сіль, осíнню — осінь, повинíю — повинь, спові́ддю — сповідь, ніччю — ніч*.
8. У прислівниках типу: *зрання, навмання, спросоння, по-підвіконню*.

9. У формах дієслова *лити*: *лию, лєш, лє, лємо, лєте, лють*.

Запам'ятати: аннали, бонна, брутто, ванна, мадонна, манна, нетто, панна, пенні, тонна, білля (в значенні законопроект, але *біль*), булла, вілла, мулла, мірра.

Запам'ятати: агресія, акумуляція, алея, апарат, атестат, бароко, беладона, белетристика, бравісимо, ват (але власна назва Ватт), грип, група, идилія, інтелектуал, інтелігент, інтермецо, колектив, комісія, комуна, лібрето, панісимо, пщикато, стакато, фін, фортисимо, шасі.

§ 5. НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ

Таблиця 53

Префікс	Правило	Приклади
<i>З – (зі-, із-)</i>	Перед <i>к, п, т, ф, х</i> , пишеться <i>с-</i> , перед іншими – <i>з-</i>	спитати, сфотографувати, стерти, схитрити, скоїти, змазати, зчавити.
	Перед коренем, що починається з кількох приголосних, пишемо <i>зі-</i> .	зіпсувати, зістроїти, зізнатися, зібгати.
<i>Без-, роз-, через-</i>	Завжди на кінці пишемо <i>з</i>	безпечний, безсердечний, розчепити, черезсідельник, розсердитися.
<i>Від-, над-, од-, об-, понад-, пред-</i>	Завжди на кінці пишемо дзвінкий приголосний	надписати, відпитатися, одкараскатися.

Префікс	Правило	Приклади
<i>Пре-, при-, при-</i>	<i>При-</i> пишемо в словах: <i>прірва</i> , <i>прізвище</i> , <i>прізвисько</i> . <i>Пре-</i> пишемо в словах, що виражають більшу міру ознаки. В інших випадках пишемо <i>при-</i>	предобрий , прекрасний , прехитрий , премудрий ; прийти , прилетіти , придумати , прикрасити .

§ 6. НАПИСАННЯ СУФІКСІВ ІМЕННИКІВ

И пишемо:

1. Перед *к* у суфіксах іменників: *слоник*, *хлопчик*, *тортик*, *садівник*, *трудівник*, *робітник*, *котик*.
2. У словах іншомовного походження пишемо *и*, *і*, *ї*: *історик*, *механік*, *прозаїк*.
3. У суфіксі *-иво* в іменниках зі значенням збірності, результату праці: *меливо*, *мереживо*, *прядиво*, *вариво*.
Але: *марєво*.
4. У суфіксі *-ичок*: *носичок*, *возичок*, *столичок*, *коничок*.
5. У суфіксі *-ичк* (з *иц(я)*): *вуличка*, *горличка*, *столичка*.
6. В іншомовних суфіксах *-ир*, *-ист*, *-изм* після *д*, *т*, *з*, *с*, *ц*, *ж*, *ч*, *ш*, *р*: *бандурист*, *кавалерист*, *романтизм*.

Е пишемо:

1. У суфіксах: *-ечк(а)*, *-ечк(о)*, *-ечок*: *копієчка*, *кошечка*, *словечко*, *красьчок*, *гаєчка*.
2. У суфіксах *-еньк*: *Миколенька*, *доленька*, *подушенька*.

§ 7. НАПИСАННЯ СУФІКСІВ, ПРИКМЕТНИКІВ ТА ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

1. Суфікс *-ин-* пишемо у присвійних прикметниках після приголосних, крім *й*: *материн, Гальчин, сестрин, тітчин, бабин*.
2. Суфікс *-їв-* пишемо у присвійних прикметниках після *й*, голосних та апострофа: *зміїв*.
3. Суфікс *-їн-* пишемо після голосних, приголосного *й* та апострофа: *гороб'їний, солов'їний, зміїний, Софіїн*.
4. Суфікс *-ичн-* в іншомовних назвах після *д, т, з, с, ж, ч, ш, ц, р*: *критичний, історичний, граматичний, фонетичний, синтаксичний, генетичний*,
5. Суфікс *-ічн-* після інших приголосних в іншомовних словах: *орфографічний, морфологічний, академічний*.
6. Суфікс *-їчн-* пишеться в іншомовних назвах після голосних: *архаїчний*.
7. Суфікс *-ичн-* пишеться також в прикметниках, що утворилися від іменників з суфіксом *-иц(я)*: *вулиця — вуличний, столиця — столичний*.
8. Суфікс *-ов-* пишеться в прикметниках з наголошеною основою, що закінчується на твердий приголосний: *кварцовий, кизилловий, черепаховий*.
9. Суфікс *-ов-* пишеться також в прикметниках з наголошеним закінченням: *дощовий, польовий, бойовий, нульовий*.
10. Суфікс *-ев-* пишеться в прикметниках з наголошеною основою, що закінчується на м'який приголосний та шиплячий: *вермішелевий, парчевий, ситцевий, променевиий, дешевиий, свинцевий*.
11. Одна буква *н* пишеться у ненаголошених суфіксах прикметників та дієприкметників: *шкіряний, осідланий, застелений, посічений, вблаганий, обгороджений*.
Але: *невблаганний, незнищенний*.

§ 8. НАПИСАННЯ СУФІКСІВ ДІЄСЛІВ

1. В дієсловах та утворюваних від них від дієслівних іменниках та прикметниках пишеться суфікс *-ува-* (*-юва-*): *відмінювати* — *відмінюваний*, *відмінювання*; *наспівувати* — *наспівуваний*, *наспівування*.
2. Якщо перший голосний суфікса віддієслівних прикметників та іменників, що утворилися від дієслів з суфіксом *-ува-* (*-юва-*), наголошений, пишемо суфікс *-ова-*: *муштрувати* — *муштрований*, *копіювати* — *копійований*.
3. Іншомовний суфікс *-ир-* (*-ір-*) втрачається в українській мові, якщо це не спотворює зміст слова: *рос. формировать* — *укр. формувати*, *рос. бойкотировать* — *укр. бойкотувати*.
Але: *репетирувати*, *компостирувати*, *пікірувати*, *лавірувати*, *марширувати*, *буксирувати*.

§ 9. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ

Написання складних іменників

Складні іменники пишуться **р а з о м** в таких випадках:

1. Якщо вони утворюються за допомогою сполучного голосного.
Наприклад: *лісовоз*, *пароплав*, *вертоліт*, *кашовар*, *чорнозем*, *лісостеп*, *автодорога*, *радіостанція*, *велотренажер*.
2. Якщо іменник утворений від сполучення дієслова у формі наказового способу з іменником.
Наприклад: *перекотиполе*, *Нечуйвітер*, *Неїжмак*, *Перебийніс*, *Горицвіт*.
3. Якщо іменник утворений від сполучення кількісного числівника у формі родового відмінка з іменником.
Наприклад: *двадцятитонка*, *століття*, *п'ятиденка*, *десятирічка*.

4. Якщо першою частиною складного іменника виступають *пів-, напів-, полу-*.

Наприклад: *напівсон, пів'яблука, півмісяць, півкуля, півока, полумісяць, полумисок.*

5. Якщо іменник утворений з трьох і більше основ.

Наприклад: *тепло/електро/станція, авто/вело/гурток.*

Складні іменники пишуться через дефіс в таких випадках:

1. Якщо іменник утворений без сполучного голосного з двох іменників.

Наприклад: *диван-ліжка, лікар-терапевт, Івасик-Телесик, динамо-машина, мати-мачуха, генерал-лейтенант, учитель-математик, жар-птиця, свят-вечір, тонно-кілометр.*

Таблиця 54

Правило	Приклад
Одиниці виміру.	людино-день, пасажиро-кілометр, кіловат-година, тонно-кілометр.
Назви механізмів.	динамо-машина, дизель-мотор.
Військові звання, учені посади, ступені.	генерал-майор, член-кореспондент, прем'єр-міністр.
Перше слово називає ознаку предмета.	стоп-кран, Ведмідь-гора.

2. Якщо першою частиною виступають *віце-, екс-, лейб-, максі-, міні-, обер-*.

Наприклад: *міні-сукня, лейб-гвардієць, обер-майстер, екс-чемпіон.*

3. Деякі назви рослин та іншомовні назви частин світу.

Наприклад: *мати-й-мачуха, розрив-трава, брат-і-сестра, норд-ост, зойд-вест.*

4. Якщо іменник записується скорочено.

Наприклад: *л-ра, фіз-ра, ф-ка* тощо.

5. Якщо повторюються перші частини двох слів.

Наприклад: *радіо- і телепередачі.*

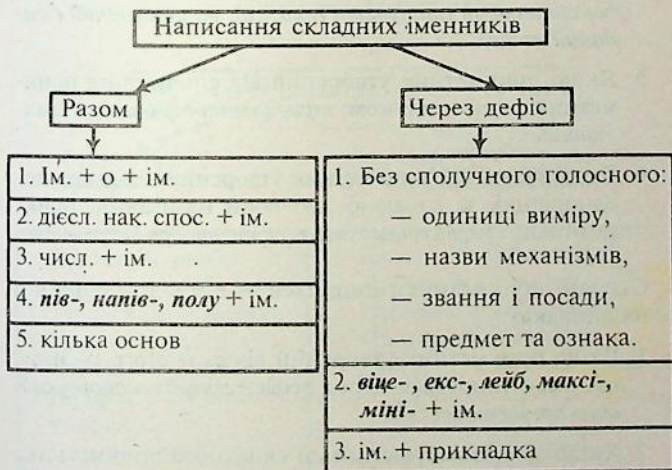
6. Якщо при іменнику стоїть інший іменник-прикладка.

Наприклад: *завод-веледень, дівчина-білявка, Дніпр-ріка.*

Але: *ріка Дніпр, силач хлопець.*

Запам'ятати: *люби-мене* (квітка), *амперметр, гальванометр, динамометр* (назви вимірювальних приладів).

Схематично це можна відобразити таким чином:

Написання складних прикметників

Складні прикметники пишуться разом в таких випадках:

1. Якщо вони утворені від складних іменників, що пишуться разом: *лісостеповий, чорноземний, автодорожний*.
2. Якщо прикметник утворений від сполучення іменника з узгодженим прикметником: *важкоатлетичний (від важка атлетика), чорносмородиновий (від чорна смородина), синьоокий (від сині очі)*.
3. Якщо прикметник утворений від сполучення дієслова з іменником: *газозварювальний (зварювати газом), картоплезбиральний (збирати картоплю), зерноочисний (очищувати зерно)*.
4. Якщо прикметник утворений від сполучення прислівника з дієприслівником та з прикметником: *глибокошановний (шанувати глибоко), вищезгаданий (згаданий вище)*.
5. Якщо прикметник утворений від сполучення прикметника з числівником: *тридцятиповерховий, п'яти-тонний*.
6. Якщо складний прикметник утворений з кількох неоднорідних за ознакою, що вони називають, прикметників: *старогрецька мова, складнопідрядне речення*.

Складні прикметники пишуться через дефіс в таких випадках:

1. Якщо прикметник утворений від складного іменника, який пишеться через дефіс: *генерал-майорський, віце-президентський*.
2. Якщо між двома частинами складного прикметника можна поставити сполучники *і, а*: *експериментально-дослідний, торгово-кооперативний, німецько-англійський, українсько-білоруський*.

3. Якщо частини складного прикметника називають кольори та їх відтінки: *зелено-жовтий, синювато-блакитний, темно-шоколадний, рожево-золотий*.

Але: *жовтогарячий* (один колір).

4. Якщо в складному прикметнику повторюються частини: *красний-красенький, добрий-предобрий, веселий-веселючий*.

5. Якщо перша частина складного прикметника має суфікси *-ико-(-іко), -ово-*: *військово-політехнічний, хіміко-біологічний, теоретико-практичний*.

Але: *військовозобов'язаний, військовополонений*.

6. Якщо складні прикметники називають власні географічні назви з першою частиною *північно-, південно-, західно-, східно-*: *Північно-Казахстанська область, Південно-Західна магістраль*.

Схематично це можна відобразити так:

Написання складних займенників

Таблиця 55

Разом	Через дефіс
<p>Займенники з частками <i>де-, оби-</i>.</p> <p>Наприклад: <i>дехто, децо, деякий, дечий, обихто, обицо, абиякий, абичий</i>.</p>	<p>Займенники з частками <i>будь-, -будь, казна-, хтозна-</i>.</p> <p>Наприклад: <i>будь-хто, що-будь, казна-який, хтозна-чий</i>.</p>

Написання числівників

- Складні числівники пишуться разом.
Наприклад: *п'ятдесят, шістсот, дванадцять, тридцять*.
- Складні числівники, останньою частиною яких є *-сотий, тисячний, -мільйонний, -мільярдний*, пишуться разом: *стодвадцятитисячний, трьохсотий, тридцятип'ятимільйонний, вісімнадцятимільярдний*.
- Складені числівники і дробові числівники пишуться окремо: *двадцять три, сто тридцять шість, одна дванадцята*.

Таблиця 56

Разом	Приклади	Окремо	Приклади
Складні числівники	тридцятий, вісімсот, сімдесят, чотирнадцятий.	складені числівники	сорок шостий

Разом	Приклади	Окремо	Приклади
Числівники з останньою частиною <i>-сотий, -тисячний, мільйонний, мільярдний</i> .	Стотисячний, вісімсотий, п'ятдесяти-трьохтисячний.	дробові числівники	три четвертих, двадцять п'ять сотих.

Написання прислівників

Таблиця 57

Разом прислівники пишуться в таких випадках:

Правила	Приклади
1. Якщо прислівники утворилися із сполучення прийменника з прислівником.	<i>віднині, донині, дотепер, відтепер, забагато, замало, задовго, набагато, надовго, навічно, назавжди, назовсім, наскрізь, насправді, невтямки, негаразд, отак, отам, отут, повсюди, позавчора, спозаранку, утричі, якнайшвидше тощо</i>
2. Якщо прислівники утворилися від сполучення прийменника з іменником.	<i>безвісти, безперестанку, вбік, ввечері, ввіч, вволю, вголос, вгорі, вгору, вдень, взимку, взнаки, відразу, вкрай, вкупі, влад, влітку, внизу, вночі, восени, впам'ятку, впень, вперед, впереміж, впереміш, вплав, вплач, вперек, впору, враз, вранці,</i>

Правила	Приклади
	<p><i>врозтіч, ввід, всередині, вслід, всмак, вцент, доверху, довіку, довкола, доволі, догори, додолу, додому, докупу, донизу, дотла, доценту, заміж, замужем, заочі, запанібрата, запівніч, зараз, заразом, зарані, зарання, засвітла, збоку, зверху, звіку, згори, здуру, ззаду, зісподу, знизу, зозла, зокола, зразу, зранку, зрання, зрештою, зроду, зсередини, набік, наверх, наверху, навесні, навиворот, навиліт, навідліг, навідріз, навік, навіки, навіч, нагору, надвечір, наперед, наперекір, напоказ, напочатку, насили, наскоком, наспіх, насподі, наяву, обіч, одвіку, опівдні, опівночі, опліч, побіч, посередині, скраю, спереду, убік, убрід, увечері, уголос, удень, украй.</i></p>
<p>3. Якщо прислівник утворився від сполучення прийменника з коротким прикметником.</p>	<p><i>заново, злегка, напевне, нарівні, помаленьку, потишеньку, сп'яну, звисока.</i></p>
<p>4. Якщо прислівник утворився від сполучення прийменника з числівником.</p>	<p><i>вчетверо, втрос, утрьох, учотирьох, заодно, спершу.</i></p>

Правила	Приклади
5. Якщо прислівник утворився від сполучення прийменника з займенником.	<i>внічною, нащо, почім, почому, втім.</i>
6. Якщо прислівник утворився від сполучення кількох прийменників з повнозначною частиною мови.	<i>завбільшка, завдовжки, завтовшики, завиширки, знадвору, навздогін, навзнак, навкидьки, навколо, навкруги, навулачки, навмисне, навпаки, навперейми, навпрямки, навпростець, навскіс, попідтинню, позавчора.</i>
7. Якщо складний прислівник утворений за допомогою складання основ.	<i>мимохідь, ліворуч, праворуч, повсякчас, чимдуж, нашвидкуруч, обабіч, очевидно.</i>
8. Якщо прислівник утворений за допомогою часток <i>аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-</i> .	<i>абиде, абиак, аніде, аніак, анічичирк, дедалі, деколи, чимало, щонайбільше, щонайкраще, щоночі, щораз, щосили, щохвилини, якомога, якраз, якнайменше.</i>

Через дефіс складні прислівники пишуться в таких випадках:

Таблиця 58

Правила	Приклади
1. Якщо прислівники утворені за допомогою префікса <i>по-</i> та суфіксів <i>-ому, -ки</i> .	<i>по-доброму, по-хорошому, по-нашому, по-німецьки, по-англійськи, по-українськи</i>

Правила	Приклади
2. Якщо прислівник утворений за допомогою префікса по- від числівників.	<i>по-перше, по-друге, по-третє і т.д.</i>
3. Якщо прислівник утворений за допомогою часток будь-, -небудь, казна-, -то, хтозна- .	<i>будь-коли, де-небудь, казна-де, хтозна-коли, так-то.</i>
4. Якщо складні прислівники утворені з двох прислівників.	<i>вряди-годи, сяк-так, десь-інде, десь-інколи тощо.</i>
5. Якщо складні прислівники утворені повторенням слова із службовими словами чи без них.	<i>будь-що-будь, віч-на-віч, всього-на-всього, тихо-тихо, де-не-де, ледве-ледве, коли-не-коли, от-от, хоч-не-хоч, як-не-як, пліч-о-пліч.</i>

О к р е м о прислівники (прислівникові сполучення) пишуться в таких випадках:

Таблиця 59

Правила	Приклади
1. Якщо прислівник утворений сполученням прийменника з іменником, що зберігає своє лексичне значення.	<i>без відома, без жалю, без кінця, без краю, без ладу, без пуття, без смаку, без угаву, в міру, в ногу, до діла, до ладу, до краю, до останку, до решти, до пня, до сьогодні, за кордон, за кор-</i>

Правила	Приклади
	<i>доном, з радості, з горя, на бігу, на голову, на диво, на скаку, на ходу, під силу, по правді, по сусідству, у стократ, через силу, як слід, як треба</i>
2. Якщо прислівникове сполучення містить в своєму складі два іменника та прийменник.	<i>з року в рік, з дня на день, з ранку до вечора, з понеділка до суботи, рік у рік, день у день, час від часу.</i>
3. Якщо прислівникове сполучення утворене з прикметника, числівника чи займенника з іменником.	<i>третього дня, таким чином, цим разом, глибокої ночі тощо.</i>
4. Якщо прислівникове сполучення складається з повного прикметника з прийменником.	<i>в основному, в цілому</i>
5. Якщо прислівникове сполучення складається із збірного числівника з прийменником <i>по</i> .	<i>по п'ятеро, по десятеро тощо.</i>

Це можна відобразити таким чином:

Таблиця 60

Написання прислівників
(прислівникових сполучень)

Разом	Через дефіс	Окремо
Прийм. + присл.	<i>по-</i> + <i>-ому(-ки)</i>	прийм. + ім. (зберіг. лекс. знач.)
Прийм. + ім.	<i>по-</i> + числ.	імен. + ім.
Прийм. + корот. прикм.	присл. + присл.	числ. + ім.
Прийм. + числ.	повн. + служб. + +повн.	займ. + ім.
Прийм. + займ.	<i>будь-, -небудь,</i> <i>казна-, -то,</i> <i>хтозна-</i> + присл.	прийм. + повн. прикм.
Прийм. + прийм. ... + повнозн. ч. м.	<i>по</i> + збірн. числ.	
Основа + основа		
Частки <i>аби-, ані-,</i> <i>де-, чи-, що-, як-</i> + повнозн. сл.		

Написання сполучників

Таблиця 61

Разом	Приклади	Окремо	Приклади
<i>Адже, аніж,</i> <i>втім, зате,</i> <i>мовби,</i> <i>начеб,</i> <i>начебто,</i>	Я ходжу до школи, адже мені вже десять років.	Сполучники з частками <i>б, би, ж, же</i> (<i>або ж, але ж,</i> <i>коли, хоч би</i>)	Все було б добре, коли б не сталася ця непри- ємність.

Разом	Приклади	Окремо	Приклади
<i>нібито, нібо, неначебно, отже, тобто, себто, отож, притому, причім, притім, щоб, якщо, якби</i>	Дощ іде, зате й сонце світить. — За те я тебе люблю, що посміхаєшся так гарно (слід відрізняти).	та складені сполучники (<i>тому що, через те що, незважаючи на те що, у міру того як</i> та ін.).	Ставало помітно світліше, тому що сонце почало сходити. Після того, як мені це сказали, я не можу спокійно спати.

Написання прийменників

1. Р а з о м пишуться складні прийменники, що утворені від прийменника з повнозначним словом: *внаслідок, замість, навколо, наприкінці, щодо, впродовж*.
Впродовж року ми не могли нічого зрозуміти і висловитись остаточно щодо корисності цього починання.
2. Разом пишуться прийменники, що складаються з двох прийменників: *заради, поміж, задля, проміж, посеред*.
Він так і застиг посеред двору, побачивши, що сталося з його хатою..
3. Прийменники з першою частиною *з-, із-* пишуться через дефіс: *з-за, з-посеред, з-поміж, з-понад*.
Він вирізнявся з-поміж усіх своєю статурою.
4. О к р е м о пишуться прийменникові сполучення: *в разі, під кінець, під час, що ж до*.
Під кінець уроку учні були надто стомлені, щоб активно працювати.

Написання часток

Частки поділяються на словотворчі та формотворчі. Словотворчі частки утворюють нові слова, тоді як формотворчі, відповідно своїй назві, утворюють форми того самого слова

Наприклад: *писав* — *писав би, хай пише*.

Як правило, формотворчі частки пишуться зі словом окремо.

Словотворчі частки можуть писатися зі словом разом, окремо та через дефіс.

Разом словотворчі частки пишуться зі словом в таких випадках:

Таблиця 62

Правила	Приклади
1. <i>Аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-</i> з будь-якою частиною мови.	<i>абихто, анітрохи, анічий, абиде, дечії, дедалі, дехто, чимало, щодня, щоправда, щосили, щораз, щохвилини, якщо, якби, якнайкраще.</i>
2. <i>Би (б)</i> в сполучниках.	<i>щоб, ніби, нібито.</i>
3. <i>Ж</i> у складі часток.	<i>авжеж, атож.</i>
4. <i>-Ся (-сь)</i> в дієсловах.	<i>сміятися, веселитись, старатися.</i>
5. Частка <i>не</i> в значенні префікса.	<i>недоля, ненавидіти, некрасивий, неначе, невдовзі, нехотя.</i>
6. Частка <i>не</i> у префіксі <i>недо-</i> .	<i>недобачати, недочувати, недосипати, недолік.</i>
7. <i>Ні</i> в займенниках.	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий.</i>
8. <i>Ні</i> з прислівниками.	<i>ніяк, ніде, ніколи, нітрохи, ніскільки, нізащо.</i>

Словотворчі частки пишуться через дефіс в таких випадках:

Таблиця 63

Правила	Приклади
1. Частки <i>будь-</i> , <i>-будь</i> , <i>-небудь</i> , <i>казна-</i> , <i>хтозна-</i> .	<i>хтозна-який</i> , <i>казна-що</i> , <i>будь-хто</i> , <i>що-будь</i> , <i>хтозна-де</i> , <i>казна-коли</i> , <i>будь-як</i>
2. Частки <i>бо</i> , <i>но</i> , <i>от</i> , <i>то</i> , <i>таки</i> , <i>що</i> підкреслюють значення слова.	<i>правда-таки</i> , <i>ходи-но</i> , <i>пиши-бо</i> , <i>десь-то</i> , <i>отакий-то</i> , <i>так-от</i> .
3. Частка <i>не</i> з власними назвами.	<i>не-Київ</i> , <i>не-Азія</i> .

Словотворчі частки пишуться окремо в таких випадках:

Таблиця 64

Правила	Приклади
1. Частка <i>що</i> в окремих сполученнях.	<i>дарма що</i> , <i>тільки що</i> , <i>хіба що</i> , <i>що ж до</i> .
2. Частка <i>то</i> в окремих сполученнях.	<i>що то за</i> , <i>що то</i> , <i>чи то</i> .
3. Частка <i>не</i> , що не є префіксом і виражає заперечення поняття.	<i>не день</i> , <i>а два</i> ; <i>не високий</i> , <i>а низький</i> ; <i>то не ліс шумить</i> , <i>то вода клекоче на камінні</i> .
4. Частка <i>не</i> з дієсловами.	<i>не писати</i> , <i>не думати</i> , <i>не хотіти</i> , <i>не радити</i> .
5. Частка <i>не</i> з прикметниками, що виступають у ролі присудка.	<i>цей день не довгий</i> .

Правила	Приклади
6. Частка <i>не</i> з діеприкметниками, при яких є пояснюючі слова.	іграшка не зіпсована маленькими дітьми.
7. Частка <i>не</i> з числівниками.	не три, не четвертий.
8. Частка <i>не</i> , що стоїть при підсилювальних прислівниках та окремих словах у функції присудка.	не зовсім, не цілком, не треба, не можна.
9. Частка <i>ні</i> в деяких стійких сполученнях.	ні те ні се, ні риба ні м'ясо, не туди ні сюди, ні кроку далі, ні на макове зерно.
10. Частка <i>ні</i> , що повторюється.	ні до чаю, ні до кави вас не можна запросити.

НАПИСАННЯ ЧАСТКИ НЕ

Частка *не* з іменниками

Таблиця 65

Разом	Окремо
1. Якщо можна замінити синонімом без <i>не</i> : <i>неласка</i> (суворість), <i>недруг</i> (ворог), <i>недовіра</i> (підозра).	1. Якщо є протиставлення: <i>не друг, а ворог; не довіра, а сумнів</i> .
2. Якщо без <i>не</i> не вживається: <i>нежить</i> , <i>негода</i> , <i>немовля</i> .	

Частка **не** з прикметниками:

Разом	Окремо
1. Якщо без не не вживається: <i>ненависний, негайний.</i>	1. Якщо є протиставлення: не красивий, а потворний; не чистий, а брудний.
2. Якщо можна замінити синонімом без не : <i>некрасивий</i> (потворний), <i>недобрий</i> (злий), <i>нечистий</i> (брудний).	

Частка **не** з дієсловами:

Разом	Окремо
1. Якщо без не не вживається: <i>ненавидіти, незчутися.</i>	Якщо звичайно пишеться окремо: <i>не писати, не ставити, не прагнути.</i>
2. Якщо є префікс недо- : недобачати, недочувати, недоробити	

§ 10. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Таблиця 66

Правила	Приклади
И пишеться:	
1. В загальних назвах після <i>д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р</i> (правило дев'ятки) перед приголосним.	дизель, динамо, директор, сирена, цирк, режим, ширма, риф, корида, типографія, тиран.

Правила	Приклади
2. У власних назвах після <i>д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р</i> перед наступним приголосним.	Антарктида, Алжир, Африка, Чикаго, Вашингтон, Лейпциг, Жиронда.
<i>І</i> пишеться:	
1. Після <i>д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р</i> перед голосними.	дислокація, конституція, діаграма, тріада.
2. Після інших приголосних за вимовою.	клієнт, бібліограф, мільйон, мільярд, геній.
3. На кінці невідмінюваних слів.	попури, журі.
4. На початку слова.	ідея, інерція, інтеграл, ілюктивний, ієрогліф
<i>Ї</i> пишеться:	
1. Після голосних.	наївний, альтруїзм, мозаїка, Каїр.
<i>Е</i> пишеться:	
1. Після приголосних.	театр, силует, територія, карета.
2. На початку слова за вимовою.	енергія, Енгельс, екватор.
<i>Є</i> пишеться:	
1. На початку слова за вимовою.	Європа, еретик, Євпаторія
2. Після апострофа, м'якого знака, голосних <i>е, і</i> , та приголосного <i>й</i> .	конвеєр, абітурієнт, кар'єра, Мольєр, Робесп'єр.
3. У слові <i>траєкторія</i> .	

Слід зазначити, що, на відміну від російської мови, в іншомовних словах, записаних українською мовою, пишемо *у*, а не *ю* в таких словах: *журі, парашут, брошура, Жюль Верн, парфуми, парфумерія*.

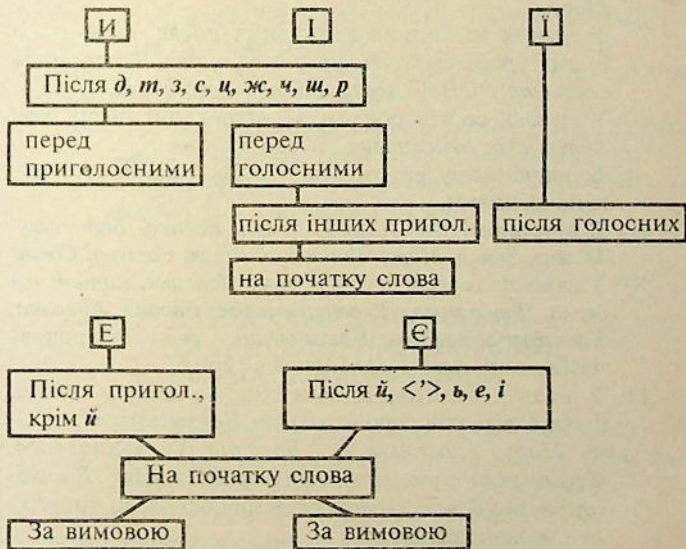
Як правило, приголосні в іншомовних словах не подвоюються: *грип, група, бароко, беладона, бравісимо, піанісимо*.

Зберігаються подвоєні приголосні в іншомовних власних назвах: *Марокко, Ніцца, Голландія, Руссо, Мюллер, Шиллер, Калькутта*.

Подвоєння зберігається також в ряді загальних назв: *аннали, бонна, брутто, нетто, ванна, мадонна, манна, мотто, нетто, панна, пенні, біль, булла, вілла, мулла, дурра, мірра*.

Подвоюються приголосні і на стику морфем при збігові: *інновація, імміграція, ірреальний, сюрреалізм, контрреволюція*.

Схематично це можна відобразити таким чином:

§ 11. НАПИСАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

В е л и к а л і т е р а в українській мові пишеться в таких випадках:

1. На початку речення.
2. У власних іменах, прізвищах, прізвиськах людей: *Тарас Григорович Шевченко, Каменяр, Петро Іванович Борщевський* тощо.
3. У псевдонімах людей: *Юрій Клен (Освальд Бургардт), Леся Українка (Лариса Петрівна Косач), Марко Вовчок (Марія Олександрівна Вілінська)* тощо.
4. У кличках тварин: *Сірко, Бім, Пушок, Мурчик*.
5. У назвах божеств та міфологічних істот: *Венера, Зевс, Перун, Ахіллес, Будда, Крішна*.
6. В іменах дійових осіб в казках та драматичних творах: *Мавка, Червона Шапочка, Лисиця, Снігурка, Дід Мороз*.
7. У назвах найвищих державних посад України та інших країн світу: *Президент України, Генеральний секретар ООН, Генеральний прокурор України*.
8. У назвах сортів рослин в спеціальній літературі: *Антонівка, Білий налив, Лісова красуня*.
В звичайному вжитку такі назви пишуться з маленької літери.
9. В астрономічних назвах: *сузір'я Великої Ведмедиці, Місяць, Земля, Марс, Чумацький Шлях, Сатурн, Сонце*.
10. У власних географічних назвах: *Донецьк, Китай, Голверла, Чорне море, Південний полюс, Європа, Америка, Кавказький хребет, Панамський перешийок* (родова назва пишеться з маленької літери).
11. У назвах вулиць, проспектів, бульварів, площ, шляхів, каналів, течій: *майдан Незалежності, вулиця Миру, проспект ім. Богдана Хмельницького, Стрийський парк, Північний морський шлях, Восно-грузинська дорога, Гольфстрім* (родові назви пишуться з маленької літери).
12. Усі слова у назвах груп або союзів держав: *Антанта, Балканський Союз, Організація Об'єднаних Націй*,

Європейське Економічне Співтовариство, Рада Безпеки .

13. У назвах держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць: *Україна, Китайська Народна Республіка, Князівство Монако, Сполучені Штати Америки.*
14. У першому слові назв державних, партійних, громадських та інших установ та організацій: *Верховний суд, Збройні сили України, Кабінет міністрів, Національна гвардія, Народна палата.*
15. У першому слові назв міністерств, різних установ та організацій: *Міністерство освіти України, Міністерство культури України, Донецький обласний відділ охорони здоров'я.*
16. У назвах заводів, шахт та інших підприємств: *фабрика "Червона рута", завод "Азовсталь"* (родові назви пишуться з маленької літери).
17. У назвах художніх творів, назвах газет, журналів тощо: *поема "Неофіти", пісня "Ой при горі, горі", газета "Правда України".*
18. У назвах вокзалів, станцій, портів тощо: *Донецький вокзал, станція Одеса Вантажна.*
19. У назвах релігійних свят та постів: *Різдво, Водохрещення, Великдень, Великий піст, Масниця* тощо.
20. У скорочених назвах установ та організацій: *Донецьквугілля, Укрінформ, Укркоопоб'єднання.*

§ 12. НАПИСАННЯ РОСІЙСЬКИХ ТА ІНШОМОВНИХ ПРИЗВИЩ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Російське *и* передається українським *і*:

- після букв на позначення приголосних, крім шиплячих.
Наприклад: *Панін, Пушкін, Головін;*
- на початку слова: *Іванов, Івашин, Івцов.*

Російське *и* передається українським *и*:

- після шиплячих: *Шилов, Щипачов, Чижиков*;
- після приголосних в іменах, утворених від спільних для обох мов слів: *Куликов, Рибов*, але: *Філіппов (а не Пилипов), Нікітін (а не Микитін), Ніколаєв (а не Миколаєв)*;
- у префіксі *при*: *Пригарін, Приточний*;
- у суфіксах — *-ик, -ич, -иц, — ищ, -ович, -євич*: *Ніколаєвич, Радищев, Гораєвич, Петриков, Куницин*.

Російське *и* передається українським *ї* після голосних, апострофа та м'якого знака: *Золоїмов, Ільїн, Мар'їн*.

Російське *е* передається українським *е*:

- після букв, що позначають приголосні: *Лермонтов, Телегін, Вознесенський, Черкашин*.
- у суфіксі *-ев*, що стоїть після *ж, ч, ш, щ, ц*: *Бестужев, Малишев, Ночев, Коршев, Гнатищев*.

Російське *е* передається українським *є*:

- на початку слова: *Євстигнеєв, Єрмолаєв, Єсенін, Єжов*;
- після голосних, апострофа, м'якого знака: *Агар'єв, Тольєв, Гараєв, Солом'єв*;
- у суфіксах *-єв, -єєв* після приголосних, крім *ж, ч, ш, щ, ц*: *Рафеєнко, Палєєв, Соломєєв, Дягілєв*;
- в середині слова, якщо російському *е* відповідає українське *і*: *Бедний, Серов, Лєсков*.

Російське *ё* передається українським *ю*:

- на початку слова і складу: *Йолкін, Йоркін, Соловійов, Муравійов*.

Російське *ё* передається українським *ьо*:

- в середині і в кінці складу: *Корабльов, Корьонкін*.

Російське *ё* передається українським *е*:

- якщо основа слова спільна для обох мов: *Артемов, Федоров*.

Російське *ё* передається українським *о*: якщо на нього

падає наголос і якщо голосний стоїть після *ч* або *щ*: *Слухачов, Ногачов, Борщов*.

Російське *э* завжди передається українським *е*: *Ернестов, Ефрос*.

Російське *ы* завжди передається українським *и*: *Чаплицін, Солженіцин*.

Розділ II

ПУНКТУАЦІЯ

§ 1. КОМА

В простому реченні кома ставиться в таких випадках:

Таблиця 67

Правила	Приклади
1. Між однорідними членами речення, якщо між ними немає сполучника, або сполучник протиставний.	Сниться мені поле, вечори барвисті, береги пахучі рідного Дінця (<i>В. Сосюра</i>). Червоні круглолиций, горить, а не сяє (<i>Шевч.</i>) Весело було нам жити, але так важко!
2. Між однорідними членами речення, якщо сполучник повторюваний.	Сонце обзолотило промінням і груші, і вишні, і яблука. Хотілось би тебе побачити, і обійняти, і розказати тобі про все своє життя.

Правила	Приклади
3. Перед сполучниками <i>а також, а то й, та, й, та ще</i> , що приєднують до перерахованого ще один елемент.	Ходить сонце небом синім, наче берегами, ще й сміється до людини теплими очами. Хочеться поїхати далеко, може, в Москву, а то й у Париж.
4. Перед другим з парних сполучників <i>не тільки...але й, не тільки...а й, як...так, не так...як, хоч...але, не стільки...скільки</i> при однорідних членах речення.	Побував я не тільки в містах рідної країни, але й за кордоном. Думається йому не так про навчання, як про рідне село, про матір, друзів далеких.
5. Перед словами <i>а саме, як-от, як</i> після узагальнюючих слів.	Усе цікавило молодих студентів, а саме: що будуть вчити, яка їх чекає практика, ну й, звичайно, як же вони будуть відпочивати.
6. При повторенні того самого слова.	Сонце, сонце сходить над землею! Весно, весно, завітай до нас, обігрій скоріш своїм ласкавим сонцем!
7. Після і перед звертаннями.	Мамо, знову я спішу до тебе, відігрітись серцем зболеним своїм. Ти б послухався мене, синку!
8. Після вигуків.	Ой, що ж це таке сталося! Ай-яй-яй, де ж це ви були?

Правила	Приклади
9. Після стверджувальних слів <i>так, еге, гаразд, авжеж, аякже</i> , після заперечення <i>ні</i> , запитання <i>що?</i> та підсилювальних слів <i>що ж</i> , якщо далі йде основне речення.	Так, я знаю правду найсвітлішу! Ні, не хочу кривою я жить! Що ж, так тому і бути – нічого не поробиш...
10. Перед <i>і</i> після вставних слів і вставних речень.	Кажуть, мудрість приходить з роками (<i>Л. Дмитерко</i>). А вона, уявіть, зупинилася в ту мить (<i>В. Сосюра</i>). По-перше, треба знати хоч назву предмета.
11. При виділенні порівняльних зворотів зі словами <i>як, мов, немов, наче, неначе, ніби, як, ніж</i> .	Дівчина, як калина червоная. По берегам розлогі верби, немов зелені рукави. На мулах нешвидких вона верталась із ясного саду, Ясна, як сад, і радісна, як сміх (<i>М. Рильський</i>).
12. При виділенні поширених і непоширених прикладок.	Допомагала їй дівчинка дочка Пимона Базалії (<i>А. Шиян</i>). Легенди про нього, Якова, створювали слободяни (<i>А. Шиян</i>).
13. При виділенні уточнюючих зворотів.	А барвінок притоптаний, колотину засихає, в'яне (<i>Т. Шевченко</i>). А там, за рікою, сплелись парубочі дзвінки, розгонисті, гарячі голоси (<i>М. Рильський</i>).

Правила	Приклади
14. При виділенні відокремлених членів речення (означень, додатків, обставин).	На відміну від рік, вода у ставках стояча. Батько сидів з веслом на кормі — веселий і дужий (О. Довженко). Часом я засинав ще до вечері, дивлячись на зорі, або на Десну, або на вогонь, де варилася каша (О. Довженко).

Кома не ставиться в таких випадках:

1. Між неоднорідними означеннями: *Усю гору перетинають ажурні металеві опори, по них біжать проводи високої напруги. Стояла темна осіння ніч над сонною землею* (П. Мирний).
2. Між однорідними означеннями з розділовим неповторюваним сполучником: *Побачив я батька і матір — аж серце потеплішало.*
3. Після вигука, що стоїть перед особовим займенником: *Ой ти, мати моя мила, ластівко моя!*
4. Перед порівняльним сполучником у фразеологічних зворотах: *Дощ лє як з відра. Хлопець почервонів наче рак.*
5. Перед сполучниками *мов, немов, ніби, наче*, що приєднують іменну частину іменного складеного присудка: *Серце моє наче жар. Руки стали як лід.*
6. Перед сполучником *як*, якщо зворот має значення “у ролі когось, чогось”: *Розглядаємо вашу пропозицію як спробу примирення.*

Кома ставиться в складному реченні в таких випадках:

Таблиця 68

Правила	Приклади
1. Між простими реченнями в складному безсполучниковому реченні.	Лише малий смуток говорить, великий — безмовний. Написана буква залишається, безси-де слово зникає. Після зими йде весна, після смутку — радість.
2. Між частинами складносурядного речення.	Боязкий називає себе обережним, а скупий — ошадливим (<i>Н. тв.</i>). А буде син, і буде мати, і будуть люди на землі (<i>Т. Шевченко</i>).
3. Між частинами складнопідрядного речення.	Поставив башту він на млиновій покрівлі, щоб увінчать себе у гордій тій будівлі (<i>М. Рильський</i>). Здобути глибокі знання можна тільки тоді, коли наполегливо працюєш з дня у день, з року в рік.

§ 2. КРАПКА З КОМОЮ В ПРОСТОМУ І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ

Крапка з комою ставиться в таких випадках:

Таблиця 69

Правила	Приклади
1. Між однорідними членами речення, якщо вони поширені.	Зустрів він долю в селі далекому; в заснулій під солом'яною стріхою хаті, що сховалась за густими деревами.

Правила	Приклади
2. Між поширеними простими реченнями в межах складного безсполучникового	Вчора ми, небожата мої, Раду радили глупу; Се хотів я сказати вам тепер Замість першого вступу. (І. Франко).
3. Між поширеними простими реченнями в межах складного складносурядного (або речення з різними видами зв'язку)	І на уста нам свіжість несказанна, що квіткою в крові не сохне; але голубить кораблі кохання, зустрівши сизокриле сонце. (В. Барка).
4. Між поширеними підрядними частинами в складнопідрядному реченні, що залежать від однієї головної частини.	Цей день, який я ніколи не забуду; який, немов дивна казка, завжди залишатиметься у моїй пам'яті приємним спога- дом, був просто чудовим.
5. Між незалежними реченнями, щоб підкреслити їх незалежність	Неосяжнеє любить вона, Вірить у невідоме; Фантастичнеє щоб досягнуть, Топче рідне й знайоме. (І. Франко).

§ 3. ДВОКРАПКА

Двокрапка ставиться в таких випадках:

Таблиця 70

Правила	Приклади
1. Після узагальнюючого слова перед однорідними членами речення	Наближення зими у всьому серце чує: і в шелесті листів, і в вітрі, і в стежках (В. Сосюра).

Правила	Приклади
2. У безсполучниковому реченні, якщо наступна частина розкриває зміст попередньої чи якогось слова, або називає причину дії попередньої частини.	Віз наш увесь дерев'яний: дід і прадід були чумаками (<i>О. Довженко</i>). Ліс — це не просто сосни та дуби: не одна там народилась думка, повна щастя, ніжності, журби (<i>М. Рильський</i>). Знаю я: ще прийде день щасливий.

§ 4. ТИРЕ

Тире ставиться в таких випадках:

Таблиця 71

Правила	Приклади
1. Між підметом і присудком, якщо обидва виражені іменниками, числівниками при відсутності дієслова-зв'язки.	Твої шляхи — відчай і камінь. (<i>В. Сосюра</i>). Тихі зорі. Ясні води — моя Україна (<i>В. Сосюра</i>). Тричі по три — дев'ять.
2. Між підметом та присудком, якщо один з них виражений інфінітивом.	Каменя один приділ — лежати! Вітрові один закон — лети! (<i>Є. Плужник</i>). Бути щирим — не всім зуміти! (<i>Є. Плужник</i>).
3. Перед словами <i>це, оце, то, ось, значить</i> при виражених іменником або інфінітивом присудках.	Краще слово — це слово правди, це слово сильне і безстрашне. Мати — ось те, що навечно пов'язує нас з рідною землею. Життя — це вічна боротьба... (<i>В. Сосюра</i>).

Правила	Приклади
4. На місці відсутнього члена речення (частіше присудка).	За всіма словами — холодний смерк, спустошені сади... (Є. Плужник). У голові твоїй — макуха. (В. Сосюра) В мене на кашкеті зірка п'ятикутна, а у серці — тьма (В. Сосюра).
5. Після однорідних членів речення перед узагальнюючим словом.	Він був готовий все мені віддати: життя і смерть, і душу і любов, — та я того не хочу, ні, не хочу... (Рос.).
6. Після однорідних членів речення, якщо далі речення продовжується.	Легенд біблійних мідь, вісон і злато — Все можемо на полотні віддати Чи на папір слухняний перелить (М. Рильський).
7. При виділенні прикладок, що стоять у кінці речення і перед якими можна поставити слова <i>a same</i> .	Знайшов собі він з чорними очима дівчиноньку — нову весну знайшов (М. Рильський).
8. При заперечному порівнянні.	Не хліб і мед слов'янства — криця! кріс! Не лагода Еллади й молитовність — Міцним металом налята безмовність, Короткий меч (М. Рильський) Будь же сином, А не естетом, І станеш ти не папіряним —Живим поетом! (М. Рильський).

Правила	Приклади
9. Між простими реченнями в межах безсполучникового складного речення, якщо наступна частина виражає наслідок перебігу подій першої частини.	Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав У незламнім завзяттю, — Підеш ти у мандрівку століть З мого духу печаттю (<i>І. Франко</i>). Довершилась України кривда стара, — Нам пора для України жити (<i>І. Франко</i>).
10. Між простими реченнями в межах складного, якщо їх зміст протиставляється.	А потім хтів тобі Мазепа Від серця широкого добра — Його ж ти зрадила і степом Пішла рабинею Петра. (<i>В. Сосюра</i>).
11. Як додатковий знак після коми перед повторюваним словом, що повторюється для підкреслення зв'язку між реченнями.	Він стояв на шляху, що вів його у рідне село, — на шляху, яким колись він вийшов звідси в життя, складне і повне всіляких несподіванок і переживань.
12. Для підкреслення паузи.	Воно проміння швидше, в нім — думка й почуття (<i>В. Сосюра</i>). Лиш любов — як у серці багнет... (<i>В. Сосюра</i>).
13. Між двома словами, що називають простір і час при пропущених словах <i>від...до</i> .	Москва — Київ, Донецьк — Львів, картини 18—19 століття.
14. Між двома власними іменами, що називають теорію, закон, вчення.	Закон Бойля — Маріотта.

§ 5. ТРИ КРАПКИ (...)

Три крапки ставляться в таких випадках:

Таблиця 72

Правила	Приклади
1. У кінці речення, якщо думка не закінчена.	Шум акацій... Посьолок і гони... Ми на гору йдемо через гать... А внизу пролітають вагони, І колеса у тьму цокотять... (В. Сосюра).
2. Для передачі хвилювання та уривчастості мови.	Напишеш, рвеш... і пишеш знову! І знов не так... і знов не те... (Є. Плужник).
3. В середині цитати, якщо частина цитати пропускається.	“Усе життя на еміграції Маланюк пильно стежив за подіями на окупованій батьківщині... тому творчість Маланюка позначена духовним зв'язком з літературними досягненнями на Україні”.

§ 6. ЛАПКИ (« »)

Лапки ставляться в таких випадках:

Таблиця 73

Правила	Приклади
1. При цитатах.	Василь Гришко пише, що “в українській підсоветській літературі найцікавішою людською постаттю лишився, безперечно, Володимир Сосюра”.

Правила	Приклади
2. Для виділення слів, що належать комусь іншому, не мовцеві.	Дійсно — вся ця т. зв. “справа Со- сюри” в зв’язку з віршем “Любіть Україну” звучить сьогодні справді трагічним “мементо” для України в СРСР (В. Гришко).
3. Для виділення слів, що вжива- ються з відтінком іронії чи презир- ства.	Такий собі “мудрець” знайшовся — не второпаєш, що і говорить!
4. У назвах заводів, фабрик, газет, журналів, орга- нізацій, паро- плавів, кіно- фільмів тощо.	Газета “Столичні відомості”, кінофільм “Роксолана”, роман “Людина і зброя”, вірш “Любіть Україну”.

Окремо слід розглянути розділові знаки в деяких ви-
падках у простому реченні та розділові знаки в складному
безсполучниковому реченні.

§ 7. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

I. Розділові знаки при відокремлених означеннях.

1. **К о м а м и** виділяється узгоджене означен-
ня, виражене прикметниковим чи дієприкметнико-
вим зворотом, що стоїть після означуваного слова.
Наприклад: *У неї були прекрасні очі, трохи сумні від
пережитого страждання. Над головами плавали ро-*

жеві хмарки, схожі на медуз (П. Панч). Це була перша мирна ніч, наповнена стомленою тишею і спогадами.

2. Комою виділяються прикметниковий та дієприкметниковий зворот у позиції перед означуваним словом, якщо вони мають додаткове обставинне значення.

Наприклад: *Осяяні першим промінням сонця, вони почували себе справді щасливими.*

3. Комою виділяються два і більше одиничних означень у позиції після означуваного слова, якщо перед ним уже є інше означення.

Наприклад: *Батько дивиться на посажену того року маленьку ялинку, зелену, трохи засніжену.*

4. Виділяються або не виділяються комою одиничні означення в позиції після означуваного слова, якщо перед ним немає іншого означення.

Наприклад: *На тракторі сиділа дівчина, кругловида, закітужена.. (О Гончар.)*

5. Тире ставиться за необхідності підкреслити відокремлення.

Наприклад: *Вразили Якова в ту хвилину її очі — сміливі, чіпкі, променисті, мов зорі (А. Шиян).*

6. Комою виділяється означення, що стоїть не безпосередньо біля означуваного слова.

Наприклад: *Жінка сіла на лавочку, згорблена, мовчазна (А. Шиян). Весела, усміхнена, з цієї фотографії на мене завжди дивитиметься мати.*

7. Комою, як правило, не виділяються неузгоджені означення. Вони можуть відокремлюватись тільки в тих випадках, коли несуть на собі особливе смислове навантаження.

Наприклад: *Жвава дівчинка, з ямочками на щоках, намагалась щось пояснити іншим дітям.*

II. Розділові знаки при відокремлених прикладках.

1. Прикладка виділяється комами:

— якщо вона стоїть після пояснювального іменника.

Наприклад: *До нас підійшов учитель, приземкуватий чорнявий чоловік з привітними добрими очима;*

- якщо вона, стоїть у позиції перед пояснюваним іменником і має причиновий відтінок значення.

Наприклад: *Вдумлива людина, він не міг не зрозуміти цих тонкощів поведінки інших. Природний співак, він любив пісні і в душі пишався своїм артистичним хистом (Дяч.);*

- якщо вона стосується особового займенника.

Наприклад: *Гарна мати і дружина, вона завжди прокидалася вранці першою — треба стільки справ переробити;*

- якщо вона має причиновий відтінок і вживається із сполучником **як**.

Наприклад: *Іван Семенович, як класний керівник 7-Г класу, вирішив повести своїх дітей на екскурсію;*

- коли вона приєднується за допомогою слів **наприклад, особливо, в тому числі, зокрема, як-от, а саме, так званий, навіть, на ім'я, родом, походження**.

Наприклад: *Треба обережно збирати гриби, тому що деякі з них, наприклад, мухомори та поганки, можуть бути шкідливими.*

2. Тире виділяються прикладки:

- що стоять у кінці речення.

Наприклад: *Зоя мовби стає на певний час тим осередком, де схрещуються розбурхані пристрасті багатых розпалених працею людей — бригадирів, механіків, обліковців (О. Гончар);*

- що мають всередині розділові знаки.

Наприклад: *Дівчина — білолиця красуня, що когось мені нагадувала, — все озиралася на той будинок у степену.*

III. Розділові знаки при відокремлених обставинах.

1. Комами виділяється обставина:

- виражена дієприслівниковим зворотом.

Наприклад: *Зимовими вечорами, сидячи за прядкою*

чи ткацьким верстатом, вона співала тихо й сумно, ніби в піснях розмовляла сама з собою (Олійник);

— виражена одиничним дієприслівником, якщо вона має значення часу, причини, умови або способу дії.
Наприклад: *Ішов, хитаючись, та старався нікому не потрапляти на очі: ще подумують, що п'яний;*

— виражена дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, що стоїть після сполучника, який стосується інших членів речення.

Наприклад: *Два вершники під їхали непомітно до хати і, пригинаючись, пройшли подвір'ям;*

— вживана зі словами незважаючи на, у зв'язку з, згідно з, завдяки, відповідно до, на відміну від, залежно від, внаслідок, наперекір, всупереч тощо.

Наприклад: *Всупереч власним бажанням, він все ж відправився на зустріч з цим старим знайомим.*

IV. Розділові знаки при уточнюючих членах речення

1. Уточнюючі члени речення виділяються комами. Уточнюючими можуть бути додатки, обставини, означення.

Наприклад: *А біля хати, попід самими вікнами, буяли квіти.*

2. Уточнюючі члени речення можуть виділятися і тире.

Наприклад: *Бо тільки так — верхи — можна було добутися сюди... (О. Гончар). Живемо, як і хотіли — весело. Гете був і є такий же, як Шекспір, — байдужий серед людського горя (Т. Осьмачка)*

Додатки відокремлюються досить рідко. Як правило, при цьому вони вживаються з прийменниками **замість, крім, опріч, за винятком**; прислівниками **особливо, зокрема, часом, часто, завжди**; частками **навіть, аж**; сполучниками **хоч, не тільки...але й**.

Наприклад: *Всі, окрім мене, були цілком задоволені.*

§ 8. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ
У БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ
СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Таблиця 74

Правила	Приклади
Двокрапка	
<p>1. Коли друга частина пояснює, доповнює першу, розкриває її зміст.</p> <p>2. Коли друга частина розкриває зміст одного слова першої частини (як правило, це дієслова типу знати, думати, бачити, чути, розуміти тощо).</p> <p>3. Коли друга частина називає причину того, про що говориться в першій.</p>	<p>Не бійтесь заглядати у словник: Це пишний яр, а не сумне провалля... (М. Рильський).</p> <p>О, знаю я: тобою це було засіяно прапредківські простори! І буде: під єдинеє берло збереться рід в величному Соборі... (Л. Мосендз).</p> <p>Ти не дивись, що буде там, Чи забуття, чи зрада: Весна іде назустріч нам, Весна в сей час нам рада (О. Олесь).</p>
Тире	
<p>1. Коли відбувається швидка зміна подій чи наявний раптовий наслідок.</p>	<p>Нарешті стихилась – і дивне диво сталось: уста, що і мене і весь мій рід кляли, мов квітка багряна, до мене простягли свій келих... (М. Рильський).</p>

Правила	Приклади
2. Коли зміст частин безсполучникового складного речення зіставляється чи протиставляється.	Прислухайтесь, як океан співає — Народ говорить (<i>М. Рильський</i>).
3. Коли перша частина називає час або умову того, про що говориться у другій.	Будеш рано вставати — багато встигатимеш. Хочеш їсти калачі — не сиди на печі (<i>Н. тв.</i>).

Це можна зобразити так:

- [...]: [пояснення, доповнення];
 [знати, бачити і т.д.]: [...];
 [...]: [причина];
 [...] — [...] (швидка зміна подій);
 [...] — [...] (протиставлення чи зіставлення);
 [час] — [...];
 [умова] — [...];
 [...] — [наслідок]
 [час, умова] — [наслідок].

§ 9. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Таблиця 75

Схеми	Приклади
A: "Пі(?, ...)"	Є така поезія Верлена, Де поет себе питає сам у гіркому каятті:

Схеми	Приклади
	“Шалений! Що зробив ти із своїм життям?” (Л. Костенко). І зневірився люд, і сказав: “Набрехали пророки! У пустині нам жить і вмирать...” (І. Франко).
А: “П”.	Мати попросила Павлуся: “Синку, сходи, будь ласка, по хліб”.
“П!(?, ...)” — а.	“То ти так і не зробив домашнього завдання?” — здивовано перепитав він друга. “Ходи-но сюди!” — якось сердито кликала його бабуся
“П”, — а.	“Що ж, так тому і бути”, — тихенько проказав чоловік.
“П, — а, — п”.	“Ось так і сталося, — розповідав сивий чоловік, — що я назавжди лишився жити в цьому місті”.
“П, — а. — П”.	“Я тобі так скажу, — рішуче заявив Іванко. — Нічого тут довго роздумувати — діяти треба”
“П! (? , ...) — а. — П”.	“Де набрались вони тих забав? — самі в себе питають. — Адже в нас не видали того, Не чували в пустині! Чи пророцькі слова перейшли в кров і душу дитині?” (І. Франко).

Схеми	Приклади
A: “П”, а.	Усі говорять: “Треба щось терміново робити, інакше ми просто загинемо”, але ніхто нічого не робить.
A: “П! (?, ...)” – а.	Тодось закричав що є сили: “Тікайте!” – та й побіг сам, як тільки міг.
“П” – “П”.	“Говоріть, говоріть” – “Що ж тут говорити...”.

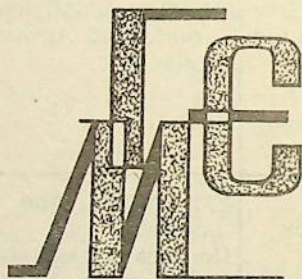
§ 10. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЦИТАТАХ

Таблиця 76

Правила	Приклади
1. Якщо цитата супроводжується словами автора, розділові знаки ставляться, як при прямій мові.	Тодось Осьмачка пише: “Коли трапляється мені велике горе, то завжди Шевченко, Шекспір і Гете встають передо мною, викликають гіркі думки, а під кінець дають втіху й заспокоєння”.
2. Коли неповна цитата вплітається в канву твору, вона пишеться з малої літери.	Був Сосюра навіть в охороні Петлюри (про те, між іншим, є згадка не тільки в споміні, а й у одному з його віршів, де говориться про те, як “груші в Петлюри я рвав у саду”) (В. Гришко).
3. Коли цитата наводиться не пов-	“Якби поетичний геній визначався ... індивідуальною непо-

Правила	Приклади
ністю, в середині ставляться три крапки.	вторністю стилю, відсутністю наслідуваних літературних або пісенних зразків та попередників — лірика Є. Плужника становила б найвище досягнення в цілому українському письменстві”, — пише Володимир Державін.
4. Якщо початок цитати пропущений, то ставляться три крапки. Коли така цитата стоїть на початку речення, вона пишеться з великої літери, в середині — з маленької.	“... Література наша — це не шлях до легкої слави, не спосіб заробітку і не розвага на дозвіллі, а чесне служіння народові, народному ділу, народній ідеї”, — говорив Б. Антоненко-Давидович.
5. Епіграфи пишуться без лапок	Україно моя, далі, грозами свіжо пропахлі, Польова моя мрійнице. Крапля у сонці з весла. Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі, Щоб з пожегу ти встала, тополею в небо росла. <i>А. Малишко</i>
6. Після цитати ставиться крапка, якщо вказівка на джерело стоїть внизу на наступному рядку.	“Отче наш! Коли можна, нехай мимо йде від мене чаша ця!...”. (Євангеліє від святого Маттея).

Правила	Приклади
7. Якщо вказівка на джерело іде зразу за цитатою, ця вказівка береться в дужки, а крапка ставиться після дужок.	“Мусимо признати, що це один з найкращих романів у нашому емігрантському середовищі...” (<i>О. Мох</i>).

Частина III

ДОДАТОК

СХЕМА ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ

1. Записати слово.
2. Поставити наголос.
3. Поділити слово на склади.
4. Визначити відкриті та закриті склади.
5. Визначити кількість звуків.
6. Визначити кількість букв.
7. Проаналізувати голосні.
8. Проаналізувати приголосні.
9. Прослідкувати можливі фонетичні зміни (чергування, спрощення).

Зразок: *Куток*.

1. Наголос на складі *ток*.
2. Два склади.
3. Склад *ку* — відкритий, склад *ток* — закритий
4. П'ять звуків.
5. П'ять букв.
6. Голосні [y], [o].
7. Приголосні [к], [т], [к]
[к] — глухий, твердий;
[т] — глухий, твердий.
8. Голосний [o] — випадний (*кутка*).

СХЕМИ МОРФОЛОГІЧНОГО РОЗБОРУ

Іменник

1. Записати слово.
2. Визначити початкову форму.
3. Визначити, є іменник загальною чи власною назвою.
4. Визначити, є іменник назвою істоти чи назвою неістоти.
5. Число іменника (чи вживається іменник в однині і множині, чи тільки в однині або множині).
6. Визначити рід іменника.
7. Відміна іменника.
8. Група відмінювання.
9. У якому відмінку стоїть іменник.
10. Яким членом речення виступає слово.

З р а з о к: Задрімають вітри на ланах.

На ланах — лан, загальна назва, неістота (*що?*), множина (вживається в однині і множині), чоловічий рід, друга відміна, тверда група, місцевий відмінок, в реченні виступає разом з прийменником у ролі обставини.

Прикметник

1. Записати слово (прикметник).
2. Визначити початкову форму (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Лексичне значення прикметника (називає ознаку за розміром, кольором, зовнішніми чи внутрішніми властивостями, за приналежністю тощо).
4. Визначити розряд прикметника за значенням (якісний, відносний, присвійний).
5. У якісних прикметників визначити ступінь порівняння.
6. Визначити групу за кінцевим приголосним основи.
7. Визначити рід прикметника.

8. Число прикметника.
9. У якому відмінку стоїть прикметник.
10. Яким членом речення виступає.

З р а з о к: Сей Оріон — то людськість уся, повна віри і сили, що в страшному зусиллі спішить до незримої цілі (І. Франко).

Страшному — прикм., (*страшний*), ознака за внутрішніми властивостями, якісний, звичайний ступінь, тверда група, середній рід, однина, місцевий відмінок, в реченні виступає означенням.

Числівник

1. Записати слово (числівник).
2. Визначити початкову форму (називний відмінок).
3. Визначити розряд числівника за значенням.
4. Визначити розряд числівника за будовою.
5. У якому відмінку стоїть числівник.
6. Яким членом речення виступає.

З р а з о к: П'ять учнів нашого класу отримали цього року прекрасні оцінки з усіх предметів.

П'ять — числівник, п'ять, власне кількісний, простий, називний відмінок, у реченні разом з іменником виступає підметом.

Займенник

1. Записати слово (займенник).
2. Визначити початкову форму (називний відмінок).
3. З якою частиною мови співвідносний займенник.
4. Визначити розряд займенника за значенням.
5. У якому відмінку стоїть займенник.
6. Визначити число.
7. Визначити рід, якщо можливо.
8. Яким членом речення виступає.

З р а з о к: Хто знає, чи любов, чи просто чад вина, веде її на огнище до шлюбу! (Л. Українка).

Її — займенник, вона, співвідносний з іменником, особовий, знахідний відмінок, жіночий рід, в реченні виступає додатком.

Дієслово

1. Записати слово (дієслово).
2. Визначити початкову форму (інфінітив).
3. Визначити стан дієслова.
4. Перехідне дієслово чи неперехідне.
5. Визначити вид дієслова.
6. Час дієслова.
7. Визначити дієвідміну.
8. В теперішньому та майбутньому часі визначити особу, в минулому — рід.
9. Визначити число.
10. Яким членом речення виступає дієслово.

З р а з о к: Чому втекти не смію з поля честі Або на власний меч грудьми упасти? (Л. Українка).

Не смію — дієслово, не сміти, дійсний стан, неперехідне, недоконаний вид, теперішній час, I дієвідміна, I особа, однина, в реченні виступає частиною присудка.

Дієприкметник

1. Записати слово (дієприкметник).
2. Визначити початкову форму (називний відмінок чоловічого роду).
3. Визначити рід.
4. В якому відмінку стоїть дієслово.
5. Визначити число дієприкметника.
6. Яким членом речення виступає.
7. Визначити стан і час дієприкметника.

З р а з о к: Засипана снігом ялинка стояла на узліссі.

Засипана — дієприкметник, засипаний, жіночий рід, називний відмінок, однаина, в реченні виступає означенням, активний стан минулого часу (суфікс **-л-**).

Дієприслівник

1. Записати слово (дієприслівник).
2. Вид дієприслівника.
3. Спосіб утворення дієприслівника.
4. Яким членом речення виступає дієприслівник.

З р а з о к: Вона йшла не поспішаючи.

Не поспішаючи — дієприслівник, недоконаний вид, утворений за допомогою суфікса **-ючи-**, в реченні виступає обставиною.

Прислівник

1. Записати слово (прислівник).
2. Визначити розряд прислівника за значенням.
4. Визначити ступінь порівняння (якщо можливо).
5. Від якої частини мови утворений прислівник.
6. Яким членом речення виступає.

З р а з о к: Жорстоко в правоті своїй Невірство не суди моє. З'явись, благослови. Зігрій, якщо ти є, якщо ти є!
(Д. Павличко).

Жорстоко — прислівник, способу дії (*як?*), звичайний ступінь порівняння (жорстокіше, найжорстокіше), утворений від прикметника, в реченні виступає обставиною

Прийменник

1. Записати слово (прийменник).
2. З якою частиною мови вживається прийменник.

3. Визначити відмінок повнозначної частини мови і значення, яке виражає прийменник разом з повнозначним словом.
4. Визначити, похідний чи непохідний прийменник.
5. Визначити тип прийменника за будовою.

З р а з о к: *Хтось заплутав зажурені віти в павутиння нитки золоті* (В. Сосюра).

В — прийменник, вживається з іменником у знахідному відмінку, непохідний, простий.

Сполучник

1. Записати слово (сполучник).
2. Визначити функцію сполучника.
3. Похідний сполучник чи непохідний.
4. Визначити тип сполучника за будовою.
5. Одиничний сполучник чи повторюваний.
6. Сурядний сполучник чи підрядний.

З р а з о к: *Можна вибрати друга і по духу брата, Та не можна рідну матір вибирати* (В. Симоненко).

Та — сполучник, з'єднує частини складного речення, непохідний, простий, одиничний, сурядний протиставний (**та** в значенні **але**).

Частка

1. Записати слово (частку).
2. Який відтінок у значення слова, словосполучення чи речення вносить частка.
3. Якщо частка формотворча, то яку форму слова вона утворює.
4. Якщо частка словотворча, то яку частину мови вона утворює.

З р а з о к: *Приторкнутись ти можеш близьенько, Приди-*

витись до його пильненько, Скинути з його прикраси й квітки, Одрізнити основу й нитки, — Адже часом найкраща тканина Під сподом — просто груба ряднина! (Л. Українка).

Адже — частка, емоційно-експресивна (стосується частини речення).

Вигук

1. Записати слово (вигук).
2. Визначити, що виражає вигук.
3. Похідний чи непохідний.
4. Визначити, якими розділовими знаками виділяється вигук в реченні.

З р а з о к: Ой, тяжко на світі сироті самому!

Ой — вигук, виражає страждання, сум, непохідний. в реченні виділяється комою.

СХЕМА МОРФЕМНОГО РОЗБОРУ СЛОВА

Морфемним розбором, або морфемним аналізом називається виділення у слові морфем (кореня, суфіксів і префіксів, основи, закінчення).

1. Визначити, є слово відмінюваним чи невідмінюваним.
(Спробувати змінювати слово за відмінками).
2. Якщо слово змінюване, виділити в ньому закінчення та основу.
3. Встановити, похідна основа чи непохідна.
4. Визначити корінь, суфікс, префікс. (Підібрати слова з тим же коренем та з тими ж афіксами).

З р а з о к: Ти виходиш одна, одинока, можливо, я знаю, Там, де хмара пливе і останній промінчик згаса.

Промінчик — слово змінюване (промінчика, промінчику, промінчиком), основа слова **промінчик**, закінчення нульове, корінь — **промін**, суфікс **-чик-**.

СХЕМА СЛОВОТВІРНОГО АНАЛІЗУ

Словотвірний аналіз передбачає не тільки виділення наявних у слові морфем, а й встановлення способів творення слова та основи його утворення (твірного слова).

1. Підібрати до слова найближче за морфемним складом спільнокореневе слово (твірне слово).
2. Визначити, якою морфемою відрізняється аналізоване слово від твірної основи (визначити словотворчий афікс).
3. Встановити, яким способом утворене слово.
4. Утворити словотворче гніздо (сукупність слів одного кореня).

З р а з о к: *Ой чого ти, тополенько, не цвітеш?* (О. Олесь)

Тополенько — твірне слово **тополя**, слово утворене суфіксальним (морфологічним способом) за допомогою суфікса **-еньк-**.

Тополя — **тополиний**, **тополя** — **тополенька**.

СХЕМА ЛЕКСИЧНОГО РОЗБОРУ

1. Записати слово.
2. Визначити початкову форму слова.
3. Повнозначне слово чи неповнозначне, конкретне чи абстрактне значення.
4. Багатозначне чи однозначне.
5. Пряме чи переносне значення має слово в контексті (реченні).

6. Яке слово за походженням.
7. Загальновживане чи обмеженого вжитку.
8. Активного чи пасивного вжитку.

З р а з о к: Важкий закон. І я його не зрушу. До цього болю що іще додаю? (Л. Костенко).

Болю — біль, повнозначне, абстрактне значення, од-нозначне, пряме значення, незапозичене, слов'янське, загальновживане, активного вжитку.

СХЕМИ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ

Словосполучення

1. Виділити словосполучення з речення і записати його.
2. Визначити головне і залежне слово.
3. Визначити тип словосполучення за головним словом (дієслівне, іменникове, прикметникове, прислівникове, займенникове, числівникове).
4. Визначити тип синтаксичного зв'язку: узгодження (повне, неповне), керування (сильне, слабке, безпосереднє, посереднє), прилягання.
5. Визначити тип відношень між компонентами словосполучення (означальні, об'єктні, обставинні).

З р а з о к: Я ваші очі пам'ятаю, як музику, як спів (П. Тичина).

Очі пам'ятаю — словосполучення, головне слово пам'ятаю, залежне — очі; дієслівне, керування, сильне, безпосереднє, об'єктні відношення.

Просте речення

1. Записати речення, встановити, що воно просте.

2. Визначити, яке речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
3. Визначити, окличне речення чи ні, стверджувальне чи заперечне.
4. Визначити будову речення: двоскладне чи односкладне (односкладне якого типу), поширене чи непоширене, повне чи неповне.
5. Визначити, ускладнене речення чи неускладнене.
6. Розібрати речення за членами речення і вказати, чим вони виражені.
7. Пояснити розстановку розділових знаків.

З р а з о к: *На свіжій ріллі під веселою дугою стояла його любов* (В. Стефаник).

Речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, неускладнене.

Любов — підмет, виражений іменником;

Стояла — присудок, виражений дієсловом;

Стояла де? на ріллі — обставина, виражена іменником з прийменником;

Стояла де? під дугою — обставина, виражена іменником з прийменником;

Любов яка? його — означення, виражене займенником;

Ріллі якій? свіжій — означення, виражене прикметником;

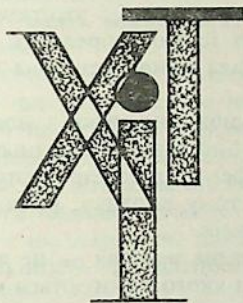
Дугою якою? веселою — означення, виражене прикметником.

Складне речення

1. Записати речення. Вказати, що воно складне.
2. Назвати вид речення за метою висловлювання.
3. Визначити граматичні основи кожного простого речення в складному.
4. Вказати спосіб зв'язку між частинами.
5. Визначити тип складного речення.
6. Пояснити розділові знаки.

З р а з о к: А жінці хто потрібен, якщо вона поет?
(Л. Костенко).

Речення складне, питальне, неокличне, два грамати-
чні центри (**хто потрібен, вона поет**), сполучниковий та
інтонаційний зв'язок (сполучник **якщо**), речення склад-
нопідрядне з підрядним умови. Кома між простими ре-
ченнями у складному перед підрядною частиною.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

- Алфавіт** — всі букви мови, розташовані в певному порядку.
- Антоніми** (від грецького *anti* — “проти” і *onoma* — “ім’я”) — це слова з протилежним значенням.
- Артикуляція** — (від латинського *artikulo* — “розчленяю”) — це рух і положення мовних органів при вимові певного звука.
- Архаїзми** (від грецького *archaios* — “старовинний, давній”) — це слова, що вийшли з ужитку. Архаїзми називають реально існуючі предмети, для називання яких в мові стала вживатись інша лексична одиниця.
- Асиміляція** — це уподібнення звуків у мовному потоці під впливом наступного чи попереднього звука.
- Афіксоїди** — це морфеми, що зустрічаються тільки в деяких словах, в тому випадку, коли корені виступають в ролі афіксів.
- Безсполучникове складне речення** — це таке складне речення, частини якого з’єднуються між собою за допомогою інтонації при відсутності сполучників та сполучних слів.
- Вигук** — це особливий розряд слів, які нічого не називають, а служать для вираження різних емоцій і волевиявлень.
- Відокремлені члени речення** — це члени речення, що виділяються за змістом та інтонаційно.
- Вставні слова** — це такі слова, які виражають ставлення мовця до повідомлюваної ним інформації.
- Вульгаризми** — грубі слова, які знаходяться поза межами літературної мови.
- Грамматика** (від грецького *grammatike* — “буквений”) — це розділ мовознавства, в якому вивчають структурні особливості слів нашої мови, закономірності їх змін, творення їх форм і способи побудови різноманітних моделей словосполучень і речень.

- Дієприкметник** — така форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією, яку предмет виконує або яка на нього спрямована
- Дієприслівник** — невідмінювана форма дієслова на *-чи, -ши*, що вказує на додаткову дію, пояснюючи дієслово.
- Дієслово** — повнозначна частина мови, яка означає дію або стан. Дієслово відповідає на питання *що робити? що зробити?*
- Додаток** — це другорядний член речення, що називає предмет, на який спрямована дія, стан або ознака, які називає присудок.
Додаток відповідає на питання непрямих відмінків: *кого? чого?; кому? чому?; кого? що?; ким? чим?; на кому? на чому?*
- Епітет** (від грецького *epitheton* “прикладка”) — це художнє означення, яке додається до назви предмета, виділяючи його якусь характерну ознаку та викликаючи певне ставлення до нього.
- Займенник** — це повнозначна частина мови, що вказує на предмети, ознаки, кількості, але не називає їх.
- Збірні іменники** — це іменники, що називають нерозчленовану сукупність предметів, що мислиться як єдине ціле.
- Звертання** — це слово чи група слів, що називають того, до кого звернена мова. Звертаннями можуть бути як власні, так і загальні назви.
- Ідіома** (від грецького *idioma* — “особлива властивість”) — це стійкий зворот, що виражає єдине поняття.
Ідіому можна замінити одним словом.
- Іменник** — повнозначна частина мови, яка має значення предметності. Іменники відповідають на питання *хто? що?*
- Інтерфікс** (від латинського *interfixum* — “поміжскріплювальний”) — це сполучний елемент, що використовується при творенні нових слів.
- Історизми** — це слова, які називають зниклі з реального життя суспільства предмети і поняття.
- Категорія стану** — це невідмінювана частина мови, до якої відносяться слова із значенням стану.

- Керування** — це такий тип підрядного зв'язку між компонентами словосполучення, при якому головне слово вимагає від залежного слова певної граматичної форми (відмінка).
- Книжна лексика** — це лексика, яка в основному обслуговує науковий стиль, публіцистичний та офіційно-діловий, зустрічається в художньому стилі.
- Кореневі морфемі** — це морфемі, які виражають основне лексичне значення слова.
- Корінь** — це коренева неподільна морфема, яка є спільною для всіх спільнокорених слів і містить основне лексичне значення слова.
- Лексикографія** (від грецького *lexikos* — “словесний” та *grapho* — “пишу”) — це розділ науки про мову, об'єктом вивчення якого є принципи систематизації слів та фразеологізмів, а також укладання їх у словники.
- Лексикологія** (від грецького *lexis* — “слово”) — це наука, що вивчає словниковий склад мови.
- Лексичне значення** — це реальний зміст, тобто те, що називає слово.
- Метафора** (від грецького *metaphora* — “перенесення”) — це перенесення назви з одного предмета на інший за схожістю ознак, якостей тощо.
- Метонімія** (від грецького *metonymia* — “перейменування”) — це перенесення за суміжністю.
- Міжстильова лексика** — це лексика, яка становить основу лексичної системи української мови та вживається в усіх стилях.
- Морфологія** (від грецького *morphe* — “форма” та *logos* — “вчення”) — це один з розділів граматики, що вивчає поділ слів на класи (частини мови) та зміну форм слів.
- Наголос** — це посилення голосу на одному із складів при вимові слова.
- Неологізми** (від грецького *neos* — “новий” та *logos* — “слово”) — це нові слова, виникнення яких пов'язане з появою нових предметів та понять. Неологізми поповнюють словниковий склад мови і

більшість з них з часом переходить до складу активної лексики.

Обставина — це другорядний член речення, що вказує на обставини дії, стану чи ознаки.

Однорідні члени речення — такі члени речення, які виконують однакові функції в реченні та залежать від одного слова.

Означення — другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета, його якість, властивість, приналежність, кількість або порядок предметів.

Омоніми (від грецького *homos* — “однаковий” та *опута* — “ім’я”) — це слова, що мають однакове звучання і написання, але різні значення.

Омофони — це слова, які однакові тільки за звучанням, але мають різне написання та значення.

Омоформи — це слова, що збігаються за звучанням в якійсь одній із форм.

Омографи — це слова, в яких однаковим є тільки написання, але звучання та значення різні.

Орфографія (від грецького *orthos* — “правильний” і *grapho* — “пишу”) — це система загальноприйнятих правил написання слів.

Цю систему правил називають ще правописом.

Українська орфографія базується на трьох принципах: фонетичному, морфологічному та історичному.

Орфоепія (від грецького *orthos* — “правильний” та *epos* — “мова, слово”) — це розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови.

Пароніми (від грецького *para* — “біля” та *опута* — “ім’я”) — це різні за значенням слова, що схожі за вимовою та в деяких випадках мають споріднені корені.

Підмет — це головний член двоскладного речення, що називає предмет, ознаку чи дію якого називає присудок.

Підмет відповідає на питання **хто? що?** Як правило, підмет в реченні виражається іменником або займенником.

Постфікс (від латинського *postfixum* — “прикріплений

після”) — це частки *-ся, -небудь, -будь, -но, -де*, що стоять в кінці слова і можуть утворювати нові слова чи форми того самого слова.

Префікс (від латинського *praefixum* — “прикріплений спереду”) — це морфема, що стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів або форм того самого слова.

Прийменником називається службова частина мови, яка служить для вираження відношень між предметами, а також відношення дії чи стану до предмета.

Прикладка є особливим різновидом означення. Означення це виражається іменником і дає предметові другу назву.

Прикметник — це частина мови, що виражає ознаку предмета безпосередньо або по відношенню до інших предметів. Прикметник відповідає на питання *який? яка? яке? чий? чия? чие?*

Прилягання — це такий різновид підрядного зв'язку між компонентами словосполучення, при якому залежне слово приєднується до головного лише за змістом. Залежне слово при цьому виражене невідмінюваною частиною мови.

Прислівником називається самостійна невідмінювана частина мови, яка виражає ознаку дії чи стану або ступінь вияву іншої ознаки та обставини.

Присудок — це головний член двоскладного речення, що виражає ознаку підмета чи дію, яку виконує підмет.

Просте речення — речення, в якому одна граматична основа.

За своєю структурою прості речення бувають двоскладними і односкладними, повними і неповними, поширеними і непоширеними.

Прості словосполучення — це словосполучення, які складаються з двох слів (компонентів), між якими встановлюється один вид синтаксичних відношень.

Пряма мова — це чужа мова, що передається без змін.

Пряма мова може складатися з одного або кількох речень, причому ці речення можуть бути різноманітними за будовою.

Пряма мова супроводжується словами автора, що можуть стояти перед нею, після неї або всередині прямої мови.

Пряме значення — це основне, первинне лексичне значення багатозначного слова, яке безпосередньо вказує на співвідношення слова з явищами реальної дійсності.

Речення — це граматично та інтонаційно оформлена синтаксична одиниця, яка є засобом формування, вираження і повідомлення думки.

Розмовно-літературна лексика — це лексика, яка допускається літературною нормою і може вводитись у словники. Ця лексика використовується в художньому та публіцистичному стилях.

Розмовно-просторічні слова — це слова, що не допускаються літературною нормою та майже не вводяться в словники. Вживаються виключно в розмовному стилі.

Синекдоха (від грецького *synekdoche* — “співпереймання”) — це вид переносного значення, при якому назву цілого замінює назва його частини.

Синоніми (від грецького *synonymos* — “однойменний”) — це слова, що по-різному називають одне і те ж поняття про предмет, явище, дію і т.д., але відрізняються одне від одного або відтінками значення, або стилістичним забарвленням.

Синтаксисом (від грецького *syntaxis* — “складання”) називається розділ граматики, що вивчає способи поєднання слів у словосполучення і речення, а також будову та типи цих одиниць.

Основними одиницями синтаксису є словосполучення і речення.

Склад — це частина слова, яка складається з одного або кількох звуків і вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.

Складений дієслівний присудок складається з допоміжного дієслова та інфінітива. В такому присудку інфінітив називає дію, а допоміжне дієслово вказує на реальність чи нереальність дії та її час.

Складений іменний присудок — складається з дієслова зв'язки та іменної частини, вираженої іменником, прикметником, дієприкметником, числівником, займенником.

Складним реченням називається речення, в якому дві і більше граматичні основи.

Складне словосполучення — це словосполучення, в яких більше двох компонентів, між якими встановлюється два чи більше види зв'язку.

Складний присудок — це присудок, утворений з двох, трьох чи чотирьох компонентів.

Складні присудки можуть бути дієслівними і іменними. Складний тричленний дієслівний присудок складається з особової форми дієслова, допоміжного дієслова у формі інфінітива та ще одного компонента у формі інфінітива.

Складний тричленний іменний присудок складається з особової форми дієслова, дієслова зв'язки у формі інфінітива та іменної частини.

Тричленний присудок змішаного типу складається із зв'язки, прив'язкової іменної частини та прив'язкової форми інфінітива.

Складнопідрядне речення — це речення, в якому частини нерівноправні за змістом і поєднуються особливою підпорядковуючою інтонацією та сполучниками підрядності.

Незалежна частина складнопідрядного речення називається головною. Від головної частини ставиться питання до залежної частини речення, яка називається підрядною.

Складносурядне речення — це таке складне речення, частини якого рівноправні за змістом і граматично і поєднуються сполучниками сурядності.

Серед складносурядних речень розрізняють:

— речення з єднальними відношеннями, які називають дії, що відбуваються одночасно або послідовно (єднальні сполучники *і, й*, та (в значенні *і*), *ні-ні, ані-ані*);

— речення з протиставними або зіставними відно-

шеннями, які називають дії, що зіставляються або протиставляються, існуючи паралельно (протиставні сполучники **а, але, проте, зате, та** (в значенні **але, однак**);

— речення з розділовими відношеннями, які називають події, що чергуються, або взаємовиключаються (розділові сполучники **або-або, чи-чи, то-то, не то-не то**).

Слово — основна одиниця мови. Слово має кілька функцій, основна з яких — номінативна, тобто функція називання. Слова бувають **повнозначними та неповнозначними**.

Словосполучення — це поєднання за допомогою підрядного синтаксичного зв'язку двох чи більше повнозначних слів.

Словосполучення завжди має в своєму складі головне і залежне слово. Головним є слово, від якого ставиться питання до іншого слова словосполучення.

Словотвір — це розділ науки про мову, що вивчає структуру слів, способи їх творення і засоби, за допомогою яких утворюються нові слова.

Сполучником називається службова частина мови, що виражає смислові відношення між однорідними членами простого речення і між частинами складного речення.

Стилістика — це наука про стилі мовлення.

Стилем називається різновид літературної мови, тобто її функціональна підсистема, яка обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і має свої особливості, як лексичні, так і синтаксичні.

Кожен стиль має свою власну сферу функціонування, своє призначення, систему мовних засобів і стилістичні норми. Саме це і визначає стиль як такий.

Стилістичною нормою називається норма використання слова.

Суфікс (від латинського *suffixum* — “підставлений”) — це морфема, що стоїть після кореня і утворює нові слова або нові форми того самого слова.

Транскрипція або **фонетичний запис**, передає на письмі точну вимову звуків, відображаючи ті зміни, яких звук зазнає в процесі мовлення.

Узгодження — це такий тип підрядного зв'язку між компонентами словосполучення, при якому залежне слово набуває тієї ж граматичної форми, що і головне, тобто узгоджується з ним в роді, числі і відмінку

Флексія (закінчення) (від латинського *flexio* — “згинання, перехід”) — це морфема, що стоїть після кореня або суфікса та виражає зв'язки між словами.

Фонетика (походить з грецького слова *phonetikos*, що означає “звуковий”) — це розділ мовознавства, який вивчає звуковий склад мови.

Фонетика української мови розглядає звукову систему саме цієї мови, вивчає умови творення звуків, їх класифікацію, зміни та чергування, що з ними відбуваються.

Основним об'єктом вивчення фонетики є звуки, які вважаються найменшими одиницями мовного потоку.

Фразеологізм — це стійке сполучення слів, що за своєю природою відрізняється і від слова, і від словосполучення.

Фразеологія (від грецького *phrasis* род. відм. від *phraseos* — “вираз” та *logos* — “вчення”) — це розділ науки про мову, який вивчає лексично неподільні сполучення слів, або фразеологізми.

Фразеологічні сполучення — це такі стійкі звороти, компоненти яких легко виділяються.

Сполучення не можна замінити одним словом.

Частини мови — це розряд слів, що характеризуються спільним загальним значенням (наприклад, іменник — значення предмета, прикметник — ознака), однаковими граматичними ознаками та спільними формами словозміни, а також однаковими синтаксичними функціями.

Частки — це службові слова, які надають цілим реченням або окремим словам нових відтінків. Це можуть бути

нові відтінки значення, емоційно-експресивні та модальні відтінки.

Чергування — це постійні закономірні зміни звуків в одній і тій же частині слова.

Числівником називається повнозначна частина мови, що означає кількість предметів або абстрактну математичну кількість та порядок предметів при лічбі.

КОРОТКИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

абéтка, -и, ж. те ж саме, що азбука — сукупність букв, прийнятих у писемності будь-якої мови і розмішених у певному порядку.

авто́граф, -а, ч. власноручний авторський рукописний текст або власноручний підпис на книзі, фотографії, картині тощо.

автопортрét, -а, ч. портрет художника, скульптора, виконаний ним самим.

авторитét, 1. -у, ч. загально визнаний вплив, значення особи, організації тощо. 2. а, ч. особа, що користується загальним визнанням.

áдрес, -а, ч. письмове, переважно ювілейне привітання, звертання до особи, установи.

адрéса, -и, ж. місце проживання чи перебування особи або місце знаходження установи, а також напис на конверті, бандеролі тощо.

адресáнт, -а, ч. той, хто посилає комусь лист, телеграму, повідомлення тощо, відправник.

адресáт, -а, ч. одержувач листа, телеграми, повідомлення тощо.

альманáх, -у, ч. збірка літературних творів різних авторів, які жили в один час.

амáтор, -а, ч. 1. той, хто охоче займається чим-небудь або кохається в чомусь. 2. самодіяльний актор, художник, музикант тощо.

амплуа, *невідм.* 1. ролі, що відповідають сценічним даним актора. 2. перен. характер роботи або обов'язків людини.

анонім, -а, ч. 1. автор листа або твору, що зумисне приховує своє прізвище. 2. лист без підпису, твір без зазначення імені автора.

анонс, -а, ч. попереднє оголошення про наступний спектакль, концерт, передачу, кінофільм тощо.

антологія, -ї, ж. *книжн.* збірка вибраних художніх творів (переважно одного жанру) різних авторів.

асиміляція, -ї, ж. 1. перетворення когось або чого-небудь на свій лад, уподібнення. 2. *біол.* засвоєння та використання рослинним або тваринним організмом необхідних для його розвитку речовин. 3. *лінгв.* уподібнення звуків мови.

аспéкт, -у, ч. точка зору, з якої розглядається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія.

афорізм, -у, ч. короткий влучний вислів, що виражає якусь важливу узагальнену думку.

байка, -и, ж. 1. м'яка ворсиста бавовняна тканина. 2. коротке алегоричне повчальне оповідання в прозовій або віршованій формі.

бандура, -и, ж. український народний багатострунний шипковий музичний інструмент з корпусом овальної форми.

барельєф, -а, ч. скульптурний твір, в якому опукле зображення виступає над плоскою поверхнею менш як на половину його об'єму.

бароко, *невідм.* стиль в архітектурі та мистецтві кінця XVII — середини XVIII століття, що характеризується підкресленою урочистістю, пишною декоративністю, динамічністю композиції.

беззастере́жний, -а, -е. який не викликає жодних застережень, необмежений ніякими умовами.

безнаста́нний, -а, -е. який ніколи не припиняється, безперервний.

безпідста́вний, -а, -е. позбавлений підстави, необґрунтований.

бенте́жити, -жу, -жиш. 1. викликати тривогу, хвилювання, непокоїти, хвилювати. 2. відчувати ніяковість, соромитися; викликати повну розгубленість у когось.

біографі́я, -ї, ж. 1. опис життя і діяльності якоїсь особи, життєпис. 2. життєвий шлях когось.

благогові́ти, -ію, -ієш. *книжн.* ставитись до когось або до чогось з глибокою пошаною.

боввані́ти, -ію, -ієш. здалека виднітися, показуватися.

брині́ти, -нить. видавати протяжний, дзвенячий звук; дзвеніти; (про комах) видавати при польоті одноманітні дрижачі звуки, дрижати.

брошу́ра, -и, ж. невелика (до 48 сторінок) книжка у м'якій паперовій обкладинці.

брутáльний, -а, -е. грубий у поведінці, жорстокий.

бру́тто, *невідм.* вага товару з упаковкою.

букіні́ст, -а, ч. торговець старими і рідкісними книжками

букле́т, -а, ч. рекламне видання або путівник на одному аркуші, що складається і не потребує розрізування під час читання.

бурéмний, -а, -е. 1. який буває під час бурі. 2. *перен.*

сповнений тривоги, хвилювань.

бучний, -а, -е. пишний, розкішний, дуже багатий.

бюст, -а, ч. 1. верхня частина людського тіла до пояса.
2. те саме, що погруддя.

варваризм, -у, ч. іншомовне слово або зворот, що порушує норми даної мови.

вдача, -і, ж. сукупність духовних особливостей людини, які проявляються в діях, поведінці; характер.

вєлич, -і, ж. 1. наявність у людини видатних рис, що вражають силою прояву в праці, творчості, почуттях тощо.
2. велике значення чогось.

вєльми, *присл.* дуже, в значній мірі.

вестибюль, -я, ч. передне приміщення у громадських, рідше у житлових будинках.

взірець, -я, ч. 1. те саме, що зразок. 2. те, що потрібно наслідувати, з чого треба брати приклад.

вибагливий, -а, -е. 1. якому важко догодити. 2. вишуканий, незвичний.

вівіска, -и, ж. 1. дошка, на якій зроблено напис, іноді з малюнком, що вказує на рід діяльності або назву установи, підприємства тощо. 2. *перен.* зовнішній, показовий бік чогось, що приховує правду, істину.

вид 1. -у, ч. 1. лице, обличчя. 2. краєвид.

вид 2. -у, ч. 1. різновид у ряді предметів, явищ тощо, тип. 2. *біол.* нижча одиниця в системі класифікації тваринних і рослинних організмів, що характеризуються певними, тільки їм властивими особливостями і входить до складу вищої одиниці, -роду. 3. *лінгв.* граматична катего-

рія, яка характеризує дію, стан відносно їх завершеності, тривалості в часі.

визначний, -а, -е. важливий за значенням, талантом тощо, який заслуговує на особливу увагу.

вираз, -у, ч. 1. вияв настрою, почуття на обличчі, в очах. 2. одиниця мови і мовлення, якій властиві стилістичні, діалектні та інші особливості.

віслів, -у, ч. одиниця мовлення, якій властива смислова цілісність; коротко висловлена мудра думка.

вистава, -и, ж. твір театрального мистецтва, спектакль.

виставка, -и, ж. публічний показ спеціально підібраних предметів, а також місце цього показу.

вітвір, -у, ч. 1. те, що створене кимось або чим-небудь і реально існує в тій чи іншій формі. 2. те, що є плодом чогось, результатом розумової чи духовної праці.

вітончений, -а, -е. 1. який відзначається вишуканістю. 2. розвинутий до досконалості, дуже гарний.

відгалуження, -я, с. 1. відросток або бокова гілка рослини чи її кореня. 2. частина, яка відходить, відхиляється вбік від чогось основного.

віддаль, -і, ж. простір, який відділяє предмет або місце від іншого.

відзив, -у, ч. 1. висловлена думка про кого- або що-небудь, оцінка когось або чогось. 2. *військ.* умовна секретна відповідь на пароль.

відображення, -я, с. 1. показ життя. вираження-ідеї в творі; те, що є наслідком якоїсь дії, впливу. 2. відбиття предмета на полірованій гладкій поверхні. 3. *філос.* відбиття у

свідомості явищ, предметів зовнішнього світу.

відтінок, -а, ч. 1. різновид якого-небудь кольору. відмінний від основного силою тону. 2. незначна видозміна смислу, значення, вираженого словом. 3. *перен.* додатковий вияв, властивість чого-небудь (почуття, настрою тощо).

відчуття, -я, с. 1. відображення мозком людини властивостей предметів об'єктивної дійсності, які безпосередньо впливають на органи чуття, стан організму при безперервному впливові подразників. 2. відчування як розуміння чогось, передчуття чогось.

візерунок, -а, ч. малюнок, що являє собою переплетення фігур, ліній, кольорів, тіней тощо; мереживо.

віньєтка, -и, ж. прикраса у вигляді малюнка, орнаменту на початку або в кінці книжки, глави, в альбомі.

віртуоз, -а, ч. 1. виконавець, який досконало володіє технікою виконання. 2. людина, яка досягла в роботі найвищого ступеня майстерності.

віха, -и, ж. 1. жердина (часто з якимось знаком), яка вказує шлях куди-небудь, позначає межі чогось. 2. *перен.* основні моменти в розвитку чого-небудь, які служать орієнтиром.

влучний, -а, -е. 1. який точно попадає у ціль. 2. *перен.* який точно, виразно, чітко відбиває суть предмета, явища.

в'розкип, *присл.* у різні боки, нарізно.

втілювати, -лю, -лиш. надавати чому-небудь реальну, конкретну форму, виражати в предметному образі.

вulgаризм, -у, ч. грубе чи лайливе слово або вираз, що перебуває поза нормами літературної мови.

вульга́рний, -а, -е. 1. який відзначається грубістю, непристойністю. 2. спотворений, перекручений щодо змісту.

галере́я, -ї, ж. 1. довге вузьке крите приміщення, що з'єднує окремі частини будинку. 2. підземний хід, що з'єднує окремі фортечні споруди або шахти. 3. верхні яруси театру, цирку тощо. 4. приміщення для виставки творів мистецтва. 5. *перен.* довгий ряд, перелік чого-небудь.

гармо́нія 1, -ї, ж. 1. злагодженість, взаємна відповідність різних якостей предметів, явищ, частин цілого. 2. у музиці — багатоголосий супровід мелодії, що органічно з нею поєднується.

гармо́нія 2, -ї, ж. музичний інструмент з металевими язичками, що приводяться в рух струменем повітря.

ге́ній, -я, ч. 1. найвищий ступінь обдарованості таланту людини, виразом якої є творчість, що має історичне значення для життя суспільства. 2. особа, яка володіє найвищим ступенем таланту, здібностей.

гіпе́рбола 1, -и, ж. стилістичний засіб навмисного перебільшення з метою посилення виразності.

гіпе́рбола 2, -и, ж. *матем.* незамкнена крива з двох віток, що утворюються при перетині площиною обох порожнин конуса.

гірля́нда, -и, ж. прикраса з квіток, гілок тощо, сплетених у вигляді ланцюга.

гобелén, -а, ч. декоративний килим з художньо витканим зображенням, картиною.

горі́лиць, *присл.* догори обличчям, навznak.

гравéр, -а, ч. художник або майстер, що вирізує зображення на дереві, металі, камені тощо.

гравіо́ра, -и, ж. зображення, одержане шляхом відбиття малюнка, вирізьбленого або витравленого на металевій пластинці чи спеціально підготовленій дошці.

градáція, -ї, ж. поступовість, послідовність у розміщенні чого-небудь при переході від одного до другого.

графі́ка, -и, ж. 1. вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є однотонний малюнок, виконаний переважно на папері олівцем, пером або пензлем; твори такого мистецтва. 2. *лінгв.* наука про письмо, яка досліджує співвідношення між буквами і звуками.

гуманіта́рний, -а, -е. який стосується суспільних наук, що вивчають людину і її культуру.

гума́нний, -а, -е. людяний у своїх діях і ставленні до інших людей.

гу́мор, -у, ч. 1. доброзичливо-глузливе ставлення до чого-небудь, спрямоване на викриття недоліків; здатність зобразити щось у комічному вигляді. 2. художній прийом у творах літератури і мистецтва, побудований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді; твір літератури і мистецтва, у якому використовується цей прийом. 3. внутрішній психічний стан, настрої.

далекося́жний, -а, -е. 1. який досягає великої відстані. 2. *перен.* який містить у собі передбачення; розрахований на майбутнє.

дебáти, -ів. обмін думками на зборах, засіданнях, тощо; дискусія.

дебі́ют, -у, ч. 1. перший виступ артиста на сцені; перший публічний виступ в якій-небудь галузі. 2. початок шахової чи шашкової партії.

деклама́ція, -ї, ж. 1. мистецтво виразного читання літера-

турних творів. 2. *перен.* малозмістовна, пишномовна промова, стаття тощо.

декорація, -ї, ж. художнє оформлення живописними або архітектурними засобами місць дії на театральній сцені; оздоблення, прикраса.

дереворіт, ч. 1. -у. техніка гравюри, яка полягає в опуклому вирізьбленні картини на дошці, з почорненої поверхні якої одержується відбиток. 2. -а. картина, яка відбита таким способом, гравюра.

дефініція, -ї, ж. *книжн.* коротке визначення якого-небудь поняття.

дизайнер, -а, ч. художник-конструктор, спеціаліст з художнього проектування предметів, які випускає промисловість, спеціаліст з оформлення приміщення.

дилогія, -ї, ж. два літературні чи музичні твори одного автора, пов'язані задумом, сюжетом і персонажами.

диригент, -а, ч. особа, яка керує оркестром, хором, оперною або балетною виставою.

дисиміляція, -ї, ж. 1. *біол.* процес руйнування органічних речовин, що входять до складу живих тіл. 2. *лінгв.* заміна в слові одного з двох однакових або схожих за вимовою звуків іншим, менш подібним.

дискредитація, -ї, ж. підрив довір'я до когось, приниження чийогось авторитету, гідності.

дискусія, -ї, ж. широке обговорення якогось суперечливого питання.

дисонанс, -у, ч. 1. муз. порушення співзвучності, негармонійне поєднання тонів. 2. *перен.* те, що відповідає чому-небудь, порушує гармонію чого-небудь.

діалéкт, -у, ч. наріччя, яке характерне для населення певної місцевості.

до́гма, -и, ж. 1. учення, поняття, ідея, які вважаються істинними за будь-яких умов. 2. основне положення якого-небудь вчення, що сприймається без доказів.

до́пис, -у, ч. стаття, повідомлення в газету, журнал тощо.

до́рóбок, -у, ч. те, що виготовлене, зроблене, створене кимось.

достóту, *присл.* цілком точно, точнісінько.

до́тéп, -у, ч. оригінальний, вдало сформульований вираз жартівливого або насмішкуватого змісту.

доцільний, -а, -е. який відповідає своєму призначенню, поставленій меті.

до́чáсний, -а, -е. 1. який існує до певного часу. 2. який настав раніше визначеного строку, передчасний.

дошкúльний, -а, -е. який завдає фізичного болю, неприємного відчуття; (*про слово*) їдкий, насмішкуватий.

дошéнту, *присл.* нічого не залишаючи, повністю, цілком.

дра́ма, -и, ж. 1. жанр літературних творів, написаних у діалогічній формі і призначених для сценічного виконання; літературний твір такого жанру з серйозним, але не героїчним змістом. 2. *перен.* подія, пов'язана з нещастям, стражданнями, переживаннями.

дуéт, -у, ч. музичний твір для двох інструментів або голосів з самостійними партіями для кожного; музика, спів у два голоси; склад виконавців з двох осіб.

духо́вний, -а, -е. 1. нематеріальний, зв'язаний з психіч-

ним життям, зі сферою ідей. 2. який стосується релігійного культу.

еволюція, -ї, ж. 1. процес зміни, розвитку чого- або когонебудь. 2. *філос.* розвиток, що відбувається шляхом поступових кількісних змін у межах однієї якості.

евфемізм, -у, ч. слово або вираз, що вживається замість незручних у певних умовах слів або виразів.

евфонія, -ї, ж. добір звуків у тексті поетичного твору, що створює певний ефект; уникнення нехарактерних для даної мови сполучень звуків.

езопівський, -а, -е. сповнений натяків, недомовок, алгорій з метою приховання справжнього змісту висловлювання.

експозиція, -ї, ж. 1. розміщення яких-небудь предметів, призначених для огляду. 2. *муз.* перша вступна частина музичного твору, що містить мотиви, які розвиваються в творі.

експрómт, -у, ч. промова, вірш, музичний твір, дотепний вислів, створені без попередньої підготовки, в момент виголошення.

еліпс, -а, ч. 1. плоска овальна крива лінія, у якої сума віддалей усіх точок від двох даних точок є сталою величиною. 2. *лінгв.* пропуск якого-небудь члена речення, який можна відновити з контексту.

епізód, -у, ч. 1. випадок, випадкова подія. 2. більш чи менш завершена, відносно самостійна частина художнього твору.

епілог, -у, ч. 1. заключна частина літературного твору, в якій коротко розповідається про майбутнє основних персонажів. 2. *перен.* кінець, розв'язка чого-небудь.

епопéя, -ї, ж. 1. великий художній твір, що відзначається широтою охоплення подій. 2. *перен.* складна і велика історія чого-небудь; ряд визначних подій.

éпос, -у, ч. жанр літературних творів, написаних у формі розповіді, на відміну від драми, лірики; героїчні народні пісні, думи, оповіді та інші твори цього жанру, в яких відображаються важливі події.

ерудіція, -ї, ж. глибокі, різнобічні знання в галузі чи в багатьох галузях науки.

ескіз, -а, ч. попередній начерк, нарис (картини, проекту).

естéтика, -и, ж. 1. наука про мистецтво як особливий вид суспільної діяльності. 2. система поглядів на мистецтво чи якийсь його рід, що їх дотримуються. 3. краса, художність чогось.

éтика, -и, ж. 1. наука, що вивчає мораль. 2. норми поведінки, мораль якої-небудь суспільної групи, професії.

етимологія, -ї, ж. розділ мовознавства, який вивчає походження слів.

етнографія, -ї, ж. наука, яка вивчає побут, звичаї, матеріальну та духовну культуру народів.

жанр, -у, ч. 1. вид творів мистецтва, який характеризується своєрідними спільними ознаками. 2. живопис на побутові теми; картини побутового сюжету.

жарт, -у, ч. те, що говорять або роблять не всерйоз, заради розваги, сміху.

журналістика, -и, ж. 1. збірн. періодичні видання. 2. праця, діяльність в журналах, газетах.

журі́, невідм., с. група спеціалістів, яка присуджує премії та нагороди на змаганнях, конкурсах.

забобо́н, -у, ч. 1. віра в існування надприродних сил, віщування тощо, основана на релігійних уявленнях. 2. помилкові погляди на щось, які стали звичними у житті певних верств населення.

завча́сний, -а, -е. 1. зроблений раніше, зроблений попередньо. 2. передчасний, який настає раніше назначеного терміну.

зага́дка, -и, ж. 1. короткий алегоричний опис предмета, явища, які треба відгадати, впізнати. 2. *перен.* щось незрозуміле, яке потребує дослідження або пояснення.

зага́л, -у, ч. широке коло людей, маса людей, громадянство.

за́очі, *присл.* за відсутності того, кого це стосується.

зарозу́млий, -а, -е. який показує свою перевагу над іншим, гордовитий, пихатий.

звіча́й, -ю, ч. 1. загальноприйнятий порядок, традиційно встановлені правила суспільної поведінки. 2. манера поведінки, прийнятий спосіб дії.

зміст, -у, ч. 1. суть, внутрішній смисл, значення чогонебудь. 2. перерахування глав чи інших складових частин книги, рукопису.

зразо́к, -а, ч. 1. показовий або пробний виріб, вірєць. 2. те, що потрібно наслідувати, з чого треба брати приклад. 3. тип будови, форма, вигляд чогонебудь.

зухва́лий, -а, -е. 1. нешанобливий, зневажливий, грубий. 2. сміливий, сповнений дерзання.

ідентичний, -а, -є. тотожний, цілком схожий.

ілюзія, -ї, ж. 1. оманливе, помилкове сприймання дійсності. 2. *перен.* безпідставна надія, нездійсненна мрія.

імпресіонізм, -у, ч. течія у мистецтві та літературі, метою якої є відтворення безпосередніх суб'єктивних вражень художника від дійсності.

ініціали, -ів. початкові літери імені та по батькові або імені, по батькові та прізвища.

інкрустація, -ї, ж. 1. прикраса, врізана у виріб, виготовлений з іншого матеріалу. 2. прикрашування засобом врізування у виріб, виготовлений з іншого матеріалу.

інтелєкт, -у, ч. розум, здатність мислити, думати.

інтер'єр, -а, ч. 1. архітектурно і художньо оздоблена внутрішня частина приміщення, будівлі. 2. в образотворчому мистецтві, зображення внутрішньої частини приміщення.

інтермецо, *невідм.* невеликий музичний твір довільної будови, іноді — самостійний оркестровий епізод в опері.

інтерпретація, -ї, ж. 1. тлумачення, пояснення, розкриття змісту чого-небудь. 2. основане на власному тлумаченні творче виконання якого-небудь музичного, літературного твору, драматичної ролі.

інтонація, -ї, ж. 1. ритмомелодичний лад мови, що залежить від підвищення або пониження тону при вимові. 2. манера, тон вимови, які виражають ставлення мовця до об'єкта висловлювання. 3. правильність чи неправильність взятого тону під час співу або гри на музичному інструменті.

іронія, -ї, ж. тонка насмішка, прихована зовні доброзичливою формою виразу.

ка́лька, -и, ж. 1. прозорий папір для копіювання малюнків, креслень; копія малюнка, креслення на такому папері. 2. *лінгв.* слово або вислів, утворені за зразком будови відповідного слова чи вислову з іншої мови.

канта́та, -и, ж. 1. урочиста пісня переважно для хору з інструментальним або оркестровим супроводом. 2. вид старовинного урочистого віршованого твору, написаного з приводу якої-небудь урочистої події.

капе́ла, -и, ж. хор професіоналів-співаків, інколи з участю інструменталістів.

карикату́ра, -и, ж. 1. малюнок, на якому щось зображено в навмисне спотвореному, смішному вигляді. 2. *перен.* смішна, невдала подоба чого-небудь, невдале наслідування чого-небудь.

карколо́мний, -а, -е. 1. через якого можна зламати шию, небезпечний для життя. 2. *перен.* який вражає складністю, незвичайністю, несподіваністю.

кате́горія, -ї, ж. 1. наукове поняття, яке виражає найзагальніші та найістотніші явища дійсності. 2. група, розряд однорідних об'єктів.

кварте́т, -у, ч. 1. музичний твір для чотирьох інструментів або голосів. 2. ансамбль з чотирьох музикантів, співаків.

кири́лиця, -і, ж. одна з старослов'янських азбук, що стала основою для сучасних українського, російського, білоруського та багатьох інших алфавітів.

класифіка́ція, -ї, ж. 1. система розподілу предметів або понять якої-небудь галузі на класи, відділи, розділи тощо за певними спільними ознаками. 2. розподіл предметів або понять якої-небудь галузі за певними спільними ознаками.

клинóпис, -у, ч. 1. письмо з рисочок у формі клинів, що вживалося у стародавніх народів близького сходу. 2. текст, написаний таким письмом.

книжкóвий, -а, -е. пов'язаний з книжкою, що стосується книжок.

кни́жний, -а, -е. 1. почерпнутий з книг, відірваний від практичної діяльності. 2. характерний тільки для письмового викладу, не властивий живій розмовній мові.

колéкція, -ї, ж. систематизоване зібрання однорідних предметів, що становлять наукову, художню, історичну цінність.

колíзія, -ї, ж. 1. зіткнення яких-небудь суперечливих, протилежних сил, інтересів, прагнень. 2. зображення життєвих конфліктів у художньому творі.

колорíт, -у, ч. 1. сукупність кольорів у картині; переважаючі кольори, які складають загальний тон картини, краєвиду, предмета. 2. *перен.* характерна особливість, своєрідність чого-небудь.

комéдія, -ї, ж. 1. драматичний твір з веселим, смішним сюжетом на відміну від драми, трагедії. 2. *перен.* смішна, весела пригода.

коментáр, -я, ч. пояснювальне чи критичне зауваження до певного тексту або книжки.

компіля́ція, -ї, ж. несамоствійний літературний чи науковий твір, виконаний на чужих матеріалах, без власного дослідження і творчого опрацювання джерел.

компози́ція, -ї, ж. 1. побудова художнього або наукового твору, зумовлена його змістом, характером і призначенням. 2. наука, теорія побудови творів мистецтва.

конфлікт, -у, ч. сутичка, зіткнення протилежних і незгідних між собою сторін, інтересів, думок, поглядів тощо.

концепція, -ї, ж. система взаємопов'язаних поглядів на певне явище; основний замисел, основна думка чого-небудь.

красніавство, -а, с. вивчення певної місцевості з погляду її природи, історії, економіки.

критика, -и, ж. 1. аналіз і оцінка вартості чогось. 2. літературний жанр, присвячений аналізу й оцінці поточних творів літератури і мистецтва.

кульмінація, -ї, ж. 1. проходження небесного світила через небесний меридіан, найвище або найнижче положення світила на небі. 2. *перен.* найбільш напружений момент розвитку дії, емоційного стану.

культура, -и, ж. 1. все, що створене людським суспільством і існує завдяки фізичній і розумовій праці людей, на відміну від явищ природи. 2. сукупність досягнень суспільства в науці, мистецтві, в організації державного і суспільного життя у кожен історичну епоху. 3. ступінь досконалості, досягнутий в опануванні тієї чи іншої галузі знання або діяльності. 4. розведення, вирощування, обробіток.

курсив, -у, ч. друкарський похилий шрифт з накресленням літер, подібним до рукописного.

лабіринт, -у, ч. 1. за давньогрецькою легендою, -палац з багатьма приміщеннями і заплутаними ходами, з якого важко вийти. 2. складні, заплутані стосунки, становище, з якого важко вибратися, знайти вихід. 3. *анат.* внутрішня частина вуха.

латинізм, -у, ч. слово або зворот, запозичені з латинської мови.

лауреат, -а, ч. 1. звання, яке надається за видатні досягнення в галузі науки, мистецтва, літератури тощо. 2. переможець фестивалю, конкурсу, який удостоєний цього звання.

легенда 1, -и, ж. 1. поетичне оповідання або народне сказання про якісь історичні події чи життя людей. 2. те, що здається неймовірним, вигаданим.

легенда 2, -и, ж. сукупність умовних позначень та пояснень до карти, малюнка.

лейтмотив, -у, ч. 1. основний мотив, тема, що повторюється протягом всього музичного твору. 2. *перен.* провідна думка, що неодноразово повторюється і підкреслюється.

лібрето, невідм. 1. словесний текст великого музичного твору — опери, оперети тощо. 2. план сценарію балету або кінофільму. 3. короткий виклад змісту п'єси, який звичайно видається окремою книжечкою.

лінгвістика, -и, ж. наука про мову, мовознавство.

література, -и, ж. 1. сукупність писаних і друківаних творів того чи іншого народу або всього людства. 2. вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова; сукупність творів цього виду мистецтва. 3. сукупність творів писемності для вивчення якогось питання.

літературознавство, -а, с. наука про художню літературу, її теорію та історію.

літопис, -у, ч. 1. у Стародавній Русі, -послідовний запис за роками історичних подій, виконаний їх сучасниками. 2. *перен.* регулярний запис будь-яких подій, історій чогонебудь.

логіка, -и, ж. 1. наука про закони і форми людського мислення. 2. внутрішня закономірність, властива явищам природи, суспільства і мислення. 3. *розм.* погляди, точка зору на що-небудь.

манєра, -и, ж. 1. спосіб виконання дії. 2. *мн.* спосіб поводитись в товаристві. 3. сукупність прийомів, характерних рис, формальних особливостей творчості.

мариніст, -а, ч. художник, що малює морські пейзажі, письменник, який пише про море.

мелодія, -ї, ж. 1. послідовність звуків, організованих ритмічно і ладово-інтонаційно, що створюють мотив, наспів. 2. наспівне співзвуччя.

мемуари, -ів, *мн.* літературний твір у формі записок про події минулого, учасником або свідком яких був автор.

метатéза, -и, ж. мимовільна перестановка звуків у слові.

мистéцтво, -а, с. 1. творча художня діяльність (музика, живопис, скульптура тощо). 2. досконале вміння, майстерність.

митéць, -я, ч. 1. той, хто творчо працює в одному з видів мистецтва. 2. *перен.* знавець своєї справи, людина, яка майстерно виконує що-небудь.

мініатюра, -и, ж. 1. малюнок або портрет малого розміру, витонченої роботи. 2. нарис, оповідання, музична або театральна п'єса невеликого розміру.

міф, -а, ч. 1. оповідь, переказ, що передає вірування стародавніх народів про богів і легендарних героїв. 2. *перен.* щось вигадане, неіснуюче.

міфологія, -ї, ж. 1. сукупність міфів якого-небудь народу. 2. наука про міфи.

мо́ва, -и, ж. 1. здатність говорити. 2. система словесного вираження думок, яка має певну звукову і граматичну будову і є засобом спілкування в людському суспільстві. 3. спосіб словесного вираження, стиль, властивий кому-небудь.

мовозна́вство, -а, с. наука про мову, її закони, будову, суспільні функції.

моза́йка, -и, ж. 1. зображення або візерунок, складений з окремих, щільно припасованих один до одного різнокольорових кусочків скла, мармуру, камінців тощо. 2. мистецтво складати такі зображення, візерунки.

навві́передки, *присл.* випереджаючи один одного.

навздога́д, *присл.* 1. натяками, манівцями. 2. навмання.

нага́льний, -а, -е. 1. який вимагає термінового виконання, якого не можна відкласти. 2. дуже потрібний, настійний.

на́глий, -а, -е. 1. несподіваний, раптовий. 2. невідкладний, терміновий.

напо́хваті, *присл.* під рукою, близько.

на́рис, -у, ч. 1. що-небудь написане, накреслене в загальних рисах; невикінчений малюнок, на якому позначено головні контури. 2. оповідний художньо-публіцистичний твір, який дає короткий виразний опис дійсності, фактів. 3. *мн.* назва спеціальної наукової праці, до складу якої входять дослідження з ряду взаємозв'язаних питань.

на́різний, -а, -е. відокремлений, не з'єднаний з іншими частинами цілого.

на́скрізний, -а, -е. 1. який проходить наскрізь через щось з виходом назовні. 2. який іде, пересувається від одного

пункту до другого без перешкод, без пересадок. 3. який зберігається протягом чого-небудь, від початку до кінця.

наслідувати, -ую, -уеш. 1. одержувати щось у спадок. 2. бути чиймсь спадкоємцем. 3. повторювати, відтворювати чийсь дії, рухи тощо.

натхненія, -я, с. стан творчого піднесення, приплив творчих сил.

наука, -и, ж. 1. система знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення та про способи плано-мірного впливу на оточуючий світ. 2. навички, знання, набуті в процесі навчання та життєвого досвіду. 3. напучення, повчальна вказівка.

нахил, -у, ч. 1. положення якогось предмета під кутом між вертикальною та горизонтальною площинами. 2. схильність, хист, любов до чогось.

нашвидку, *присл.* поспішаючи, квапливо.

невіглас, -а, ч. *розм.* неосвічена людина; людина, що не має достатніх знань, досвіду; неук.

некролог, -а, ч. стаття з приводу смерті кого-небудь, в якій подаються відомості про життя і діяльність померлого.

новатор, -а., ч. той, хто вносить і здійснює нові, прогресивні ідеї, принципи в якійсь галузі діяльності.

новела, -и, ж. невеликий розповідний художній твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

но́та 1, -и, ж. *перев. у мн.* умовні графічні позначення для запису музики; аркуші або зошити із записами музичних творів.

но́та 2, -и, ж. офіційне письмове звернення однієї держави до іншої.

нюа́нс, -у, ч. відтінок, ледве помітний перехід (у звуках, фарбах, судженнях).

обжи́нки, -ів, мн. свято з нагоди закінчення жнив; проти-
лежне, -зажинки.

о́браз, -у, ч. 1. зовнішній вигляд кого- або чого-небудь.
2. тип, узагальнений характер, створений письменником,
художником, артистом.

обря́д, -у, ч. ряд усталених традицією дій, які супровод-
жують якусь урочистість; звичний порядок, церемонія.

олта́р, -я, ч. у давніх народів — підвищення, на якому
принесли жертву богам.

о́пера, -и, ж. 1. призначений для виконання в театрі му-
зично-драматичний твір. 2. театр, де виконують подібні
твори.

опере́та, -и, ж. 1. призначений для виконання в театрі
музично-драматичний комедійний твір, в якому співи і
танці поєднуються з діалогами і монологам. 2. театр, де
виконують подібні твори.

опові́дання, -я, с. 1. словесний виклад яких-небудь подій.
2. прозовий художній твір невеликого розміру.

ора́тор, -а, ч. людина, яка виголошує промову; промо-
вець.

оригіна́л, ч. 1. -у. те, що є основою для відтворення,
копіювання тощо; текст, з якого роблять переклад на іншу
мову. 2. -а. незвичайна, часом химерна людина.

оркест́р, -у, ч. 1. група музикантів, які виконують му-
зичні твори під керівництвом диригента; ансамбль музич-
них інструментів. 2. місце перед сценою для музикантів в
оперному театрі.

орна́мент, -у, ч. 1. візерунок, що є прикрасою в архітектурі, образотворчому мистецтві або в художньому промислі. 2. *перен.* елементи, що прикрашають мову, музичний твір тощо.

осві́та, -и, ж. 1. процес засвоєння знань, навчання. 2. сукупність знань, одержаних в результаті систематичного навчання.

паві́льйо́н, -у, ч. 1. невелика легка будівля в садах, парках, що використовується для яких-небудь потреб. 2. споруда, призначена для розміщення експонатів виставки; приміщення, обладнане для кіно- та фотозйомки.

палі́тра, -и, ж. 1. дощечка або пластинка з вирізом для великого пальця, на якій художник змішує фарби. 2. *перен.* сукупність виражальних засобів у творчості митця, сукупність барв в окремій картині художника.

памфле́т, -а, ч. 1. жанр публіцистики, для якого характерне різке викриття якогось явища чи особи. 2. гостро сатиричний художній твір.

пам'я́тник, -а, ч. архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь когось чи чогось.

панегі́рик, -а, ч. 1. в античній Греції та Римській імперії — похвальна грамота над гробом померлого. 2. захоплена, піднесена похвала про кого- або що-небудь; літературний твір подібного змісту.

панора́ма, -и, ж. вид на місцевість, що відкривається з високо розташованого місця; великий, широкий простір, який можна оглянути з певної відстані.

папі́рус, -у, ч. 1. тропічна багаторічна рослина. 2. у стародавніх народів, зокрема у єгиптян — матеріал для писання, вироблений з цієї рослини.

пара́граф, -а, ч. частина тексту в середині розділу; цілісність.

парадо́кс, -а, ч. думка, що розходиться із загальноприйнятою, суперечить здоровому глузду, хоч насправді може бути вірогідною.

пара́одія, -ї, ж. 1. сатирично-гумористичний, літературний, музичний тощо твір, який у карикатурному вигляді наслідує інший твір. 2. *перен.* невдале наслідування чогось, яке спотворює те, що наслідують.

па́ртёр, -у, ч. 1. нижній поверх театрального залу. 2. відкрита частина парку перед будівлями.

па́сквіль, -я, ч. писання образливого, наклепницького змісту.

пасте́льний, -а, -е. 1. який виконаний м'яким кольоровим олівцем. 2. *перен.* неяскравого, лагідного тону.

патети́чний, -а, -е. сповнений пафосу, пристрасний, схвилюваний.

па́уза, -и, ж. 1. коротка перерва у мові, у звучанні музичного твору. 2. *перен.* проміжок; перерва у чому-небудь, між чимось.

па́фос, -у, ч. пристрасний запал, піднесення, а також їх зовнішній вияв.

пейза́ж, -у, ч. 1. загальний вигляд якоїсь місцевості; краєвид. 2. малюнок, картина, опис із зображенням природи.

пе́нзель, -я, ч. 1. знаряддя для малювання тощо з наконечником у вигляді пучка щетини і рукоятки. 2. *перен.* про мистецтво живопису, стиль художника.

передмова, -и, ж. невеличкий розділ на початку книжки, що містить відомості про видання чи його автора. 2. вступні відомості перед викладом.

передумова, -и, ж. попередня умова існування, виникнення, діяння чого-небудь; вихідний пункт якогось міркування.

переказ, -у, ч. 1. розповідь про минуле, що передається з покоління в покоління; виклад своїми словами прочитаного або почутого. 2. пересилання грошей поштою через банк; бланк для такого пересилання.

періпис, -у, ч. 1. зняття рукописної копії з чого-небудь. 2. опис всього або великої кількості чого-небудь, масовий облік населення, устаткування тощо.

пересічний, -а, -е. який нічим не виділяється; звичайний, середній.

перипетія, -і, ж. раптова зміна в житті людини, в якійсь події; несподіване ускладнення сюжету в художньому творі; 2. *мн.* переживання, складні життєві обставини.

персонаж, -а, ч. дійова особа в художньому творі.

персоніфікація, -ї, ж. надання явищам природи, предметам, поняттям властивостей тварини або людини; уособлення.

п'єса, -и, ж. драматичний твір, звичайно призначений для театральної вистави, або невеличкий музичний твір.

підручник, -а, ч. масова навчальна книжка — носій змісту навчального предмета, а також видів діяльності, визначених шкільною програмою.

пісня, -і, ж. 1. словесно-музичний твір, виконуваний однією особою або хором. 2. поетичний твір, звичайно

ліричний; частина великого віршованого твору, звичайно епічної поеми.

плагіат, -у, ч. видача чужого твору за свій; літературна крадіжка.

пла́стика, -и, ж. 1. мистецтво різьблення; образотворче мистецтво взагалі. 2. мистецтво ритмічних рухів тіла. 3. чітке, гармонійне з'єднання форм.

плеяда, -и, ж. група видатних діячів якоїсь епохи певного напрямку.

побут, -у, ч. загальний уклад життя, властивий народові, якійсь соціальній групі.

повість, -і, ж. 1. літературний художній розповідний твір, що займає проміжне місце між оповіданням і романом. 2. оповідання.

погруддя, -я, с. скульптурне зображення людини по пояс або по груди.

по́езія, -ї, ж. 1. словесна художня творчість; вірші, ритмічна мова. 2. поетичні твори. 3. *перен.* щось піднесене, ніжне і витончене.

по́ема, -и, ж. 1. жанр віршованого оповідного твору. 2. музичний твір ліричного або програмного характеру.

по́ет, -а, ч. автор віршованих поетичних творів; той, хто відзначається поетичністю.

поетичний, -а, -е. 1. властивий поезії. 2. гарний, сповнений поезії. 3. який відзначається емоційністю.

полеміка, -и, ж. публічна дискусія на політичні, літературні тощо теми в пресі чи при особистих зустрічах.

помірко́ваний, -а, -е. який не впадає у крайності; розважний, обачний.

попу́рі, *невідм.*, с. музична п'єса, в якій поєднано популярні мотиви пісень, танців, оперних арій тощо.

портре́т, -а, ч. 1. зображення особи на картині або на фотографії. 2. опис особи в літературному творі.

посвя́та, -и, ж. 1. *заст.* освячування кого-небудь або чого-небудь. 2. напис автора на початку твору, в якому визначається особа того, кому твір присвячується.

посі́бник, -а, ч. книга для навчання, підручник.

поста́мент, -у, ч. підставка для пам'ятника, статуї, колони.

пóчерк, -у, ч. 1. манера писання букв, характер письма. 2. *перен.* спосіб робити щось; стиль.

право́пис, -у, ч. загальноприйнята система написання слів якоїсь мови.

прем'є́ра, -и, ж. перша вистава п'єси в театрі, циркової, естрадної, концертної програм, перший показ кінофільму.

прі́тча, -і, ж. алегоричне оповідання з повчальним висновком; алегоричний вислів.

про́весна, -и, ж. рання весна.

промо́ва, -и, ж. публічний виступ на певну тему, звернений до слухачів, аудиторії; текст такого публічного виступу.

проо́браз, -у, ч. 1. те, що служить чи послужило зразком для наступного, майбутнього; образ майбутнього. 2. *літ.*

особа, що стала для автора зразком створення літературного персонажа; прототип.

про́філь, -я, ч. 1. обриси обличчя збоку. 2. *техн.* вертикальний розріз якої-небудь ділянки, поверхні предмета; вигляд, форма чого-небудь у розрізі. 3. сукупність основних рис, що характеризують господарство, професію, спеціальність.

псевдо́нім, -а, ч. приbrane прізвище або ім'я і прізвище, яким користуються письменники, артисти тощо замість власного прізвища або імені і прізвища.

публіци́стика, -и, ж. рід літератури, що висвітлює актуальні суспільно-політичні та інші проблеми сучасності в періодичних виданнях.

реалі́зм, -у, ч. 1. творчий метод літератури і мистецтва, що полягає в правдивому, історично конкретному і об'єктивному відтворенні дійсності; правдиве зображення дійсності. 2. здатність тверезо оцінювати оточуючу дійсність, виходити з реальної обстановки, життєвих умов тощо.

реда́кція, -ї, ж. 1. перевірка і виправлення тексту, підготовка до друку; редагування. 2. текст літературного або музичного твору, що одержав той чи інший вигляд при своєму створенні або в результаті подальших змін. 3. група осіб, що керують газетою, журналом. 4. приміщення, в якому працює колектив редакторів.

режисе́р, -а, ч. особа, яка керує постановкою спектаклю, кінофільму або якоїсь програми.

ре́пліка, -и, ж. 1. коротке висловлювання, зауваження одного співбесідника на слова іншого. 2. коротке зауваження з місця щодо змісту промови оратора, доповідача. 3. елемент сценічного діалогу; відповідь дійової особи на слова партнера, а також останні слова одного персонажа, за якими наступає мова другого.

репортаж, -у, ч. жанр публіцистичної прози; інформація, розповідь про поточні події, відомі авторові на підставі власного спостереження.

реферат, -у, ч. 1. доповідь на основі опрацювання якого-небудь питання. 2. короткий виклад змісту наукової праці, книжки тощо.

рецензія, -ї, ж. стаття, що містить у собі аналіз і оцінку наукового або художнього твору, спектаклю, концерту.

ритм, -у, ч. 1. рівномірне чергування яких-небудь елементів. 2. рівномірний, злагоджений хід, протікання чогось.

ро́зпис, -у, ч. 1. настінний живопис. 2. писемний перелік, список чого-небудь. 3. таблиця, в якій міститься вказівка на час, місце, послідовність здійснення чогось.

ро́зповідь, -і, ж. 1. усне, словесне повідомлення про когось або що-небудь. 2. що-небудь, написане для повідомлення; опис якоїсь події, дії, що відбувається.

ромán, -у, ч. жанр художньої літератури; великий, складний за будовою епічний твір, у якому широко охоплені життєві події певної епохи, багатогранно і у розвиткові змальовані персонажі.

салóн, -у, ч. 1. загальна вітальня у готелі; комфортабельно обставлене приміщення для пасажирів на пароплаві, у поїзді, літаку. 2. внутрішнє приміщення автобуса, трамвая, де сидять пасажирів. 3. приміщення для виставок, демонстрацій, а також продажу деяких товарів.

сарка́зм, -у, ч. їдке, викривальне, іноді гірке глузування.

семіна́р, -у, ч. 1. групове практичне заняття студентів під керівництвом викладача у вищому навчальному закладі. 2. групові заняття, гурток для якої-небудь спеціальної підготовки, підвищення кваліфікації.

серенада, -и, ж. 1. музичний твір типу сюїти для інструментального ансамблю або оркестру, яку співають просто неба. 2. в поезії середньовіччя, -вечірня вітальна пісня трубадурів, що виконувалася під відкритим небом; вечірня пісня на честь коханої.

символ, -у, ч. 1. умовне позначення будь-якого предмета, поняття, явища. 2. художній образ, що умовно передає яку-небудь думку, ідею, переживання. 3. умовне позначення якої-небудь величини, поняття, прийняте якоюсь наукою.

співавтор, -а, ч. особа, що є автором чогось разом з кимось іншим.

співзвуччя, -я, с. 1. гармонійне сполучення двох або кількох звуків. 2. *перен.* внутрішня подібність, відповідність.

співомовка, -и, ж. гумористичний вірш, в основу якого покладені народні анекдоти, прислів'я, приказки.

стаття, -і, ж. 1. публіцистичний, науковий або науково-популярний твір невеликого розміру, призначений для публікації або опублікований. 2. самостійний розділ, параграф у юридичному документі. 3. розділ фінансового документа, бюджету з вказівкою на джерело прибутку або підставу витрат.

ста́туя, -ї, ж. скульптурне зображення людини або тварини, звичайно на весь зріст.

су́ржик, -у, ч. змішаний посів на одному полі озимої пшениці з житом; у мові — безсистемне поєднання окремих елементів двох або більше мов.

сценарій, -ю, ч. 1. план, сюжетна схема п'єси, балету; лібрето. 2. літературний твір, написаний як основа для постановки кінофільму.

сюже́т, -у, ч. подія або ряд зв'язаних між собою подій, що послідовно розвиваються і становлять собою зміст літературного твору; тема, предмет зображення на картині.

сюі́та, -и, ж. 1. музичний твір, який складається з кількох самостійних частин, об'єднаних спільною темою. 2. хореографічна композиція з кількох танців, об'єднаних однією темою.

тві́р, -у, ч. 1. те, що зроблене ким-небудь і реально існує в тій чи іншій формі. 2. наслідок літературної, наукової, музичної творчості людини. 3. самостійна робота учня у вигляді письмового викладу на задану тему.

геа́тр, -у, ч. 1. вид мистецтва, що відображає життя у сценічній дії, здійснюваній акторами і глядачами. 2. приміщення, будинок для вистав.

текст, -у, ч. 1. висловлення, яке складається із речень, розміщених у певній послідовності і пов'язаних одне з одним змістом та за допомогою різних мовних засобів. 2. словесна частина (пояснення) альбомів, ілюстративних видань. 3. слова до музичного твору. 4. уривок якогось твору, призначений для навчальних цілей.

те́ма, -и, ж. 1. коло подій, явищ життя, що складають зміст літературного твору тощо. 2. основна, провідна мелодія музичного твору.

траге́дія, -ї, ж. 1. драматичний жанр, що характеризується гостротою зображуваних конфліктів; вистава такого типу на сцені. 2. *перен.* велике нещастя, тяжке переживання, потрясіння.

увертю́ра, -и, ж. 1. оркестрова п'єса — вступ до опери, балету, драми, фільму. 2. *перен.* вступ до чогось, початковий етап чогось.

ури́вок, -а, ч. 1. відірваний шматок чого-небудь. 2. частина тексту, цитата.

фа́була, -и, ж. сукупність усіх подій літературного твору, фільму, взаємно зв'язаних; основа літературного твору, зміст.

фанта́стика, -и, ж. 1. створені уявою думки, образи, поняття, в яких дійсність виступає в перебільшеному чи незвичайному вигляді. 2. щось надумане, нереальне, нездійсненне. 3. літературні твори, в яких описуються події або явища нереальні, неіснуючі в дійсності.

фе́єрія, -ї, ж. театральна або циркова вистава з фантастичним казковим сюжетом, з широким використанням сценічних ефектів; твір з таким сюжетом.

фейлето́н, -у, ч. невеликий літературно-публіцистичний твір, у якому висміюються та засуджуються недоліки, потворні явища суспільного життя.

цензу́ра, -и, ж. 1. перегляд друкованих видань, театральних вистав, кінофільмів тощо з метою нагляду; перевірка. 2. державний орган, що здійснює такий нагляд.

цита́та, -и, ж. дослівний уривок будь-якого тексту або чиїсь слова, що наводяться усно чи писемно.

шеде́вр, -а, ч. твір літератури або мистецтва, який винятково цінний своїми художніми якостями.

КОРОТКИЙ ОРФОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

А

- абіде, присл.(живу абиде)
абі де (живу, аби де жити)
аби ж
абіколи, *присл.*
абікуди, *присл.*
абі-то, *присл.*
абіхто, *займ.*, абікого.
абічий, *займ.* абічийого.
абіщо, *займ.*, абічого.
абіяк, *присл.*
абіякий, *займ.*, абіякого.
абітурієнт, -а
абó ж
аборигén, -а
абóщо, *незм.*
абрєвіатúра, -и
абхáзький, -ка, -ке
аварійно-ремóнтний, -на,
-не
авжéж, *част.*
авіазавóд, -у
авітамінóз, -у
австралієць, -я
австралійський, -ка, -ке
автобіографія, -ії
автовокзál, -у
автомобільно-дорóжній,
-ня, -не
автóнім, -а
авторемóнтний, -а, -е
авторєферát, -у
агрáрно-промислóвий, -а,
-е
агрєсívний, -а, -е
агробіолóгія, -ї
áгрус, -у
адáжіо, *незм.*
аджé, *спол.*, *част.*
адміністратівно-територі-
áльний, -на, -не
адмірál, -а
áдрес, -а, мн. -и, -ів
ад'ютáнт, -а
ажіотáж, -у
áзбука, -и
акадémік, -а
акадémічний, -на, -не
акáцієвий, -ва, -ве
акомпанувáти, -ую, уєш
акóрд, -у
акордєóн, -а
акредитáція, -ії, -ією
акредитóваний, -на, -не
акрóполь, -ля, -лем
акселєрát, -а
акселєрáція, -ії
аксіóма, -ми
актívний, -на, -не
акумулáтор, -а
акурátний, -на, -не
акустичний, -на, -не
алгебрáичний, -на, -не
алгорítм, -у
алєгорія, -ії, -ією

алжірський, -ка, -ке
алло́, *вигук*
альпіністський, -ка, -ке
альфа-промі́ння
алюмінієвий, -ва, -ве
амінокислота́, -ті, -оти
ампер-годи́на, -и
амперме́тр, -а
амфібра́хий, -я
амфітеа́тр, -у
анархістський, -ка, -ке
англі́єць, -ійця
англо-американський, -ка, -
ке
англомо́вний, -на, -не
англоса́кс, -а
ані, *спол. част.*
ані́ж, *спол.*
аніза́що, *присл.*
ані-ні́, *част.*
аніскі́льки, *присл.*
анітелéнь, *незм.*
анітро́хи, *присл.*
анічичі́рк, *незм.*
анія́к, *присл.*
анна́ли, -лів
анота́ція, -ії
ану́, *виг., част.*
анульова́ний, -на, -не
апелсы́н, -а
апеті́т, -у
апліка́ція, -ії
апо́стро́ф, -а
ар'єрга́рд, -у
аритмі́я, -ії
арифме́тика, -ки
аркти́чний, -на, -не
артикуля́ція, -ії
асиміля́ція, -ії

аспіра́нтський, -ка, -ке
атеї́зм, -у
атеста́ція, -ії
ато́, *част.*
ато́ж, *част.*
а́томно-молекуля́рний, -на
-не
аудиє́нція, -ії
ацте́кський, -ка, -ке
ая́кже, *част.*

Б

баво́вництво, -ва
багатобо́рство, -ва
багатозна́чний, -на, -не
бага́ття, *р. мн.* -ать
бага́тший, -ша, -ше
бади́лля
бадмі́нтон, -у
бажа́ний, -на, -не
бажа́ння
ба́йдуже, *присл.*
баклажа́нний, -на, -не
баклажа́новий, -ва, -ве
бараба́нщик, -а
бар'є́р, -а
ба́рієвий, -ва, -ве
баркаро́ла, -ли
баро́ко, *невідм.*
басей́н, -у
бата́льйо́н, -у
бати́ст, -у
батьківщи́на, -ни
баці́ла, -ли
башкі́рський, -ка, -ке
бджі́лка, -ки
бджі́льни́цтво, -ва

бедуїн, -а
безадрэсний, -на, -не
безвіізний, -на, -не
безвіхідь, -ході, -ходю
без відома
безвладдя
безглуздя
безгосподарний, -на, -не
бездоганний, -на, -не
бездоріжжя
безжальсний, -на, -не
беззаконня
беззаперечний, -на, -не
беззастережний, -на, -не
безза́хисний, -на, -не
беззбройний, -на, -не
беззвучний, -на, -не
безземельний, -на, -не
беззмінний, -на, -не
беззмістовний, -на, -не
беззубий, -ба, -бе
безіменний, -на, -не
безініціативний, -на, -не
без кінця
безкомпромісний, -на, -не
безкраїй, -айого
безкульту́р'я
бэзлад, -у
безладдя
безлю́ддя
бэзмаль, *присл.*
безневінний, -на, -не
безперестанку, *присл.*
безперестанний, -на, -не
безпра́в'я
безробіття
безсілля
безсонний, -на, -не
без сумніву

безталанний, -на, -не
безупінний, -на, -не
безцеремонний, -на, -не
безцінний, -на, -не
безчэстя
без'ядерний, -на, -не
бекас, -а
бейсбол, -у
бензін, -у
бенкет, -у
бенкетування
бентэжити, -жу, -жиш
бэрег, -а
бережений, -на, -не
бэрежний, -на, -не
берэза, -зи, *мл.* -різ
бэрезень, -зня
березняк, -у
бетон, -у
бетоняр, -а
биліна, -ни
більце, -ця
биття́
бібліотэка, -ки
бідняцький, -ка, -ке
бідон, -а
біжутерія, -ії
білений, -на, -не
білокрів'я
білолиций, -ця, -це
біломорський, -ка, -ке
біло-рожевий
білосніжний, -на, -не
білоцерківський, -ка, -ке
біль, -бóлю
більйон, -а
більш, *присл.*
більш-мэнш, *присл.*
біогенетичний, -на, -не

- біографічний, -на, -не
 біосінтез, -у
 біофізика, -ки
 біржовий, -ва, -ве
 бісектриса, -си
 бісквіт, -а
 біфштéкс, -а
 ближній -ня, не
 ближчий, -ча, че
 близький, -ка, -ке
 близькозначний, -на, -не
 близькосхідний, -на, -не
 блищати, -щу, -щиш
 блідолиций, -ця, -це
 блідо-рожевий, -ва, -ве
 блицтурнір, -у
 боездатний, -на, -не
 бо ж
 божевільний, -на, -не
 бойовий, -ва, -ве
 беззаспокійливий, -ва, -ве
 болотістий, -та, -те
 больовий, -ва, -ве
 бблячé, *присл.*
 бомбосхóвище, -а
 бóндар, -я
 боротьба́, -би
 бóрошно, -на
 борсу́к, -а
 бортмеханік, -а
 ббрщик, -у
 босбніж, *присл.*
 ботаніка, -ки
 бочковий, -ва, -ве
 боягу́зтво, -ва
 боязкий, -ка, -ке
 боячісь, *присл.*
 браконьє́р, -а
 брання́
 братерство, -ва
 братній, -ня, -не
 брилья́нт, -а
 британський, -ка, -ке
 бронетранспортє́р, -а
 броньований, -на, -не
 броньовий, -ва, -ве
 брoня́, -ні
 бру́нька, -ки
 бру́сса
 брутальний, -на, -не
 бру́тто
 бряжчати, -чу, -чиш
 бря́зкіт, -коту
 буденний, -на, -не
 будівельно-монта́жний, -на,
 -не
 будівні́цтво, -ва
 бу́дній, -ня, -не
 бу́дь-де, *присл.*
 бу́дь-коли, *присл.*
 бу́дь-куди, *присл.*
 бу́дь-що-бу́дь, *присл.*
 буйо́к, -ка
 б́уквений, -на, -не
 букіністичний, -на, -не
 буксирувати, -ує, -ують
 бульбоплід, -плoдá
 бульбoн, -у
 бурлацький, -ка, -ке
 буро-жовтий, -та, -те
 бурозем, -у
 бурштін, -у
 бурштинoвий, -ва, ве
 бу́ря, -рі
 буря́к, -а
 буряківні́цтво, -ва
 бурякосійний, -на, -не
 бур'я́н, -у

бурят, -а
буття
бухгалтер, -а
бюджетно-фінансовий, -ва,
-ве
біолетень, -єня

В

вагання
вагонний, -на, -не
вагонобудівний, -на, -не
вагоноремонтний, -на, -не
важіль, -желя
важкоатлет, -а
важкоатлетичний, -на, -не
важкопоранений, -ного
важко поранений, *присл. з дієприкм.*
важкорозчінний, -на, -не
важкохворий, -рого
важко хворий, *присл. з прикм.*
важчий, -ча, -че
валеріана, -ни
валовий, -ва, -ве
ванна, -ни
вантажопотік, -току
варений, -на, -не *дієприкм.*
варений, -на, -не *прикм.*
варення
варіння
варязький, -ка, -ке
васал, -а
ват-година, -ни
ватерлінія, -ії
ватметр, -а
вбівство, -а

вбік — убік, *присл.*
вбозтво — убозтво, -ва
вбрання — убрання
вбрід — убрид, *присл.*
вважати, -жаю, -жаєш
введення
вверх — увєрх, *присл.*
ввести, введу, введєш
ввесь, всьогó
ввечері — увечері, *присл.*
ввижатися — увижатися,
-аюся, -аєшся
ввібрати, вберу, вберєш
ввігнутий, -та, -те
ввід — увід, -у
ввіз — увіз, -у
ввімкнений — увімкнений,
-на, -не
ввіпхнутий — увіпхнутий,
-та, -те
в вічі — у вічі
ввічливий — увічливий,
-ва, -ве
вволю — уволю, *присл.*
вгіддя — угіддя
вглиб — угліб, *присл.*
в глиб — у гліб, *ім. з прийм.*
вгłos — угłos, *присл.*
вгорі — угорі, *присл.*
вгору — угору, *присл.*
вдалині — удалині, *присл.*
в далину — у далину, *ім. з прийм.*
вдвічі — удвічі, *присл.*
вдвоє — удвоє, *присл.*
вдвох — удвох, *присл.*
вдень — удєнь, *присл.*
вдóма — удóма, *присл.*

вдóсвіта — удóсвіта, *присл.*
вдóсталь — удóсталь, *присл.*
вдрúге — удрúге, *присл.*
вдя́чний, -на, -не
ведмі́дь, -ме́дя
велетéньський, -ка, -ке
велі́кдень, -ко́дня
великодeржáвний, -на, -не
великодúшний, -на, -не
великорóзмірний, -на, -не
вéлич, -чі
велогóнка, -ки
велоперегóни, -нів
велосипеді́ст, -а
вéльми, *присл.*
венозно-суді́нний, -на, -не
верболі́з, -лóзу
вéресень, -сня
веретенó, -на
верстатобудів́ний, -на, -не
верстатобудува́ння
вёрства, -ви
вертолёт, -льота,
вертолётник, -а
вёрхи, *присл.*
верхів'я
верхньо́зубний, -на, -не
верхові́ття
вeрхóм, *присл.*
вёрхом, *присл.*
верші́на, -ни
вёршник, -а
весна́, -ни
вестибю́ль, -ля
ветерина́р, -а
вечéря, -рі
вжé ж бо — ужé ж бо
взáвтра — узáвтра, *присл.*
взагалі́ — узагалі́, *присл.*

взаéмно перпендикуля́рний
взаéмові́гідний, -на, -не
взаéмові́ручка, -ки
взаéмовідно́сини, -син
взаéмовплі́в, -у
взаéмодія́, -їі
взаéмодопо́мога, -ги
взаéмозв'язóк, -зку
взаéморозумі́ння
взгі́р'я — узгі́р'я
вздо́ж — уздо́ж, *присл.*,
прийм.
взі́мку — узі́мку, *присл.*
взіре́ць, -рця́
взу́ттєвий, -ва, -ве
взу́тьбовий, -ва, -ве
ві́бачення, -ня
вибóїна, -ни
ві́будований, -на, -не
вибуття́
виванта́жувач, -ча
ві́верження
ві́вішений, -на, -не
ві́вчений, -на, -не
ві́в'язати, -жу, -жеш
ві́гладжений, -на, -не
вигна́ння
ві́готовлений, -на, -не
вида́вництво, -ва
ві́далений, -на, -не
вита́ння
вита́лення
ві́довжений, -на, -не
ві́довження
вита́зміна, -ни
вита́змінений, -на, -не
вита́утворення
вита́вваність, -носі́
ві́зволення

визво́льний, -на, -не
визна́ння
ви́значення
ви́дений, -на, -не
ви́зний, -на, -не
виклада́цький, -ка, -ке
викона́вчий, -ча, -че
ви́конаний, -на, -не
викона́ння
виконро́б, -а
використа́ння
вікривле́ння
викриття́
вілама́ний, -на, -не
вілуче́ний, -на, -не
вімалюва́ний, -на, -не
вімкне́ний, -на, -не
вімуше́ний, -на, -не
вім'я
винагоро́джувати, -джую,
-джуеш
віна́йдений, -на, -не
вінахі́д, -ходу
віникне́ння
вінний, -на, -не
виногра́дарство, -ва
виногра́дник, -ка
вінято́к, -тку
віпередже́ння
віправдан́ня
віправдні́й, -на, -не
в и п р а в н о - т р у д о в и й,
-ва, -ве
віраже́ний, -на, -не
віраже́ння
вірівня́ний, -на, -не
вірізьбле́ний, -на, -не
віріше́ння
виробні́цтво, -ва

виробничо-навча́льний, -на,
-не
віро́дження
виряджа́ти, -жаю, -жаєш
вісло́влення
висло́влювання
віснаже́ний, -на, -не
високоавторите́тний, -на,
-не
високово́льтний, -на, -не
високогі́рний, -на, -не
висококваліфіко́ваний, -на,
-не
високопова́жний, -на, -не
високопродукті́вний, -на,
-не
високорента́бельний, -на,
-не
високорозві́нений, -на, -не
високочо́бий, -ла, -ле
високошано́вний, -на, -не
високоякі́сний, -на, -не
височез́ний, -на, -не
височен́ний, -на, -не
вісуне́ний, -на, -не
вітисне́ний, -на, -не
вітісне́ний, -на, -не
вітрима́ний, -на, -не
вита́ття
виховально-трудо́вий, -ва,
-ве
віхова́ння
вищезга́даний, -на, -не
вівся́ний, -на, -не
відбудова́ний, -на, -не
відвідува́ння
відвойова́ний, -на, -не
відда́вна, присл.
вілдале́кі, присл.

віддалений, -на, -не
віддалік, *присл.*
віддаль, -лі
віддаля, *присл.*
відданий, -на, -не
віддача, -чі
віддих, -ху
відділення
відеомагнітофон, -а
відеотелефон, -у
від'ємний, -на, -не
відіменний, -на, -не
відімкнений, -на, -не
відімкнутий, -та, -те
відірваний, -на, -не
від'їжджати, -джаяю, -джаєш
від'їзний, -на, -не
відклікання
відкриття
відлучення
відмовлення
відображений, -на, -не
відосблнений, -на, -не
відправлення
відусіль, *присл.*
відусюди, *присл.*
від учора
відчинений, -на, -не
візерунчастий, -та, -те
військкомат, -у
військовозобов'язаний, -на,
-не
військово-морський, -ка,
-ке
військовополонений, -на,
-не
військовослужбовець, -вця
віконний, -на, -не
вільнонайманий, -на, -не

віндсерфінг, -а (*прилад*), -у
(*вид спорту*)
віровизнання
віровчення
вірогідний, -на, -не
вісімдесятилітній, -ня, -не
вісімнадцятилітній, -ня, -не
вітамінний, -на, -не
вітросиловий, -ва, -ве
віце-президент, -а
віч-на-віч, *присл.*
вічнозелений, -на, -не
вкладений, -на, -не
вкрай — укрáй, *присл.*
влад — ула́д, *присл.*
вліво — улі́во, *присл.*
вліворуч — уліворуч, *присл.*
влітку, -улітку, *присл.*
вмить, -умить, *присл.*
внаслідок — унаслідок,
прийм.
вниз — уні́з, *присл.*
внизу́ — унизу́, *присл.*
внівeць — унівeць, *присл.*
вничю́ — уничю́, *присл.*
внутрішньоатомний, -на,
-не
внутрішньогалузевий, -ва,
-ве
вовноткацький, -ка, -ке
вогневий, -вогньовий, -ва,
-ве
водноспортивний, -на, -не
водносталь, *присл.*
водотранспортний, -на,
-не
водночас, *присл.*
водозабезпеченість, -ності
водоочисний, -на, -не

воєнний, -на, -не
воєнно-стратегічний, -на, -не
возз'єднаний, -на, -не
войовнічий, -ча, -че
волевіявлення
вороття
восьмигодинний, -на, -не
восьмирічний, -на, -не
вояччина, -ні
впам'ятку́ — упам'ятку́,
незм.
впєвнений — упєвнений, -
на, -не
впень — упєнь, *присл.*
вперєд — уперєд, *присл.*
вперєміш — уперєміш,
присл.
впівгóлоса — упівгóлоса,
присл.
впівсіли — упівсіли, *присл.*
вплав — уплáv, *присл.*
вподóвж, -уподóвж, *присл.*
впóру — упóру, *присл.*
впráво — упráво, *присл.*
впритúл — упритúл, *присл.*
впровáдження
впрóголодь — упрóголодь,
присл.
впродóвж — упродóвж,
присл.
вп'яте — уп'яте, *присл.*
врáжений — ура́жений, -на,
-не
враз — ура́з, *присл.*
вранішній — уранішній,
-ня, -не
врєштí — урєштí, *присл.*
врєштí-рєшт — урєштí-
рєшт, *присл.*

врівновáжений, -на, -не
врізнóбіч — урізнóбіч,
присл.
врóздриб — урóздриб, *присл.*
врóзкид — урóзкид, *присл.*
врóзріз — урóзріз, *присл.*
врóзсип — урóзсип, *присл.*
врóзтіч — урóзтіч, *присл.*
врукопáш — урукопáш,
присл.
вручнú — уручнú, *присл.*
врядí-годí — урядí-годí,
присл.
всє ж таки
все одно — усе одно
всерйóз — усерйóз, *присл.*
всєсвітньò відóмий
всєсвітньò-історі́чний, -на,
-не
всє-таки — усє-таки, *спол.,*
част.
вслáвлений, -на, -не
вслíд — услíд, *присл.*
всúди — усúди, *присл.*
всюдихíд — усюдихíд, -хода
втíлення — утíлення
втíм — утíм, *присл., спол.*
втóргнення
вторíнний, -на, -не
втрєте — утрєте, *присл.*
втрíдорога — утрíдорога,
присл.
втрóє — утрóє, *присл.*
втя́гнений, -на, -не
вугíлля
вуглекíслий, -ла, -ле
вúжчий, -ча, -че
вхолостú, *присл.*
вчєтверо — учєтверо, *присл.*

вшир — ушір, *присл.*
вщент — ущэнт, *присл.*
вщэръть — ущэръть, *присл.*
в'юк, -а
в'юн, -а
в'ючити, -чу, -чиш
в'яз, -а
в'язання
в'язень, -ня
в'язи, -зів
в'язкій, -ка, -ке
в'язніця, -ці
в'язь, -зя
в'язь, -зі
в'ялений, -на, -не
в'ялення
в'ялий, -ла, -ле

Г

гагауз, -а
гагаузький, -ка, -ке
газопровід, -воду
гайморіт, -у
галактика, -ки
галл, -а
гальський, -ка, -ке
гальванометр, -а
галюцинація, -ії
гамма, -ми
гвинтівка, -ки
гвинторіз, -а
гей-гей, *виг.*
гектоват-година, -ни
гемоглобін, -ну
генерал-лейтенант, -а
геолого-мінералогічний,
-на, -не

геологорозвідувальний, -на,
-не
геофізичний, -на, -не
геохімічний, -на, -не
геть-чисто
гідроакустика, -ки
гідробіологія, -ії
гілля
гірнічо-збагачувальний,
-на, -не
гірнічо-металургічний, -на,
-не
гірничопромисловий, -ва,
-ве
гірськокліматичний, -на,
-не
гірськоліжник, -а
гірсько-лісистой, -та, -те
глаголичний, -на, -не
глибинний, -на, -не
глибоководний, -на, -не
глицерін, -у
глухонімий, -ма, -ме
гниття
годинник, -а
голіруч, *присл.*
гółка-ріба, гółки-ріби
голландець, -дя
головнокомандуючий, -чого
голографія, -ії
гónщик, -а
горезвісний, -на, -не
горіла, -ли
горлиць, *присл.*
горобіна, -ни
горóдництво, -ва
горóдній, -ня, -не
гостинний, -на, -не
гострокóтний, -на, -не

гравійований, -на, -не
грам, -а
греко-католицький, -ка, -ке
грип, -у
громадський, -ка, -ке
грубошерстий, -та, -те
грузький, -ка, -ке
грушевий, -ва, -ве
грозелікувальний, -на, -не
губно-зубний, -на, -не
гуртожиток, -тку
густо-зелений, -на, -не
густолистий, -та, -те
густонаселений, -на, -не

Г

гава, -ви
гавити, -влю, -виш,
галаган, -а
гандж, -у
ганок, -нку
гвалтувати, -ую, -уеш
геготати, -оче, -очуть
геготіти, -отить, -отять
гедзь, -дзя
гелгіт, -готу
гелготати, -оче, -очуть
гелготіти, -отить, -отять
гирліга, -ги
гніт, гноба
грати, грат, ім.
гратчастий, -та, -те
гречний, -на, -не
грунт, -у
грунто́вний, -на, -не
грунтозахисний, -а, -не
грунтозна́вство, -ва

грунтува́тися, -уюся, уєшся
гудзик, -а
гудзь, -дзя
гуля, -лі

Д

давнім-давнó, *присл.*
да́вний, -ня, -не
далекоглядний, -на, -не
далéко-далéко, *присл.*
далекозóрий, -ра, -ре
далекомі́р, -а
далекося́жний, -на, -не
да́ний, -на, -не
дарма́ що
да́тський, -ка, -ке
двадцятигра́нний, -на, -не
двадцятиповерхóвий, -ва,
-ве
двові́гнутий, -та, -те
двовла́ддя
двогóрбий, -ба, -бе
двозна́чний, -на, -не
двоопу́клий, -ла, -ле
двоскладóвий, -ва. -ве
двохсотлі́тній, -ня, -не
двохсотрі́ччя
де б то
дебю́т, -у
дев'яностолі́тній, -ня, -не
де́в'ятеро
дев'ятику́тник, -а
дев'ятсо́т, -тисот
деграда́ція, -ії
деда́лі, *присл.*
де́-де, *присл.*
де ж

дезертир, -а
дезінфекція, -ії
дезорганізація, -ії
декадентський, -ка, -ке
дékілька, -кох, -ком
дéколи, *присл.*
дékотрий, -ра, -ре
дéльта-промі́ння
дéльта-части́нки, -нок
дельфін, -а
демісезо́нний, -на, -не
де-не́будь, *присл.*
де-не-де, *присл.*
день-дру́гий
день за днём
день у день
депо́, *невідм.*
деревонаса́дження
деревобро́бний, -на, -не
дерев'я́ний, -на, -не
дерматін, -у
дéсь-то, *присл.*
десятикля́сник, -а
десятилі́ття
дé-таки, *присл.*
дé-то, *присл.*
де-фа́кто, *присл.*
дефе́кт, *присл.*
дéхто, дéкого
дéчий, дéчого
дешéвий, -ва, -ве
дéщо, дéчого
де-ю́ре, *присл.*
дéякий, дéякого
джбан, -дзбан, -а
джентльме́н, -а
дзижча́ти, -чу́, -чіш
дзьобну́ти, дзьобне́, дзьобну́ть
дзюдоі́ст, -а

дзю́ркіт, -коту
диве́рсія, -ії
дизель-мо́тор, -а
дизенте́рія, -ії
дикта́тор, -а
ді́кція, -ії
дилета́нтський, -ка, -ке
димохі́д, -ходу
дириге́нт, -а
дисгармо́нія, -ії
дистильова́ний, -на, -не
дисциплі́на, -ни
дитбуди́нок, -нку
дити́нство, -ва
дитсадо́к, -дка
діале́ктика, -ки
діаметра́льно проти́лежний
дід-мороз, діда-мороза
дід мороз (*персонаж казки*)
діездатни́й, -на, -не
дієсло́во-зв'язка, дієсло́ва-
зв'язки
дієти́чний, -на, -не
дізна́ння
дійови́й, -ва, -ве
ді́лення
діря́вий, -ва, -ве
дія́ння
добра́ніч, *незм.*
добри́день, *незм.*
добробу́т, -у
добрози́чливий, -ва, -ве
добросо́вісний, -на, -не
добросу́їдський, -ка, -ке
доброякі́сний, -на, -не
довгові́чний, -на, -не
довгожи́тель, -ля
довголі́ття
довгостроко́вий, -ва, -ве

довготермінóвий, -ва, -ве
довготривáлий, -ла, -ле
довéдення
довідково-інформаційний,
-на, -не
до відома
довір'я
довко́бла, *присл.*
довко́лишній, -ня, -не
довоє́нний, -на, -не
довбо́лі, *присл.*
до впо́добби
догбо́ла, *присл.*
догору́, *присл.*
додава́ння
до́даний, -на, -не
додо́бу, *присл.*
додо́му, *присл.*
до за́втра
до запитáння
дозві́ля
дозво́лений, -на, -не
дозво́лений, -на, -не
дої́джáти, -аю, аєш
до́кір, -кору
доконéчне, *присл.*
докóнче, *присл.*
докорíнний, -на, -не
доку́пи, *присл.*
до ла́ду
долі́лиць, *присл.*
долі́черева, *присл.*
домага́ння, -ань.
домовла́сницький, -ка, -ке
понеда́вна, *присл.*
донéсхочу, *присл.*
до останку
допі́зна, *присл.*
до побáчення

допризовні́к, -ка
допу́щений, -на, -не
допуще́нний, -на. —не
до ре́чі
дорéчний, -на, -не
до ре́шти
досві́дчений, -на, -не
досере́дини, *присл.*
досі́та, *присл.*
до́сить, *присл.*
до́сі, *присл.*
до́слідно-констру́кторський,
-ка, -ке
доста́тньо, *присл.*
до сьо́годні, *присл.*
дотемна́, *присл.*
дотепéр, *присл.*
дотепéрішній, -ня, -не
до́ти, *присл.*
доукомплектóваний, -на,
-не
до́чиста, *присл.*
до́ччин, -а, -е
дошаний, -на, -не
дошомі́р, -а
дрібнозерні́стий, -та, -те
дрібнотовáрний, -на, -не
дріб'язко́вий, -ва, -ве
дрі́жджові́й, -ва, -ве
дров'яні́й, -на, -не
другорі́чниця, -і
дубльóваний, -на, -не
ду́жчий, -ча, -че
духмя́ний, -на, -не
душевнóхвóрий, -ра, -ре
душові́й, -ва, -ве
дяк, -а
дякувати, -ую, -уєш

Е

евакуа́ція, -її
евкалі́пт, -а
еволю́ція, -її
еге-ге, *виг.*
еге́ ж
его́їзм, -у
еква́тор, -а
екза́мен, -у
екзотичний, -на, -не
екіпа́ж, -а та -у
еконóміка, -ки
економі́чно розвінений
екскава́тор, -а
екскурсово́д, -а
експлуатаці́йний, -на, -не
експона́т, -а
експо́рт, -у
експре́с, -а
експресіо́нізм, -у
екстериторіа́льний, -на, -не
екстра́кт, -у
екстраордина́рний, -на, -не
е́кстрений, -на, -не
ексцентри́чний, -на, -не
ексцес, -у
екс-чемпіо́н, -а
еле́ктрика, -ки
електрифіка́ція, -її
електри́чний, -на, -не
електрозва́рювання
електромагні́т, -а
електромото́р, -а
електро́нний, -на, -не
елі́ксир, -у
е́ллін, -а
е́ллінський, -ка, -ке
ема́левий, -ва, -ве

емігра́ція, -її
енерге́тика, -ки
енергоносі́й, -я
енциклопедичний, -на, -не
епігра́ма, -ми
епізо́д, -у
есен́ція, -її
есте́тика, -ки
е́тика, -ки
ефе́кт, -у
ефе́ктний, -на, -не

Є

європе́йський, -ка, -ке
е́гер, -я
єдинобо́рство, -ва
єдинокро́вний, -на, -не
єднан́ня
е́мкий, -ка, -ке
е́мний, -на, -не
єно́т, -а
єрети́чний, -на, -не
єство́, -ва
єфре́йтор, -а
єхі́дна, -ни

Ж

жа́б'ячий, -ча, -че
жа́рений, -на, -не
жа́р-пти́ця, -і
жа́ртомá, *присл.*
жа́смин, -у
же́то́н, -а
жи́влення
жира́ф'ячий, -ча, -че

житлово-побутовий, -ва, -ве
житній, -ня, -не
життєвий, -життьовий, -ва,
-ве
життєво важливий
життєдіяльність, -ності
життєздатний, -на, -не
життєрадісний, -на, -не
жовтень, -тня
жовтогарячий, -ча, -че
жовто-зелений, -на, -не
жовто-синій, -ня, -не
жовтяниця, -ці
жовчогінний, -на, -не
жоден, -дна, -дне
журі, *невідм.*
журналістський, -ка, -ке

З

забагато, *присл.*
забарвлення
забарний, -на, -не
забезпечити, -чу, -чиш
за безцінь
забобон, -у
забобонний, -на, -не
заболочений, -на, -не
заборонний, -на, -не
забур'янений, -на, -не
забуття
завбачення
заввішки, *присл.*
завглибшки, *присл.*
завдання
завдóвжки, *присл.*
завідна, *присл.*
завойований, -на, -не

заворúшення
завтóвшки, *присл.*
завчáсний, -на, -не
зав'язь, -і
завширшки, *присл.*
загальноживаний, -на, -не
загальновідомий, -ма, -ме
загальнонародний, -на, -не
загальноосвітній, -ня, -не
загáрбницький, -ка, -ке
за́года, *присл.*
загорбджений, -на, -не
загорбдження
загúслий, -ла, -ле
задáрма, *присл.*
задерев'янілий, -ла, -ле
задньопіднебінний, -на, -не
задóвго, *присл.*
задовільний, -на, -не
заздалегідь, *присл.*
заземлення
зазіхання
зазначений, -на, -не
займєнний, -а
закам'янілий, -ла, -ле
заклопотаний, -на, -не
закóлений, -на, -не
законопроєкт, -у
закордон, -у
за кордон, *ім. з прийм.*
закордонний, -на, -не
закриття
закріплення
закруглення
залізничний, -на, -не
залізобетон, -у
залізорудний, -на, -не
замальовувати, -ую, -уєш
заміж, *присл.*

замінений, -на, -не
замінний, -на, -не
замолоду, *присл.*
зámшевий, -ва, -ве
занéпад, -у
за́ново, *присл.*
зану́рений, -на, -не
заодно́, *присл.*
заокру́глення
заохóчення
за́очі, *присл.*
забóчний, -на, -не
запа́лений, -на, -не
запе́внення
запита́ння
запі́знення
заплі́днений, -на, -не
заплямо́ваний, -на, -не
запо́біжний, -на, -не
запо́зичений, -на, -не
Запорі́зька Січ
запорі́зький, -ка, -ке
запоро́жець, -ця
запоро́шений, -на, -не
запрова́дження
запро́данець, -нця
запря́жений, -на, -не
зара́ди, *присл.*
за́раз, *присл.*
зара́ння, *присл.*
зареєстро́ваний, -на, -не
заря́джений, -на, -не
засві́дчений, -на, -не
за́свігла, *присл.*
засі́лля
засі́дання
за́сланий, -на, -не
засла́ння
заслу́жений, -на, -не

засте́лений, -на, -не
засту́джений, -на, -не
засухості́йкий, -ка́, -ке́
затверді́ння
зате́, *спол.*
за те, *займ. з прийм.*
зате́мна, *присл.*
зате́мнений, -на, -не
зати́шшя
зати́нений, -на, -не
затяма́рити, -рю, -риш
заува́ження
заха́ращений, -на, -не
захі́дноєвропе́йський, -ка,
-ке
захо́плений, -на, -не
захо́плення
зачі́слений, -на, -не
за що
збі́жжя
зблі́зька, *присл.*
збо́ку, *присл.*
з бо́ку на бік
збро́йний, -на, -не
збройові́й, -ва, -ве
зв́едений, -на, -не
зв́едення
зв́ерхній, -ня, -не
зв́ерхньо, *присл.*
зв́ерху, *присл.*
зв́ечора, *присл.*
зв́исока, *присл.*
звича́евий, -ва, -ве
зв́іддалекі́, *присл.*
зв́іддалі́к, *присл.*
зв́іддаля́, *присл.*
зв́ідки, *присл.*
зв́ідки-небу́дь, *присл.*
зв́ідкись, *присл.*

звідко́ли, *присл.*
з ві́дома
зві́дси, *присл.*
зві́дти, *присл.*
зві́дусі́ль, *присл.*
зві́дусю́ди, *присл.*
зві́ку-пра́віку, *присл.*
зві́льна, *присл.*
зві́льний, -на, -не
зві́сно, *незм.*
звору́шення
звуже́ний, -на, -не
звукоза́пис, -у
звукона́слідува́льний, -на,
-не
звукоопе́ра́тор, -а
зв'я́заний, -на, -не
зв'я́зка, -ки
зга́рячу́, *присл.*
згі́дно, *прийм.*
зго́рі, *присл.*
зда́вна, *присл.*
з да́вніх-даве́н, *присл.*
зда́лека, *присл.*
зда́леку, *присл.*
здаля́, *присл.*
здебі́льшого, *присл.*
здійсне́ний, -на, -не
здійсне́нний, -на, -не
здо́ров'я
зе́бу, *невідм.*
землевла́сник, -а
землеволоді́ння
землеро́бство, -ва
землетру́с, -у
земнові́дний, -на, -не
зерно́схови́ще, -ща
з'є́днаний, -на, -не
з-за, *прийм.*

зза́ду, *присл.*
ззо́вні, *присл.*
зичли́вий, -ва, -ве
зів'я́лий, -ла, -ле
зі́лля
зі́лляти, -лля́ю, -лля́ш
зім'я́ти, -мну́, -мне́ш
зіспо́ду, *присл.*
зі́дений, -на, -не
зі́жджа́ти, -джа́ю, -джа́єш
злиття́
зі́ва, *присл.*
зі́тно-поса́дочний, -на, -не
злободе́нний, -на, -не
зловжива́ння
зловмі́сний, -на, -не
злопа́м'ятний, -на, -не
зма́льований, -на, -не
зме́лений, -на, -не
зме́нено-пестли́вий, -ва,
-ве
змі́цнення
з-над, *прийм.*
знадво́ру, *присл.*
знаме́нний, -на, -не
зена́цька, *присл.*
знестя́ми, *присл.*
знестя́мки, *присл.*
зне́хтувати, -ую, -уєш
знешко́джувати, -ую, -уєш
зні́вечений, -на, -не
зні́чев'я, *присл.*
знуща́ння
зня́ття
зобов'я́зання
зобра́ження
зовні́, *присл.*
зовні́шньополі́тичний, -на,
-не

зóвсім, *присл.*
зокре́ма, *присл.*
золотоно́сний, -на, -не
зоотéхнік, -а
з-пéред, *прийм.*
з-під, *прийм.*
з-пóза, *прийм.*
з-пóміж, *прийм.*
з-пóнад, *прийм.*
з-пóпід, *прийм.*
з-пóсеред, *прийм.*
з почáтку; *ім. з прийм.*
з-прóміж, *прийм.*
зрáзу, *присл.*
зрáнку, *присл.*
зрáння, *присл.*
зречéвлений, -на, -не
зречення
зрéштою, *присл.*
зрідка, *присл.*
зрóблений, -на, -не
зрóду-віку, *присл.*
зрóду-звіку, *присл.*
зрóшений, -на, -не
з-сéред, *прийм.*
зсерéдини, *присл.*
з серéдини, *ім. з прийм.*
зскребті́, -бу, -беш
зубóжіння
зусі́лля
зчéплення
зюйд-вéст, -у
зюйд-óст, -у
з'яві́тися, -влю́ся, -яви́вся

I

іврít, -у
ідеáл, -у
ідентифіка́ція, -ії
ідилія, -ії
ідіо́ма, -ми
із-за, *прийм.*
іза́ду, *присл.*
ізно́ву, *присл.*
ізно́в, *присл.*
із-під, *прийм.*
ікс-промі́ння
ілю́зія, -ії
ілюміна́ція, -ії
ілюстра́ція, -ії
іменіни, -енин
імігра́ція, -ії
і́мпорт, -у
і́мпресіоні́зм, -у
і́м'я, і́мені
індиві́д, -а
інді́го, *невідм.*
індіферéнтний, -на, -не
індоєвропе́йський, -ка. —ке
індонезі́йський, -ка, -ке
інженéр-констру́ктор, -а
інженéрно-техні́чний, -на,
-не
інжі́р, -а чи -у
ініціáл, -а
іноді́, *присл.*
інсті́нкт, -у
інтуї́ція, -ії
інфе́кція, -ії
інциде́нт, -у
іроні́чний, -на, -не
ісла́ндський, -ка, -ке
іспитóвий, -ва, -ве

істинний, -на, -не
історико-археологічний,
-на, -не
історіографічний, -на, -не
історіографія, -ії
іще, *присл.*

Й

ймення, -імєння, -ймєнь
ймовірний, -на, -не
йняти, йму́, ймєш, ймємо,
ймєте
йог, -а
йо́га, -ги
йод, -у́
йодофо́рм, -у
йо́ржик, -а
йот, -а
йо́та, -ти
йота́ція, -ії
йотова́ний, -на, -не
йти, йду, йдеш, йде́мо,
йдете

К

кабарді́нець, -нця
кабелево́з, -а
кабелеукладáч, -а
кабі́на, -ни
кавалері́йський, -ка, -ке
ка́верзний, -на, -не
кавка́зький, -ка, -ке
казарме́ний, -на, -не
каза́хський, -ка, -ке
казе́нний, -на, -не

ка́зна-де, *присл.*
ка́зна-зві́дки, *присл.*
ка́зна-хто, ка́зна-кого́
кака́о, *невідм.*
калейдоско́п, -а
калі́цтво, -ва
калмі́цький, -ка, -ке
каменедобувни́й, -на, -не
каменоло́мня, -і
камі́ння
кам'яни́й, -на, -не
кам'яновугі́льний, -на, -не
кана́вокопа́ч, -а
кана́дський, -ка, -ке
каньйо́н, -у
капі́таловкла́дєння
каракалпа́цький, -ка, -ке
кардіогра́ма, -ми
кар'єр, -у
карпа́тський, -ка, -ке
картопле́збиральни́й, -на,
-не
карто́пляни́й, -на, -не
катастрофі́чний, -на, -не
категорі́чний, -на, -не
католиці́зм, -у
католи́цький, -ка, -ке
каучуконо́сний, -на, -не
ка́хель, -хля
каю́т-компáнія, -ії
каяття́
квадрато́вий, -ва, -ве
кваліфі́кований, -на, -не
ке́льтський, -ка, -ке
кі́нений, -на, -не
кип'ято́к, -тку
кип'яче́ний, -на, -не
киргі́зький, -ка, -ке
кі́сло-солодо́кий, -ка, -ке

кіготь, -гтя
кіловат-годіна, -ни
кілограм-калорія, -ії
кілокалорія, -ії
кілотонна, -ни
кількадесят, -ти
кільканадцятро, -тьох
кількаразовий, -ва, -ве
кількасот, -кохсот
кільцеподібний, -на, -не
кінематографія, -ії
кінець кінцем
кінний, -на, -не
кіноапарат, -а
кінотеатр, -у
класицизм, -у
класичний, -на, -не
клинописний, -на, -не
кліматичний, -на, -не
кліше, *невідм.*
книгосховище, -ща
коаліція, -ії
кובаний, -на, -не
ковзанярський, -ка, -ке
коефіцієнт, -а
козацтво, -ва
козацький, -ка, -ке
козаччина, -ни
колега, -ги
колєкція, -ії
коливання
коли ж
коли-небудь, *присл.*
колі-не-колі, *присл.*
колісь, *присл.*
колісь-то, *присл.*
колішній, -ня, -не
колінний, -на, -не
колідязний, -ва, -не

колбона, -ни
колосальний, -на, -не
кольє, *невідм.*
кольоровий, -ва, -ве
комбайнобудівний, -на, -не
комбайнобудування
комбікорм, -у
коміш, -у
комісійний, -на, -не
компаньйон, -а
компетентний, -на, -не
комплекс, -у
компостер, -а
компрес, -у
компрометація, -ії
комюніке, *невідм.*
конкурентоспроможний,
-на, -не
контейнер, -а
контрольно-ревізійний, -на,
-не
контрреволюційний, -на,
-не
контррозвідка, -ки
конферансьє, *невідм.*
конференц-зал, -у
конфетті, *невідм.*
концертмейстер, -а
концтабір, -бору
координатомір, -а
копійований, -на, -не
кбчений, -на, -не,
дієприкм.
копчений, -на, -не, *прикм.*
кораблебудівний, -на, -не
кораблебудування
кораловий, -ва, -ве
корєктор, -а
кореспондєнт, -а

користолю́бство, -ва
корі́чневий, -ва, -ве
корі́нний, -на, -не
кормозаго́тівельний, -на,
-не
короткозо́рний, -ра, -ре
короткохви́льовий, -ва, -ве
короткоча́сний, -на, -не
коро́тший, -ша, -ше
косоку́тний, -на, -не
котри́й-небу́дь, котра́-не-
бу́дь, котре́-небу́дь
котри́йсь, котра́сь, котре́сь
кофе́їн, -у
кочі́вницький, -ка, -ке
крадькома́, *присл.*
краєві́д, -у
краєзна́вство, -ва
краков'я́к, -у
кра́щати, -аю, -аєш
кредитоспромо́жний, -на,
-не
крем'я́ний, -на́, -не́
крива́во-черво́ний, -на, -не
криміна́льно-процесуа́ль-
ний, -на, -не
криміноге́нний, -на, -не
крі́плення
крі́посні́цтво, -ва
кровоно́сний, -на, -не
кровобо́г, -у
кров'я́ний, -на, -не
крохма́ль, -лю
кругозі́р, -зору
ксероко́пія, -ії
куді́ б то
куді́ ж
куді́-то, *присл.*
куйо́вдити, -джу, -диш

кукурудзі́вни́цтво, -ва
культу́рно-осві́тній, -ня, -не
культуро́логі́чний, -на, -не
купé, *невідм.*
ку́рдський, -ка, -ке
кур'е́р, -а
кури́бз, -у
куста́рництво, -ва
кухо́нний, -на, -не
кучерявоволо́сний, -са, -се
кушні́р, -а

Л

лаві́нний, -на, -не
лавинонебезпе́чний, -на,
-не
лавролі́стий, -та, -те
лагі́дні́ший, -ша, -ше
лазу́рно-небе́сний, -на, -не
лакофа́рба, -и
ла-ма́ншський, -ого
ландша́фт, -у
лабо́ський, -ка, -ке
ларингоско́пія, -ії
ла́рбок, -рка́
ла́стівчин, -на, -не
ластів'я́ний, -на, -не
латі́ський, -ка, -ке
лега́то, *невідм.*
лейбгва́рдія, -ії
лейтена́нт-інжене́р, -а
ле́ксико-грама́ти́чний, -на,
-не
летаргі́йний (летаргі́чний),
-на, -не
либо́нь, *незм.*
лива́рно-меха́ні́чний, -на, -не

лимонно-жовтий, -та, -те
лимоннокіслий, -ла, -ле
листопад, -у
листопрокатний, -на, -не
лицарство, -ва
ліберально-демократичний,
-на, -не
лівша, -ші
лідірувати, -ую, уеш
ліжковий, -ва, -ве
лікарський, -ка, -ке
лілово-червоний, -на, -не
лінійно-функціональний,
-на, -не
лінографіра, -ри
лірико-драматичний, -на,
-не
лірико-публіцистичний,
-на, -не
ліро-епічний, -на, -не
лісозахисний, -на, -не
лісопільно-деревооброб-
ний, -на, -не
літно-посадочний, -на, -не
ліфтер, -а
лѳбур, -я
лозаннський, -ка, -ке
лопатевий, -ва, -ве
лопатоподібний, -на, -не
лорд-канцлер, -а
лорд-мер, -а
лососінний — лососіно-
вий, -ва, -ве
люб'ячий, -на, -не
люб'яний, -на, -не
лужно-кислий, -ла, -ле
лужно-кислотний, -на, -не
лузання
лук'ян, -а

лущення
людіно-день, -дня
людиноненавісницький,
-ка, -ке
люмінесценція, -її
ляський, -ка, -ке
ляній, (льняній), -на,
-не
льоночисний, -на, -не
льотіпалка, -ки
льон-сирець, -рцѳ
льотчик-космонавт, -а
льох, -у
льоховий, -ва, -ве

М

мабуть, *незм.*
мавполѳди, -дѳй
мавпоподібний, -на, -не
мавпячий, -ча, -че
магазин-салѳн, магазину-
салѳну
магдебурзький, -ка, -ке
магнето, *невідм.*
магнетоелектричний, -на,
-не
магнієво-алюмінієвий, -ва,
-ве
магметани, -ан
мадагаскарський, -ка, -ке
мадемуазель, *невідм.*
мадѳр, -а
мадѳрський, -ка, -ке
майѳліка, -ки
майстер, стра
майя, *невідм.*
макарѳни, -ів

- максимáльно близький
 максимáльно завантажений
 максимáльно збільшений
 малоазійський, -ка, -ке
 малоавторитетний, -на, -не
 маловживаний, -на, -не
 маловігідний, -на, -не
 малопотужний, -на, -не
 маловоддя
 мандаринний, -на, -не
 мандариновий, -ва, -ве
 маніакально-депресивний,
 -на, -не
 манікюр, -у
 маніяк, -а
 манометр, -а
 мансарда, -и
 марганцевий, -ва, -ве
 марсельєза, -и
 маршрутно-контрольний,
 -на, -не
 маскоподібний, -на, -не
 масляний, -на, -не
 масляний, -на, -не
 масловіддільник, -а
 масложировий, -ва, -ве
 масло-какао, масла-какао
 маслоробня, -і
 маслосиромолочний, -на, -не
 маслосироробний, -на, -не
 маслянокислий, -ла, -ле
 масонський, -ка, -ке
 математико-технічний, -на,
 -не
 материнський, -ка, -ке
 матеріалознавство, -ва
 матеріально вігідний
 матеріально-виробничий,
 -ча, -че,
- матеріально забезпечений
 матеріально зацікавлений
 матеріально-фінансовий,
 -ва, -ве
 мати-й-мачуха, -и
 матово-білий, -ла, -ле
 матриархальний, -на, -не
 матч-реванш, матч-реваншу
 машина-автомат, машини-
 автомата
 машинно-дорожний, -на,
 -не
 машинобудівний, -на, -не
 машино-година, -и
 машиноексплуатаційний,
 -на, -не
 машинознавство, -ва
 машинолічильний, -на, -не
 машиноремонтний, -на, -не
 мегават-година, -ни
 медальйон, -а
 медвяний, -на, -не
 медикамент, -у
 медико-біологічний, -на,
 -не
 медико-географічний, -на,
 -не
 медико-санітарний, -на, -не
 межигір'я
 межіпліччя
 межіріччя
 мексиканець, -нця
 меморіальний, -на, -не
 меншість, -шості
 мертвечина — мертвечина,
 -ни
 мертвонароджений, -на, -не
 металопокриття
 металорізальний, -на, -не

метаморфоз, -у
метеозв'єднення
метеорит, -а
метр-амп'єр, -а
метр-дотель, -я
метрополія, -її
механіко-математичний, -
на, -не
меценатський, -ка, -ке
м'єццо-сопрано, *невідм.*
мечоніс, -носа
мечонісець, -сця
меч-ріба, меч-ріби
мжйчити, мжйчить
мигдалевий, -ва, -ве
мигдалеподібний, -на, -не
мійно-сушйльний, -на, -не
милов'ярня, -ні
миловйдний, -на, -не
милос'єрдний, -на, -не
мимовйльний, -на, -не
мимоволі, *присл.*
миможджий, -джа, -дже
мимохйдь, *присл.*
мимохйть, *присл.*
миролюбний, -на, -не
мирянин, -а
мистецтвознавство, -ва
митт'євий, -ва, -ве
митт'євий, -ва, -ве
мишоподібний, -на, -не
миш'як, -у
міжгйр'я
міжз'єрняний, -на, -не
між йншим
міжреб'єрний, -на, -не
між тйм
мізанс'єна, -ни
мікробат, -а

мікроклімат, -у
мікросередовище, -ща
міл'єді, *невідм.*
мілководдя
мілководнний, -на, -не
мільйонногол'єсий, -са, -се
міні-пальт'є, -а
мінно-артилерйський, -ка,
-ке
міннопйдривний, -на, -не
мінно-ядерний, -на, -не
містицизм, -у
містобудйвний, -на, -не
місто-держ'ава, міста-держ'а-
ви
місцезнаходження
місцезростання
місце народження
місцеперебування
місцепол'єження
місце проживання
міськвн'є, *невідм.*
мн'єження
м'євбито, *спол., част.*
мовленн'євий, -ва, -ве
модель'єр, -а
модельований, -на, -не
можливо, *незм.*
мозаїковий, -ва, -ве
мозаїчний, -на, -не
мозамбйський, -ка, -ке
мокасіни, -нів
молодйжно-спортйвний, -на,
-не
молокопереробний, -на, -не
молокоприймальний, -на,
-не
молотобб'єць, -йця
монпанс'є, *невідм.*

морально-етичний, -на, -не
морально стійкий
морепла́вство, -ва
морехі́дний, -на, -не
морквя́ний, -на, -не
мостобуді́вний, -на, -не
мотовелогонки, -нок
моторобудува́ння
мотороскладáння
мо́щений, -на, -не
музеєзна́вство, -ва
музично-драматичний, -на,
-не
мукомельно-круп'яний, -
ного
мундштúк, -а
мурахо́їд, -а
мусульма́нський, -ка, -ке
м'язо́вий, -ва, -ве
м'які́й, -ка, -ке
м'якопласти́чний, -на, -не
м'якоше́рстий, -та, -те
м'ясо, -а
м'я́та, -и

Н

набага́то, *присл.*
на бага́то, *числ. з прийм.*
набакі́р, *присл.*
на́бік, *присл.*
на́біло, *присл.*
нава́ррський, -ка, -ке
навдивові́жу, *присл.*
наве́рх, *присл.*
наверху́, *присл.*
навесні́, *присл.*
навздогі́нці, *присл.*

на́взнак, *присл.*
навзнакі́, *присл.*
навіворо́т, *присл.*
наві́пуск, *присл.*
наві́тяжку, *присл.*
наві́дмаш, *присл.*
набдмаш, *присл.*
на відмі́нно
наві́дрі́з, *присл.*
наві́к, *присл.*
наві́ки-вікі́в, *присл.*
на ві́ки ві́чні, *присл.*
на́віч, *присл.*
наві́шаний, -на, -не
наві́шений, -на, -не
навко́лишній, -ня, -не
навколозе́мний, -на, -не
навкру́гі, *присл.*
навмі́сне — навмі́сно,
присл.
навпакі́, *присл.*
навпо́мацки, *присл.*
навпо́чіпки, *присл.*
навпрі́сядки, *присл.*
навсі́дячки, *присл.*
на́вска́ч, *присл.*
навско́ки, *присл.*
навспра́вжки, *присл.*
навті́кача́, *присл.*
навхі́льці, *присл.*
навча́льно-тренува́льний,
-на, -не
навшпі́ньках, *присл.*
нав'ялі́ти, -лю, -лиш
на́глухо, *присл.*
наго́лову, *присл.*
на-гора́, *присл.*
надбрі́в'я
надве́чір, *присл.*

надвір, *присл.*
надгнилий, -ла, -ле
наддніпрянський, -ка, -ке
на дибі
на діво
на ділі
надлішок, -шку
на днях
на добраніч
надівго, *присл.*
на ранок
над сілу
надуживання
надужиття
назавжди, *присл.*
назирцем — назирці, *присл.*
накреслений, -на, -не
на льоту
намертво, *присл.*
наморозь, -і, -ззю
нанівець, *присл.*
набсліп, *присл.*
напам'ять, *присл.*
напевно — напевне, *присл.*
наперебій, *присл.*
наперевіс, *присл.*
наперегони, *присл.*
напередодні, *присл.*
наперекір, *присл.*
на півдорбі
напівжартомá, *присл.*
напівпорожній, -ня, -не
наповал, *присл.*
напоготові, *присл.*
наполовіну, *присл.*
на поруки
на поталу
на початку
наприклад, *вст. слово*

напрісядки, *присл.*
напрóвесні, *присл.*
на противагу
напрóчуд, *присл.*
напруження
нап'ясти, -пну, -пнеш
нарешті, *вст. слово*
нарізно, *присл.*
наріччя
народногосподарський, -ка,
-ке
народнописенний, -на, -не
народнорозмовний, -на, -не
нарóздріб, *присл.*
на руку
насілу, *присл.*
насічено-волóгий, -га, -ге
насинненóсний, -на, -не
насиннеочішувальний, -на,
-не
насинңесушáрка, -ки
насиннесхóвище, -ща
наскільки, *присл.*
наскрізний, -на, -не
наскрізь, *присл.*
на смéрть
наспід, *присл.*
на спід, *ім. з прийм.*
наспіх, *присл.*
насправді, *присл.*
настільки, *присл.*
насупроти, *присл.*
натóмість, *присл., спол.*
натурально-речовий, -ва,
-ве
натхненний, -на, -не
натщесерце, *присл.*
наукоподібний, -на, -не
на ходу

на́чебто, *спол.*
на́явú, *присл.*
не вга́ваючи
невві́чливий, -ва, -ве
невже, *част.*
невід'є́мний, -на, -не
не від то́го, щоб
неві́дь-як, *присл., розм.*
не впе́рше
не впо́ру
нега́даний, -на, -не
неда́рма, *присл.*
не до вподо́би
не до ла́ду
не до ли́ця
не до ре́чі
недорéчний, -на, -не
не з ру́кі
незчу́тися, -у́юся, -у́єшся
нейро́нно-фізі́чний, -на,
-не
не мо́жна
ненадо́вго, *присл.*
ненаро́ком, *присл.*
нена́чебто, *спол., част.*
не під си́лу
не по пра́ву
нерво́во збу́джений
нерво́во-суді́нний, -на, -не
нерво́вохво́рий, -ра, -ре
неси́ла, *незм.*
неска́заний, -на, -не
несказа́нний, -на, -не
нехотя́чі, *присл.*
нешо́давно, *присл.*
нижньо́дніпро́вський, -ка, -ке
ни́жче, *присл.*
ни́шком-ти́шком, *присл.*
нівро́ку, *присл.*

ніпочо́му, *присл.*
ні ри́ба ні м'ясо
ні сві́т ні зоря́
ні те не се
новозелáндський, -ка, -ке
норма́ндський, -ка, -ке
ню́йбро́ківець, -вця

О

о пів на
оба́біч, *присл., прийм.*
обв'я́зка, -ки
обгора́ння, -обгоря́ння
обезжи́рений, -на, -не
обеззбро́нений, -на, -не
обе́рнено пропору́ційний,
-на, -не
оберне́нохроноло́гічний,
-на, -не
обе́днання
обі́два, обо́х
об'ї́зний, -на, -не
обкле́єний, -на, -не
облагоро́джений, -на, -не
облі́піха, -и
обме́жено за́мкнений
обме́жено за́мкнутий
обме́жено прида́тний
обме́жено-упові́льнений,
-на, -не
обмо́тувально-ізоля́ційний,
-на, -не
обов'я́зок, -зку
оборо́нно-ма́совий, -ва, -ве
оборо́ннозда́тний, -на, -не
оборо́нноспромóжний, -на,
-не

образно-символічний, -на,
-не
обручевий, -ва, -ве
обстрижений, -на, -не
обштукатурений, -на, -не
об'юшений, -на, -не
овоче-баштанний, -на, -не
овочезаготівельний, -на, -не
овочекартоплесхóвище, -ща
овочеконсérвний, -на, -не
овочеперерóбний, -на, -не
овочесхóвище, -ща
огневий, -ва, -ве
одобічний, -на, -не
односельчанин, -а
озérно-болóтний, -на, -не
озérно-рiчковий, -ва, -ве
океанарій, -ю
океанографія, -ії
окисно-ртутний, -на, -не
окозамiлювання
оксiюморон, -а
оловорудний, -на, -не
олов'яно-фóсфористий, -та,
-те
онучин, -на, -не
оператiвно-виробничий,
-ча, -че
опiвднi, *присл.*
опiвночi, *присл.*
опiсля, *присл.*
опóрно-рúховий, -ва, -ве
опоромонтáжний, -на, -не
опосередкóваний, -на, -не
óптико-механiчний, -на, -не
оптiчно чутливий, -ва, -ве
óптово-роздрiбний, -на, -не
опúкло-ввiгнутий, -та, -те
опúкло-плóский, -ка, -ке

органiзацiйно-адмiнiстра-
тивний, -на, -не
органопластика, -и
органотвóрний, -на, -не
оргпiтання
оригiнал-макет, -а
освiтний, -ня, -не
осiнньо-зимовий, -ва, -ве
оскiльки, *спол.*
остiльки, *спол.*
особливо-режiмний, -на,
-не
отрутохiмiкат, -у
офiцiйно-дiловий, -ва, -ве
очисний, -на, -не
ощадно-позичковий, -ва,
-ве

П

павильон, -у
павукоподiбний, -на, -не
павутиння
падолист, -у
пакеторóбний, -на, -не
пáливо-енергетiчний, -на,
-не
паливомастилозаправник,
-а
пáльцевий — пальцьовий,
-ва, -ве
пáм'ятник, -а
пан'европейський, -ка, -ке
пáнна, панн
панно́, *невiдм.*
паперóво-целюлозний, -на,
-не
пап'е-маше́, *невiдм.*

паралель, -і
пара́счин, -на, -не
па́ризький, -ка, -ке
па́русно-мо́торний, -на, -не
па́рфу́ми, -ів
па́рфуме́рія, -ії
па́совище́зміна, -и
па́тріарха́льно-ро́довий, -ва,
-ве
пе́діа́тр, -а
пе́ніцилі́н, -у
пе́рвозда́нний, -на, -не
пе́рвісноо́бщи́нний, -на, -не
пе́реве́дення
пе́ревикона́ння
пе́ревихова́ння
пе́рев'я́зка, -и
пе́редба́чення
пе́реддошови́й, -ва, -ве
пе́редекзамена́ційний, -на,
-не
пе́редньо́язико́вий, -ва, -ве
пе́редпо́кій, -ко́ю
пе́реду́сім, *присл.*
пе́редча́сний, -на, -не
пе́редчу́ття
пе́рекоти́поле, *ся*
пе́ретво́рення
пе́рехре́сний, -на, -не
пе́рший-лі́пший
пе́тербу́рзький, -ка, -ке
пи́лоочи́сний, -на, -не
пи́се́мний, -на, -не
пи́сьме́нний, -на, -не
пи́вде́нь, -дня
пи́вніч, -ночі
пи́внічно́росі́йський, -ка, -ке
пи́внічно-схі́дний, -на, -не
пи́во́стрів, -ова

пи́дборі́ддя
пи́дданий, -ан, -не
пи́дда́шшя
пи́дійо́м, -у
пи́днебе́сся
пи́днеби́ння
пи́д'язико́вий, -ва, -ве
пи́д'яре́мний, -на, -не
пи́сляво́єнний, -на, -не
пи́сляза́втра, *присл.*
пи́шохи́д, -хо́да
пла́щ-па́ла́тка, -и
плащови́й, -ва, -ве
плéм'я, плéмені
плечови́й, -ва, -ве
плі́ч-о́-плі́ч, *присл.*
плодо́во-виногра́дний, -на,
-не
плодо́во-овоче́вий, -ва, -ве
плодоконсе́рвний, -на, -не
плодоно́сний, -на, -не
плодоовоче́вий, -ва, -ве
плодоовочесуша́рка, -и
плодо́схо́вище, -ща
плодо́ягі́дний, -на, -не
плоскогі́рний, -на, -не
плосколі́ций, -ця, -це
плоскосто́пий, -па, -пе
плю́шевий, -ва, -ве
плющови́й, -ва, -ве
по-ба́тькі́вськи — по-ба́ть-
кі́вському, *присл.*
по́ба́чення
пові́тряно-деса́нтний, -на,
-не
повнова́жний, -на, -не
повновла́ддя
повнолі́тній, -ня, -не
повнолі́ття

повсякчас, *присл.*
подвір'я
подéколи, *присл.*
подéкуди, *присл.*
по-діловому, *присл.*
подру́жжя
по-дру́жньому, *присл.*
подя́ка, -и
позавчо́ра, *присл.*
позавчора́шній, -ня, -не
по змо́зі
по́золоть, -і
поки шо
полезахисний, -на, -не
по-ліссячому, *присл.*
по-ліцарському, *присл.*
поліський, -ка, -ке
політехнікум, -у
по-літньому, *присл.*
полонéний, -на, -не
по́лудень, -дня
по́лум'я
по́мацки, *присл.*
поневіря́ння
пони́ззя
пони́вечений, -на, -не
пообі́дній, -ня, -не
попідвіко́нню, *присл.*
попідти́нню, *присл.*
по́повзом, *присл.*
попола́м, *присл.*
по-простому, *присл.*
поп'я́стися, -явся
по-рі́зному, *присл.*
порт'є́ра, -и
по-сво́бему, *присл.*
по́серéd, *прійм.*
по́спіль, *присл.*
по-спра́вжньому, *присл.*

по-старо́му, *присл.*
постскрі́птум, -у
постфа́ктум, *присл.*
по су́ті, *присл., спол.*
по-тепе́рішньому, *присл.*
по-тре́те, *присл.*
по трое, *в знач. присл.*
по-уда́рному, *присл.*
по́хапцем, *присл.*
по че́рзі, *в знач. присл.*
по-че́сному, *присл.*
почі́м — почо́му, *присл.*
почуттє́вий, -ва, -ве
пошто́во-телегра́фний, -на,
-не
по ши́рості
правобе́режжя
правопи́сний, -на, -не
правопо́рушення
право́руч, *присл.*
пра́зький, -ка, -ке
пра́ння
працездáтний, -на, -не
предкові́чний, -на, -не
пред'я́влення
прем'є́ра, -и
прем'є́р-міні́стр, -а
прес-бу́ро, *невідм.*
прес-пап'є́, *невідм.*
прибе́режжя
приватновла́сницький, -ка,
-ке
привіле́йований, -на, -не
привокза́льний, -на, -не
привселю́дно, *присл.*
прижиттє́вий, -ва, -ве
прийдéшний, -ня, -не
прикле́єний, -на, -не
прикордо́нний, -на, -не

принагідний, -на, -не
природознавець, -вця
причинно-наслідковий, -ва,
-ве
прісноводний, -на, -не
провалля
професійно-технічний, -на,
-не
профспілковий, -ва, -ве
процесуальний, -на, -не
прощений, -на, -не
прошений, -на, -не
прямо протилежний
прямокутний, -на, -не
прямолінійний, -на, -не
пряморослий, -ла, -ле
пряmostоячий, ча, -че
прямо-таки
псевдонім, -а
психічнохворий, -ра, -ре
пустельний, -на, -не
пустінний, -на, -не
пшоняний, -на, -не
пюпітр, -а
пюре, *невідм.*
п'ядь, -і
п'ятикутний, -на, -не
п'ятисотліття

Р

рабін, -а
радіаційно-активний, -на, -не
радіаційнозахисний, -на, -не
радомішльський, -ка, -ке
раз за разом
раз назавжди
разом, *присл.*

раз по раз
раз у раз
рай-дерево, -а
ракета-носій, ракети-носія
ракетно-космічний, -на, -не
ракетобудівний, -на, -не
раннім ранком
раннім-рано, *присл.*
ранньовесняний, -на, -не
ранньосередньовічний, -на,
-не
рано-вранці, *присл.*
рано-пораненьку, *присл.*
рано-рано, *присл.*
ревеневий, -ва, -ве
реґбі, *невідм.*
режисёр, -а
рейсфедер, -а
рекламно-інформаційний,
-на, -не
рекрутський, -ка, -ке
ренесанс, -у
рентген, -а чи -у
рибоконтсервний, -на, -не
ридикюль, -я
рідма рідати
рідсько-католицький, -ка,
-ке
рівнобедрений, -на, -не
різновід, -у
різношерстий, -та, -те
різьбяр, -ра
різьбярство, -ва
рік у рік
рілля, -і
родінно-побутовий, -ва, -ве
родінно-спадковий, -ва, -ве
розрахунково-платіжний,
-на, -не

розрив-трава, -и
роз'яснення
рослінно-тваринний, -на,
-не
рука в руку
рукопаш, *присл.*
рукопис, -у
русловий, -ва, -ве
рута-м'ята, рути-м'яти

С

саамський, -ка, -ке
Сава, -и
Савович, -а
Савівна, -и
саванний, -на, -не
Савелій, -я
савоїя, -її
садово-городній, -ня, -не
саженний, -на, -не
салатно-зелений, -на, -не
салон-магазин, -у
салонний, -на, -не
салонний, -ва, -ве
сальто-мортале, *невідм.*
самотній, -ня, -не
самовикривання
самовикриття
сам-один
самозагоратися, -юся, -ешся
самозаймистий, -та, -те
самоzapальний, -на, -не
самозігривання
самозвеличення
самознищення
самопізнання
сам по собі

сам собою
санаторій-профілакторій,
санаторія-профілакторія
санаторно-курортний, -на,
-не
сап'ян, -у
свердли́ти, -длю́, -дли́ш
свіжоспечений, -на, -не
світ за очі
світлозахисний, -на, -не
світосприймання
свободолюбний, -на, -не
серболужицький, -ка, -ке
сердечний, -на, -не
сердешний, -на, -не
симетрично-протилежний,
-на, -не
симетрично розташований
сімдесят, -и
сіножать, -і
сірчанокислий, -ла, -ле
скалькований, -на, -не
скерцо, *невідм.*
скоропісний, -на, -не
скраю, *присл.*
славослів'я
слідом, *присл.*
слово в слово
слов'яно-руський, -ка, -ке
слюсарський, -ка, -ке
сміттепровід, -воду
смолисто-чорний, -на, -не
снігоочисний, -на́, -не́
сніжно-білий, -ла, -ле
солон'яний, -на, -не
солянокислий, -ла, -ле
соляно-лужний, -на, -не
сонцезахисний, -на, -не
сортівпробний, -на, -не

сбтєнний, -на, -не
спинномозковий, -ва, -ве
спінно-черевний, -на, -не
співдоповідáč, -а
спіднізу, *присл.*
спідсподу, *присл.*
спільнослов'янський, -ка,
-ке
спінінг, -а чи -у
співна, *присл.*
спозаранку, *присл.*
споконвік — споконвіку,
присл.
спортлото, *невідм.*
спростування
спястися — зіпнуся,
зіпнешся
срібноволобсий, -са, -се
срібнокрілий, -ла, -ле
сріботканий, -на, -не
срібноцінковий, -ва, -ве
ссати, ссу, ссеш
стакато, *невідм.*
стелаж, -а
стилістико-семантичний,
-на, -не
стінописний, -на, -не
стрімголів, *присл.*
структурно-системний, -на,
-не
структурно різнорідний
стбжка, -и
суб'єктивно-ідеалістичний,
-на, -не
суб'єктивно оцінений
сув'язь, -і
судновёрф, -і
сузір'я
сумщина, -и

сум'яття, -ів, -ять
супроти, *прим.*
сьюмга, -и
сьюрбати, -аю, -аеш

Т

табель-календар, табеля-
календаря
таганрбзький, -ка, -ке
тазостєгновий, -ва, -ве
тайнописний, -на, -не
так же
такий же
такий-сякий, така-сяка,
такє-сякє
такий-то, така-то, такє-то
такбж, *присл.*
так-бт
так само
так-сяк, *присл.*
так-то, *присл., част.*
там-такі, *присл.*
таріфно-кваліфікаційний,
-на, -не
твердокопчений, -на, -не
твердопáливний, -на, -не
теáтр-студія, -ії
теж
те ж
текстільно-шкіряний, -на,
-не
телефон-автомат, телефону-
автомата
телиць, тельця
тємно-тємно, *присл.*
тепловидільний, -на, -не
тепловитрата, -и

теплозахисний, -на, -не
теплонепронікний, -на,
-не
тепло-чорний, -на, -не
тер'єр, -а
терморелé, *невідм.*
терористічно-диверсійний,
-на, -не
теслярсько-столярний, -на,
-не
тет-а-тёт, *присл.*
технохімічний, -на, -не
тижнёвий, -ва, -ве
тім-то, *спол.*
тимчасом, *спол.*
тим часом, *займ. з ім.*
тирліч, -у
тисячокілометровий, -ва, -ве
тисячоліття
тихоокеанський, -ка, -ке
тіхо-тіхо, *присл.*
тішком-нішком, *присл.*
тільки-но, *присл.*
тільки-тільки, *присл.*
тільки що
тім'я
тіньовітривалий, -ла, -ле
ткання
товарно-грошовий, -ва, -ве
товарно-пасажірський, -ка,
-ке
товарооборót, -у
товаробмін, -у
товстошкірий, -ра, -ре
тодішній, -ня, -не
то й, *спол.*
той, того, тому
токар-універсál, токаря-
універсála

тóксико-алергічний, -на,
-не
тонкосукняний, -на, -не
тónна, -и
топкий, -ого
торічеллієва пустотá
торішній, -ня, -не
торфовидобування
торфóвий, -ва, -ве
торф'яний, -на, -не
тотóжний, -на, -не
точільно-полірувáльний,
-на, -не
травесті, *невідм.*
трагікомéдія, -її
трактороремóнтний, -на, -не
трикотáжно-панчішний,
-на, -не
тріо, *невідм.*
трóхи-потрóху, *присл.*
трубозвáрювальний, -на, -не
труболивáрний, -на, -не
трубонарізний, -на, -не
трубопровід, -вóду
тру́бчасто-кільце́вий, -ва,
-ве
труднопрохідний, -на, -не
тугоплáвкий, -ка, -ке
туді-сюді, *присл.*
тюленевий, -ва, -ве
тюркський, -ка, -ке
тютюнорізальний, -на, -не
тяжкопорánений, -на, -не
тяжкохвóрий, -ра, -ре
тьмá-тьму́ща, тьмі-тьму́щої
тьмяно, *присл.*

У

убік, *присл.*
 убожіння
 убóзтво, -ва
 увігнутий, -та, -те
 увінчання
 увóлю, *присл.*
 ўгро-фінський, -ка, -ке
 угрупóвання, -вань
 удмўртський, -ка, -ке
 удóсвіта, *присл.*
 укінéць, *присл.*
 уклінний, -на, -не
 укриття, -иттів
 універсáл, -у
 упáм'ятку, *присл.*
 упéнь, *присл.*
 уподóбання, -ань
 урáнци, *присл.*
 урéшти-рéшт, *присл.*
 урóзбивку, *присл.*
 урóзбрід, *присл.*
 урóзгін, *присл.*
 урóздріб, *присл.*
 урóзліт, *присл.*
 урóзріз, *присл.*
 урозрýдку, *присл.*
 урóзсип, *присл.*
 урóзтяж, *присл.*
 урукопáшну, *присл.*
 усé одно
 ускóки, *присл.*
 уснопоетичний, -на, -не
 усóбиця, -і
 устькаменогóрці, -рець
 усúміш, *присл.*
 усúпереч, *присл.*
 усухом'ятку, *присл.*

утрідешева, *присл.*
 утрідорога, *присл.*
 утриший, *присл.*
 утямкі, *присл.*
 уфíмський, -ка, -ке
 у цілому
 учéний, -на
 учéння, -ень
 ушір, *присл.*
 уявлення, -ень
 уявнохвóрий, -ра, -ре
 уярміти, -млю, -міш

Ф

фáбрика-кўхня, фáбрики-
 кўхні
 фабрiчно-заводський, -ка,
 -ке
 факсiмiле, *невiдм.*
 фальшивомонéтник, -а
 фанеропiльний, -на, -не
 фанеростругáльний, -на, -не
 фантазмагóрія, -iї
 фарфóро-фáянсовий, -ва,
 -ве
 фáршевий, -ва, -ве
 фáта-моргáна, -и
 феéрія, -iї
 фемiнiстський, -ка, -ке
 феномен, -а
 фешенéбельний, -на, -не
 фiéста, -и
 фiзико-математичний, -на,
 -не
 фiзико-хiмiчний, -на, -не
 фiзкультўрно-спортiвний,
 -на, -не

філармонія, -її
філігранний, -на, -не
фільмоскоп, -а
фільтр-прес, фільтра-преса
фінансово-дипломатичний,
-на, -не
фінансово-промисловий,
-ва, -ве
фінський, -ка, -ке
фіолетово-синій, -ня, -не
флаг-капітан, -а
флаг-штурман, -а
флігель-ад'ютант, -а
флотоводець, -дя
фольклористичний, -на, -не
формозміна, -и
фортисимо, *невідм., присл.*
фотель, -я
французький, -ка, -ке
фривольний, -на, -не
фруктово-ягідний, -на, -не
фюзеляж, -у

Х

халдейський, -ка, -ке
хамелеон, -а
харків'яни, -ян
харчосмаковий, -ва, -ве
хатній, -ня, -не
хворобостійкий, -ка, -ке
хвороботворний, -на, -не
хитромовний, -на, -не
хитромудрий, -ра, -ре
хитросплетіння, -інь
хіміотерапевтичний, -на, -не
хіть-не-хіть, *присл.*
хліб-сіль, хліба-солі

хлоп'я, -яти
хлорофіл, -у
хлороформ, -у
хобі, *невідм.*
хрест-навхрест, *присл.*
хронікально-документаль-
ний, -на, -не
хто-небудь, когось-небудь
хтось, когось
художній, -ня, -не
художньо-образний, -на, -не
художньо-промисловий,
-ва, -ве
художньо виконаний
художньо виразний
художньо оформлений
художньо своєрідний

Ц

царина, -и
царствений, -на, -не
цегла-сирець, цегли-сирцю
цегляно-бетонний, -на,
-не
цегляно-червоний, -на, -не
целюлозно-паперовий, -ва,
-ве
целюлозовмісний, -на, -не
цементно-бетонний, -на,
-не
центрально-симетричний,
-на, -не
центрифуга, -и
центросфера, -и
церемоніал, -у
церковноприходський, -ка,
-ке

церковнослов'янський,
-ка, -ке
цех-автомат, цеху-автомату
циліндроподібний, -на, -не
цинкографічний, -на, -не
цифроаналоговий, -ва, -ве
цукерниця, -і
цукорниця, -і

Ч

чавунно-бетонний, -на, -не
чавуновбз, -а
чаєвбд, -а
часом, *присл.*
часто-густо, *присл.*
чашечкоквітковий, -ва, -ве
чашоподібний, -на, -не
чвертькілометровий, -ва, -ве
чвертьфінал, -у
чемпіон, -а
чепурний, -на, -не
черговий, -ва, -ве
черепáховий, -ва, -ве
черéшнєвий, -ва, -ве
черкащина, -и
чернець, ченця
черпання, -нь
чий-небудь, чия-небудь,
чиє-небудь
чимáлий, -ла, -ле
чимраз, *присл.*
чиншовий, -вого
числєнний, -на, -не
чистопорідний, -на, -не
читання, -ань
член-кореспондєнт, члена-
кореспондєнта

чорнбзєм, -у
чорнбклєн, -а
чорнбслив, -у
чуйний, -на, -не
чутний, -на, -не
чуття, -їв

Ш

шабєльний, -на, -не
шаблбнний, -на, -не
шавлієвий, -ва, -ве
шампунь, -ю
шапка-невидимка, шапки-
невидимки
шаржовий, -ва, -ве
шваччин, -на, -не
швєйно-трикотажний, -на,
-не
швидкокрілий, -ла, -ле
швидкохідний, -на, -не
шевальє, *невідм.*
шерстезаготівєльний, -на, -не
шерстезаготівля, -і
шерстемийка, -и
шестиповєрхбвий, -ва, -ве
шестирáзовий, -ва, -ве
шеф-кухар, -я
шизофренія, -ії
широковживаний, -на, -не
широкодоступний, -на, -не
широко розповсюджений,
-на, -не
шишкоягода, -и
шістдесятирїчний, -на, -не
шкіряно-взуттєвий, -ва, -ве
шкбла-їнтернат, шкбли-
їнтернату

шліссельбурзький, -ка, -ке
шлюпбалка, -и
шляхопровід, -воду
шолом, -а
шпурнутий, -та, -те
штатно фінансовий
штреко-буровий, -ва, -ве
штучно підвищений
штучно-радіоактивний, -на,
-не
штучно створений
шухляда, -и

Щ

щавлевокислий, -ла, -ле
щастя-доля, -і
щєбінь, -бня
щєлепа, -и
щетинолістий, -та, -те
щетиноподібний, -на, -не
щїпці, -ів
щїро, *присл.*
широсєрдний, -на, -не
щілиноподібний, -на, -не
щїткотримач, -а
що-бўдь, чоґо-бўдь
щодо, *прим.*
що ж до
шоправда, *незм.*

Ю

ювілєй, -ю
юннат, -а
юрисдикція, -її

юрисконсульство, -ва
юриспрудєнція, -її

Я

яблучно-зелєний, -на, -не
ядерно-фізичний, -на, -не
язичницький, -ка, -ке
яїцький, -ка, -ке
яйцепровід, -воду
якби, *спол.*
якийсь-то, *займ.*
якнайважливіший, -ша, -ше
як-небўдь, *присл.*
якраз, *присл.*
яловичина, -и
янтаревий, -ва, -ве
яровизація, -її
ясенєвий, -ва, -ве
ясенєвий, -ва, -ве
яський, -ка, -ке
яхт-клуб, -у
яхтклубівець, -вця
ячний, -на, -не

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

- Аддіс-Абэба, -би
 Аккра, -ри
 Акмóла, -ли
 Алеутські острови
 Алжір, -а (*місто*), -у (*країна*)
 Америка, -ки
 Амстерда́м, -а
 Аму́дар'я, -р'ї
 Анаді́р, -а (*місто*), -у (*річка*)
 Андалу́ські гóри
 Андóрра, -ри
 Антаркти́да, -ди
 Анта́рктика, -ки
 Анті́льські острови
 Апенні́нський півóстрів
 Аппала́чі, -ів
 Аргенті́на, -ни
 Арктика, -ки
 Асунсьйо́н, -а
 Африка, -ки
 Ашгаба́д, -а
 Бейру́т, -а
 Бельгі́я, -їі
 Берлі́н, -а
 Белгра́д, -а
 Бонн, -а
 Бразі́лія, -їі
 Братисла́ва, -ви
 Брита́нія, -їі
 Буенос-Айрес, -а (*місто*), -у (*озеро, провінція*)
 Вавило́н, -а
 Ватика́н, -у
 Вашингто́н, -а
 Вене́ція, -їі
 В'єнтья́н, -а
 В'єтна́м, -у
 Гаа́га, -ги
 Гаї́ті, *невідм.*
 Гельсінкі, *невідм.*
 Гэну́я, -їі
 Грінві́цький меридіа́н
 Дардане́лли, -елл
 Дюссельдо́рф, -а
 Ель-Кувей́т, -а
 Ефіопі́я, -їі
 Євфра́т, -у
 Єгіпет, -пту
 Єрусали́м, -а
 Закавказзя
 Закарпа́ття
 Заполя́р'я
 Ізраї́ль, -лю
 Індокита́й, -ю
 Іссік-Куль, -лю
 Йога́ннесбург, -а, -у
 Кальку́тта, -и
 Кельн, -а
 Кита́й, -ю
 Кіпр, -у
 Кордильє́ри, -єр
 Кувей́т, -у
 Ла-Манш, -у
 Лейпци́г, -а, -у
 Лива́н, -у

Лісабон, -а
Мавританія, -її
Мадрид, -а
Малайзія, -її
Марокко, *невідм.*
Міссісіпі, *невідм.*
Міссурі, *невідм.*
Мічиган, -у
Намібія, -її
Нігерія, -її
Нідерланди, -ів
Нікарагуа, *невідм.*
Ніл, -у
Німеччина, -и
Нью-йорк, -а
Орінго, *невідм.*
Оттава, -и
Па-де-Калé, *невідм.*
Пакистан, -у
Палестина, -и
Памір, -у
Паріж, -а
Піреней, -ів
Польша, -ші
Пуэрто-Ріко, *невідм.*
Ріо-де-Жанейро, *невідм.*
Сардинія, -її
Середземне море
Сибір, -у
Таїланд, -у
Таїті, *невідм.*
Тель-Авів, -а
Тигр, -у
Тибет, -у
Тольятті, *невідм.*
Тринідад, -у
Туреччина, -и
Угорщина, -и

Філіппіни, -ін
Фінляндія, -її
Франкфурт-на-Майні,
 Франкфурта-на Майні
Цюрих, -а
Чикаго, *невідм.*
Чилі, *невідм.*
Шрі-Ланка, -ки

СПИСОК ТАБЛИЦЬ

1. У вимовляємо і пишемо	19
2. В вимовляємо і пишемо	20
3. Чергування приголосних при словотворенні	21
4. Спрошення в групах приголосних	24
5. Український алфавіт	27
6. Правила поділу слів на склади	29
7. Правила переносу	30
8. Суфікси абстрактних іменників	35
9. Художні засоби мови	38
10. Схожі на омонімію мовні явища	41
11. Групи слів стійкого складу української мови	45
12. Запозичена лексика	49
13. Стилї мовлення	52
14. Типи фразеологізмів	56
15. Джерела української фразеології	57
16. Типи словників	59
17. Види морфем	61
18. Способи словотворення	63
19. Словотвір іменників	65
20. Словотвір прикметників	67
21. Словотвір дієслів	69
22. Частини мови	73
23. Відміни іменників	84
24. Відмінкові закінчення іменників I відміни	89
25. Розподіл на групи іменників II відміни	
з основою на -р	90
26. Відмінкові закінчення іменників II відміни	93
27. Відмінкові закінчення іменників III відміни	96
28. Відмінкові закінчення іменників IV відміни	97
29. Закінчення множинних іменників	98
30. Відмінкові закінчення прикметників	110

31. Групи числівників за будовою	115
32. Розряди займенників	121
33. Закінчення дієслів наказового способу	133
34. Закінчення дієслів I та II дієвідміни	138
35. Розряди прислівників	147
36. Вживання прийменників з різними відмінками ...	153
37. Розряди часток	161
38. Розряди модальних часток	162
39. Типи словосполучень за головним словом	170
40. Нерозкладні словосполучення	171
41. Способи вираження узгодженого означення	190
42. Способи вираження неузгодженого означення	191
43. Види обставин за значенням	195
44. Види односкладних речень	197
45. Відокремлені додатки	202
46. Відокремлені узгоджені означення	203
47. Відокремлені неузгоджені означення	204
48. Відокремлені прикладки	205
49. Відокремлені обставини	206
50. Групи вставних слів за значенням	209
51. Написання ненаголошеного голосного [e]	237
52. Написання апострофа	238
53. Написання префіксів	242
54. Написання складних іменників через дефіс	246
55. Написання складних займенників	250
56. Написання числівників	250
57. Написання прислівників разом	251
58. Написання прислівників через дефіс	253
59. Написання прислівників окремо	254
60. Таблиця правил написання прислівників	256
61. Написання сполучників	256
62. Написання часток разом	258
63. Написання часток через дефіс	259
64. Написання часток окремо	259
65. Написання частки <i>не</i>	260
66. Написання слів іншомовного походження	261
67. Кома у простому реченні	267
68. Кома у складному реченні	271
69. Крапка з комою	271

70. Двокрапка.....	272
71. Тире.....	273
72. Три крапки.....	276
73. Лапки.....	276
74. Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні.....	281
75. Розділові знаки при прямій мові.....	282
76. Розділові знаки при цитатах.....	284

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Антоніми — 42-43
Апостроф — 238-240
Архаїзми — 54
Асиміляція — 23
Афіксоїди — 62
Безсполучникове складне реч. — 222-223, 281-282
Вигук — 72, 74, 164-165
Власні назви — 77
Вставні слова — 209—211
Голосні — 11—13, 237
Граматика — 71
Граматичний центр реч. — 176, 179, 211
Двокрапка — 272-273
Дієприкметник — 74, 139-142, 290-291
Дієприкметниковий зворот — 191, 200, 203, 278
Дієприслівник — 74, 143-144, 291
Дієприслівниковий зворот — 279, 280
Дієслово — 69-70, 72, 74, 126—139, 140, 143, 184, 290
Додаток — 128, 177, 186—189, 201-202
Займенник — 64, 72, 73, 120—126, 250, 289
Звертання — 208-209
Іменник — 15, 64, 65—67, 71, 75—101, 140—142, 149,
156, 288
Інтерфікс — 62
Історизми — 55
Категорія стану — 151-152
Керування — 174
Корінь — 61
Лапки — 225, 276—277
Лексикологія — 34, 71
Модальні слова — 74
Морфема — 60

- Морфологія — 71, 73
М'який знак — 240
Наголос — 31-32
Ненаголошені голосні — 237
Неологізми — 55
Обставина — 194—196, 206-207
Однорідні члени реч. — 156, 157, 168, 177, 198, 202
Односкладні реч. — 134, 179, 196, 298
Означення — 177, 189—192, 194, 200, 201, 203—205
Оказіоналізми — 55
Омоніми — 39—41, 64
Орфоєпія — 10, 32—34
Орфографія — 235-236
Основа — 63-64, 131, 140
Пароніми — 44
Підмет — 176, 177, 181-182
Постфікс — 62, 64
Префікс — 61, 63, 130, 242-243
Приголосні — 11-13, 16, 19, 20
Прийменник — 74, 149, 153—156, 168, 174, 201, 257, 291
Прикладка — 192-194, 205-206
Прикметник — 64, 67—69, 72, 73, 102—111, 139, 142, 248, 288
Прилягання — 174
Прислівник — 64, 72, 74, 143, 145—151, 251, 291
Приставні приголосні — 25
Присудок — 176, 177, 183—186
Просте речення — 176, 179—211
Пряма мова — 225—227, 282
Речення — 167, 175
Самостійні слова — 9, 34, 72
Синоніми — 41
Синтаксис — 167
Склад — 14, 15, 28—30
Складне речення — 156, 157, 176, 177, 211
Складні слова — 114, 245—258
Складнопідрядне речення — 213—222
Слова іншомовного походження — 15, 17, 25, 100, 131, 239, 240, 243, 244, 245, 261

- Складносурядне речення — 212-213
Словосполучення — 167, 168—175, 177
Словотвір — 60
Службові слова — 9, 34, 72
Сполучник — 74, 156—159, 199, 212, 213, 256 292
Сполучні слова — 214, 215—222
Спрощення — 24-25
Стилі — 50—54, 227—233
Стилістика — 227
Суфікс — 61, 63, 131, 140, 143, 145, 243—245
Тире — 273—275
Три крапки — 276
Узгодження — 173, 189
Ускладнене речення — 198—280
Флексія — 62
Фонетика — 9
Фразеологізм — 55, 168
Фразеологія — 35
Частини мови — 64, 71
Частка — 74, 131, 160—163, 258—260, 292-293
Чергування — 13—23, 131
Числівник — 64, 72, 73, 111—120, 230, 289

ЗМІСТ

ЧАСТИНА I	
ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ	9
Розділ I	
ФОНЕТИКА. ГРАФІКА	9
§ 1. Класифікація звуків	11
§ 2. Чергування голосних звуків	13
Чергування [o],[e] з [i]	14
Чергування [o] з [e]	16
Чергування голосних у дієслівних коренях...	17
Чергування [o] та [e] з нулем звука	18
§ 3. Відпадання та поява голосних на початку слова	19
§ 4. Чергування [y] — [в]	19
§ 5. Чергування приголосних звуків	20
§ 6. Асиміляція приголосних	23
§ 7. Спрощення в групах приголосних	24
§ 8. Приставні приголосні	25
§ 9. Фонетична транскрипція	25
§ 10. Співвідношення між буквами та звуками	26
§ 11. Склад	28
§ 12. Наголос	31
§ 13. Орфоепія	32
Основні правила орфоепії	32
Розділ II	
ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ	34
§ 1. Однозначні і багатозначні слова	36
§ 2. Омоніми	39

§ 3. Синоніми	42
§ 4. Антоніми	42
§ 5. Пароніми	44
§ 6. Словниковий склад української мови	44
Лексика сучасної української мови	47
§ 7. Запозичені слова	49
§ 8. Стильовий розподіл лексики	51
§ 9. Активна і пасивна лексика	54
§ 10. Фразеологія	55
§ 11. Джерела української фразеології	57
§ 12. Лексикографія	58

Розділ III

БУДОВА СЛОВА І СЛОВОТВІР	60
--------------------------------	----

§ 1. Види морфем	61
§ 2. Способи словотворення	63
§ 3. Словотвір іменників	65
§ 4. Словотвір прикметників	67
§ 5. Словотвір дієслів	69

Розділ IV

МОРФОЛОГІЯ	71
------------------	----

§ 1. Іменник	75
Власні і загальні назви	77
Іменники з конкретним та абстрактним значенням	78
Збірні іменники	79
Одиничні іменники	80
Назви істот і неістот	80
Рід іменників	81
Число іменників	83
Відмінювання іменників. Поділ на відміни і групи	84
Відмінювання імен та по батькові	99

	Невідмінювані іменники	100
§ 2.	Прикметник	102
	Семантичні групи прикметників	102
	Якісні прикметники	103
	Відносні прикметники	106
	Присвійні прикметники	107
	Повні та короткі форми прикметників	108
§ 3.	Числівник	111
	Кількісні числівники	112
	Порядкові числівники	114
	Відмінювання числівників	117
§ 4.	Займенник	120
§ 5.	Дієслово	126
	Перехідні та неперехідні дієслова	128
	Види дієслова	130
	Способи дієслова	131
	Часи дієслова	133
	Безособові дієслова	134
	Дієвідмінювання	135
§ 6.	Дієприкметник	139
	Творення дієприкметників	140
§ 7.	Присудкові форми на -но, -то	142
§ 8.	Дієприслівник	143
§ 9.	Прислівник	145
	Творення прислівників	149
§ 10.	Категорія стану	151
	Службові (неповнозначні) частини мови	153
§ 11.	Прийменник	153
§ 12.	Сполучник	156
§ 13.	Частка	160
§ 14.	Вигук	164

Розділ V

СИНТАКСИС	167
-----------------	-----

§ 1. Словосполучення.

Різновиди словосполучень	167
--------------------------------	-----

Нерозкладні словосполучення	170
Типи зв'язку слів у словосполученні	173
§ 2. Речення	175
Просте речення	179
Повні і неповні речення	179
Слова-речення	181
Головні члени речення	181
Другорядні члени речення	186
Додаток	186
Означення	189
Прикладка	192
Обставина	194
Односкладні речення	196
Ускладнені прості речення	198
Однорідні члени речення	198
Відокремлені члени речення	202
Звертання	208
Вставні і вставлені слова.	
Словосполучення і речення	209
Складне речення	211
Складносурядне речення	212
Складнопірядне речення	213
Складнопірядні речення з кількома підрядними	220
Безсполучникове складне речення	222
Складні синтаксичні конструкції	223
Пряма мова	225

Розділ VI

СТИЛІСТИКА	221
------------------	-----

ЧАСТИНА II

ОРФОГРАФІЯ І ПУНКТУАЦІЯ	235
-------------------------------	-----

Розділ I

ОРФОГРАФІЯ	235
------------------	-----

§ 1. Написання ненаголошених <i>е</i> та <i>и</i>	237
§ 2. Написання апострофа	238
§ 3. Написання м'якого знака	240
§ 4. Написання подвоєних приголосних	241
§ 5. Написання префіксів	242
§ 6. Написання суфіксів іменників	243
§ 7. Написання суфіксів, прикметників та дієприкметників	244
§ 8. Написання суфіксів дієслів	245
§ 9. Написання складних слів	245
Написання складних іменників	245
Написання складних прикметників	248
Написання складних займенників	250
Написання числівників	250
Написання прислівників	251
Написання сполучників	256
Написання прийменників	257
Написання часток	258
Написання частки не	260
§ 10. Написання слів іншомовного походження	261
§ 11. Написання великої літери	264
§ 12. Написання російських та іншомовних прізвищ українською мовою	265

Розділ II

ПУНКТУАЦІЯ

§ 1. Кома	267
§ 2. Крапка з комою в простому і складному	271
§ 3. Двокрапка	272
§ 4. Тире	273
§ 5. Три крапки (...)	276
§ 6. Лапки (« »)	276
§ 7. Розділові знаки при відокремлених	

членах речення	277
§ 8. Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні	281
§ 9. Розділові знаки при прямій мові	282
§ 10. Розділові знаки при цитатах	284

ЧАСТИНА III

ДОДАТОК	287
Схема фонетичного розбору	287
Схеми морфологічного розбору	288
Схема морфемного розбору слова	293
Схема словотвірного аналізу	294
Схема лексичного розбору	294
Схеми синтаксичного розбору	295
Словник основних термінів	298
Короткий тлумачний словник	308
Короткий орфографічний словник	340
Географічні назви	378
Список таблиць	380
Алфавітний покажчик	383

Учбове видання

Укладач
РОСІНСЬКА Олена Анатоліївна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Довідник школяра

Редактор	<i>З. В. Нечволода</i>
Художник обкладинки	<i>О. В. Дорофєєв</i>
Технічний редактор	<i>І. В. Романчук</i>
Коректор	<i>К. І. Бірюкова</i>

Підписано до друку
з готового оригінал-макету 23.07.2003.
Формат 84x108/32. Друк високий.
Тираж 15 000 (1 з-д 1—5000) пр.
Зам. 2-559.

Товариство з обмеженою відповідальністю
“Виробничо-комерційна фірма “БАО”
Свідоцтво серії ДК № 540 від 23.07.2001 р.
83114, Донецьк,
вул. Університетська, 96.

Віддруковано з готового оригінал-макета
у ВАТ “Поліграфкнига”
03057, Київ-57, вул. Довженка, 3

Виробничо-
комерційна
фірма

«**БАО**»

**запрошує
до співробітництва:**

*авторів,
літературних агентів,
книготорговельні організації,
підприємців-книготорговельників*

Звертатися за телефонами:

у Києві тел./факс:
(044) 455-52-53, 455-52-54

у Донецьку тел./факс:
(0622) 55-11-44

у Сімферополі тел.:
(0652) 22-90-03

в Одесі тел.:
(0482) 44-11-96

у Харкові тел.:
(0572) 47-11-40

УЧНЯМ І ВЧИТЕЛЯМ

*ПРЕДСТАВЛЯЄМО
СЕРІЮ ДОВІДНИКІВ
ДЛЯ ШКОЛЯРІВ*

- Російська мова
- Українська мова
- Англійська мова
- Валеологія
- Фізика
- Біологія
- Математика

Звертатися за телефонами:

у Києві тел./факс:
(044) 455-52-53, 455-52-54
у Донецьку тел./факс:
(0622) 55-11-44
у Сімферополі тел.:
(0652) 22-90-03
в Одесі тел.:
(0482) 44-11-96
у Харкові тел.:
(0572) 47-11-40

УЧНЯМ І ВЧИТЕЛЯМ

**ПРЕДСТАВЛЯЄМО
СЕРІЮ РОЗВ'ЯЗНИКІВ
ДО ПІДРУЧНИКІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ**

3 алгебри

3 геометрії

3 фізики

3 хімії

**3 математичного
аналізу**

Звертатися за телефонами:

у Києві тел./факс:

(044) 455-52-53, 455-52-54

у Донецьку тел./факс:

(0622) 55-11-44

у Сімферополі тел.:

(0652) 22-90-03

в Одесі тел.:

(0482) 44-11-96

у Харкові тел.:

(0572) 47-11-40

ПКФ

Представляет серию книг "ВСЕ О..."

- Все об огороде
- Все о банях
- Все о дарах леса
- Все о домашней медицине
- Все о пчеловодстве
- Все о рыбной ловле
- Все об охоте
- Все о животноводстве
- Все о раздельном питании
- Все о грибах
- Все о парикмахерском искусстве
- Все о выделке шкур и кож
- Все о лекарственных растениях
- Все о голубях
- Все о гадании
- Все для мальчиков
- Все для девочек
- Все о птицеводстве
- Все о рыболовных снастях

*По вопросам приобретения
обращаться по телефонам:*

Киев тел./факс (044) 455-52-53, 455-52-54

Донецк тел./факс (0622) 55-11-44,
55-74-10, 55-13-91

Симферополь тел. (0652) 22-90-03

Одесса (0482) 44-11-96

в Харькове тел.: (0572) 47-11-40

ПКФ

Представляет серию книг
“Золотая энциклопедия”

- Золотая энциклопедия хозяйюшки
- Золотая энциклопедия кулинарии
- Золотая энциклопедия кроссвордиста
- Советы и рецепты опытной няни
- Замечательные советы и рецепты
мамы
- Замечательные советы хозяйюшки
девочкам и девушкам
- Замечательные уроки домашнего
консервирования
- Замечательные уроки домашнего
кондитера
- Рецепты и советы моей свекрови
- Рецепты и советы моей тещи
- Как стать душой компании

Обращаться по телефонам:

- в Киеве тел./факс: (044) 455-52-53, 455-52-54
- в Донецке тел./факс: (0622) 55-11-44
- в Симферополе тел.: (0652) 22-90-03
- в Одессе тел.: (0482) 44-11-96
- в Харькове тел.: (0572) 47-11-40

Представляет серию книг
“Национальные кухни”

Все о русской кухне
Все об украинской кухне
Все о еврейской кухне
Все о грузинской кухне
Все о татарской кухне
Все об узбекской кухне
Все об итальянской кухне
Все о французской кухне
Все о корейской кухне

*По вопросам приобретения
обращаться по телефонам:*

Киев тел./факс (044) 455-52-53, 455-52-54

Донецк тел./факс (0622) 55-11-44,
55-74-10, 55-13-91

Симферополь тел. (0652) 22-90-03

Одесса (0482) 44-11-96

в Харькове тел.: (0572) 47-11-40

ПКФ

Представляет серию книг
“В помощь хозяину”

Животноводство
Собаководство
Кошки
Кролики и нутрии
Куры и индейки
Гуси и утки
Пчелы
Виноградарство
Коневодство
Цесарки, фазаны, перепела
Озеленение балконов
Грибы в домашних условиях
Сад
Огород
Инкубатор
Попугаи
Как построить дачу

*По вопросам приобретения
обращаться по телефонам:*

Киев тел./факс (044) 455-52-53, 455-52-54

Донецк тел./факс (0622) 55-11-44,
55-74-10, 55-13-91

Симферополь тел. (0652) 22-90-03

Одесса (0482) 44-11-96

в Харькове тел.: (0572) 47-11-40

Представляет серию книг
“Коротко о вкусном”

Блюда из сои
Бутерброды, канапе, сэндвичи
Праздничный стол
Паштеты
Корейские салаты
Микроволновая печь
Пловы
Шашлыки
Грибные блюда
Блюда из яиц
Вина и наливки
Джемы и варенья
Раздельное питание
Салаты и закуски
Пельмени и вареники
Блюда из картофеля
Соусы и приправы
Квасы, морсы, компоты

*По вопросам приобретения
обращаться по телефонам:*
Киев тел./факс (044) 455-52-53, 455-52-54
Донецк тел./факс (0622) 55-11-44,
55-74-10, 55-13-91
Симферополь тел. (0652) 22-90-03
Одесса (0482) 44-11-96
в Харькове тел.: (0572) 47-11-40

ДОВІДНИК ШКОЛЯРА І СТУДЕНТА

УКРАЇНСЬКА МОВА

Це видання з універсальним побудованим, який охоплює повний курс української мови. До книги ввійшли матеріали з фонетики, морфології, синтаксису та інших розділів науки про мову.

Укладачі довідника врахували не лише вимоги шкільної програми, а й методичні рекомендації для тих, хто поступає у вузи нашої держави.

Довідник адресовано школярам, абітурієнтам і студентам. Викладачі української мови обов'язково оцінять строгу логічність і зручність у використанні, які властиві цьому виданню.

9 789665 480686